

COMENTARII

Îeșirea (*Exodus, Ishodul*) este a doua carte din Pentateuh, deci, ca și Facerea, atribuită lui Moise. Ea conține istoria robiei israeliților în Egipt (cap. 1–15), apariția lui Moise ca salvator al poporului (cap. 2–4), disputa cu Faraon și cele zece plăgi care au lovit Egiptul (cap. 5–11), praznicul pascal și ieșirea din Egipt (cap. 12–13), trecerea prin Marea Roșie, cîntecul de mulțumire al celor salvați (cap. 14–15), traversarea deșertului pînă la muntele Sinai (cap. 16–18), alianța lui Iahve cu poporul său (cap. 19–24), cele zece porunci (cap. 20), impunerea unei noi legislații (cap. 21–23), instrucțiuni pentru întocmirea cortului sfînt (cap. 25–27), chemarea preoților și descrierea jertfei, rătăcirile israeliților, viteiul de aur (cap. 32–34), construirea locașului sfînt (cap. 25–40).

Moise, căruia i s-a revelat numele lui Iahve în muntele lui Dumnezeu, călăuzește pe israeliții eliberați din robie. Într-o teofanie răscolitoare, Dumnezeu încheie o alianță cu poporul ales și-i impune legile sale. Dar înțelegerea abia încheiată este călcată de israeliți prin adorarea viteiului de aur; încît Dumnezeu trebuie să-și reverse din nou iertarea ca să reînnoiască legămîntul alianței.

Ca și în Geneză, deosebim în text diferite surse tradiționale: cea iehovistă, cea elohistă și cea sacerdotală a preoților din Ierusalim, mai ales în ultima parte a cărții.

Personajul principal care domină este Moise, inițiatorul religios al poporului și primul său legislator. El stă în mijlocul evenimentelor, fie acestea de un caracter eroic, ca trecerea prin Marea Roșie, fie celebrînd o liturghie, ca praznicul Paștilor.

În legislația acordată se împletesc elemente arhaice, aflate și la alte popoare, cu formule noi ca Decalogul care apare în variante diferite în Ies. 20.2–17 și Dt. 5.6–18.

Împreună cu celelalte patru cărți ale Pentateuhului, Îeșirea stă la baza religiei iudaice, în care a devenit cartea sa canonică, legea sa. Ea nu arată un sfîrșit, ci continuă un drum al speranței și făgăduinței, pe care creștinii îl împlinesc în Hristos.

Îeșirea apare în traducere românească în Palia de la Orăștie, ca text integral, dar importante pasaje din ea se citesc și se cîntă din primele timpuri în biserică. Cap. 15.1–19 e introdus ca un psalm aparte în Psaltiri. În serviciul divin se folosesc în cursul anului următoarele fragmente: 1.1–20, 2.5–22, 12.1–11, 12.51–13.3, 13.10–12, 13.14–16, 13.20–15.19, 14.7–20, 15.22–16.1, 19.10–19, 24.12–18, 33.11–23, 34.4–8, 40.1–5, 40.9–10, 40.16, 40.34–35. Analiza lor se impune într-un studiu lingvistic comparativ (GN, BJ, LThK).

I

[1] *Israel / Israîl* cf. Fac. 32.29; *Iacov, Iácov* cf. Fac. 25, 26. Primele cinci versete aparțin tradiției sacerdotale (BJ).

[2] *Ruben / Ruvin* cf. Fac. 29.32; *Simeon* cf. Fac., 29, 33; *Levi* cf. Fac. 29, 34; *Iuda* cf. Fac. 29, 35.

[3] *Isahar / Isahár* cf. Fac. 30, 18; *Zabulon / Zavolon* cf. Fac. 30, 20; *Ventamîn* cf. Fac. 35, 18.

[4] *Dan* cf. Fac. 30, 6; *Nefali / Nefthalim* cf. Fac. 30, 8; *Gad* cf. Fac. 30, 11; *Așer / Asir* cf. Fac. 30, 13.

[5] *Iosif / Iósis* cf. Fac. 30, 24. În textul ebraic, numărul descendenților lui Iacov este șaptezeci. Traducătorii greci schimbă și ordinea versetului, care începe cu relatarea despre Iosif.

[6] *cei de pe vremea lor / ruda* redau gr. ἡ γένεα „origine, urmaș, generație, generație contemporană”. Cf. IER. *cognatione*, VL MS 4389 *neamul*, MS 45 *ruda*, PO *car* au *vital* în *aceasta vreme*. Versurile 6–14 aparțin tradiției iehoviste (BJ).

[7] BB: *foarte, foarte* redă gr. σφόδρα, σφόδρα, cf. Fac. 17; *țara / pămîntul* redau gr. ἡ γῆ, aici cu sensul de ținutul Egiptului, cf. MS 4389 *țara*, MS 45 *pămîntul*, PO *pămîntul*.

[8] Probabil Ramses al II-lea, din dinastia a 19-a, 1290–24 sau 1304–1238 î.e.n. (LThK).

[9] *neamul / limba* cf. Fac. 10, 5; MS 4389 *gloata*, MS 45, *limba* PO *oamînii*.

[10] BB: *să-i meșesugim* redau gr. κατασφίζω „a cucer prin violență, a înșela”, cf. MS 4389, MS 45 *să-i meșesugim*, PO *să-i călcăm*, IER. *sapienter opprimamus*, BJ *prebons de sages mesure*.

[11] *supraveghetori / ispravnici pre lucrure* redau sintagma gr. ἐπιστάτας τῶν ἔργων ἐπιστάτης „inspector al lucrărilor publice”, cf. MS 4389 *ispravnici*, MS 45 *pristavi*, PO *șpani*, IER. *magistros operarum*.

munci grele / întru fapte redau gr. ἐν τοῖς ἔργοις; τὸ ἔργον „muncă”, în LXX „munca plină de trudă a oamenilor”, „muncă forțată conformă anumitor obligații” cf. MS 4389 *cu lucrul*, MS 45 *întru fapte*, PO *cu slujbă grea*.

Pitom / Pitho, egipt. *Pitūm*, LXX Πιθούμ, FRANKF. Πιθούμ, MS 4389 *Pitho* MS 45 *Pithó*, PO *Filon*; *Ramses / Ramést* cf. Fac. 47, 11, *On* cf. Fac. 41, 45, cetăți de aprovizionare ale Egiptului, ridicate prin munca israeliților aserviți. Egiptul pare a nu cunoaște o organizare riguroasă a corvezilor, dar mina de lucru necesară marilor lucrări publice era recrutată printre prizonierii de război sau șerbii de pe domeniile regale. Asimilarea lor acestor categorii inferioare a fost resimțită de israeliți ca o umilire de nesuportat (BJ).

[12] FRANKF. sfîrșitul acestui verset face parte din versetul următor.

[13] G. GALACTION asociază, la 17 mai 1940, suferințele României cu acelea ale vechiului Israel în captivitate: „Ce ne așteaptă pe noi, noul Israel, vrednic de toate bătălii, ca și odinioară cel vechi?” (*Jurnal*, II, Ediție îngrijită, prefață și note de TEODOR VIRGOLICI, Editura Minerva, București, 1977, p. 306).

[14] BB: *cărămidărie* redă gr. τῆ πλινθεία, cf. MS 4389 *cu cărămidă*, MS 45 *cu cărămidăria*, PO *cărămidzilor*, IER. *lateris*. Istoria asupririi poporului lui Israel se continuă în 5, 6–23. În versetele următoare, care aparțin tradiției elohiste, măsurile luate pentru stîrpirea pruncilor de parte bărbătească nu se acordă cu obligativitatea corvezilor, dar pregătesc istoria nașterii lui Moise (BJ).

[15] *Sifra / Sepfóra* gr. Σεπφόρα, FRANKF. Σεφόρα, MS 4389 *Sepfóra*, MS 45 *Sepfóra*, PO *Sifora*, IER. *Sephra*. *Pua / Fúa*, gr. Φοϋα, MS 4389, MS 45 *Fúa*, PO *Phua* IER. *Phua*.

[20] HELIADE face un lung excurs, comentînd acest verset, pentru a demonstra că înmulțirea celor oprimați e un mijloc natural de apărare: „Este de observat că oriunde este pericolul mai mare acolo natura își pune puterile spre conservare” (I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele sau Notiții istorice, filosofice, religioase, și politice asupra Bibliei*, Paris, 1858, p. 53). Astfel de interpretări ale lui Heliade, uneori extrem de libere, n-au plăcut, poate mai mult decît limba, episcopului Șaguna, editorul „Telegrafului român”, ceea ce-l obligă pe autorul *Biblicelor* să precizeze încă o dată, deși făcuse aceasta cu atîta grijă și în subtitlul volumului, că „a scris o carte cu totul profană” (p. 74), mărîindu-se, cu toate acestea, nu numai un suflet credincios, dar și un apărător al „Marei și Ortodoxei Biserice a Răsăritului”, întotdeauna „în mină”, cum îi place să spună, cu „textul celor șaptezeci insufletești de Dumnezeu” (p. 76).

[21] *urmași / case* redau gr. οἰκίας; οἰκία „casă, familie”, MS 4389, MS 45, PO *case*, IER. *domos*.

[22] *Nil / gîrlă* redau gr. ποταμός „riu”, care desemnează fluviul cel mai important al Egiptului, Nilul, iar uneori unul sau altul dintre brațele sale principale (BJ). MS 4389, MS 45 *riu*, PO *în apă*.

ARGHEZI folosește adeseori, chiar și în scrierile sale satirice, în articolele polemice, imagini și motive biblice. Persecuțiile evreilor în perioada interbelică îi amintesc, într-un articol din 1930, de neconvertita hotărâre a lui Faraon de a ucide pruncii de parte bărbătească din neamul care-l înfricoșează: „Israel, tu nu ai dreptul să rivnești, căci te înmulțești și copiii tăi vor fi urmăriti de mine peste tot locul. Dacă-i naști, ascunde-i în pivnițe și unghere, răsfățați în lumea gingăniei și a guzganilor. Să nu-mi sporească lumina zilei cu ochii lor și să nu-mi otrăvească văzduhul, în care vreau să răsuflu liniștit. Lumina e-a mea și tot al meu și aerul este. Ah! de ce n-aș împunge ochii pruncilor tăi cu acul și nu i-aș crăpa cu o lamă de briceag? Ceară-mi apă ca să le dau morcila, și seut ca să le dau bici, și miere ca să le dau lături cu singe” (*Sărmanul Israel* I, „Adam”, II, nr. 10, 15 noiembrie 1930, pp. 9–10, retipărit în *Serieri*, 34, București, Editura Minerva, 1985, pp. 428–431).

II

[1] FRANKF. sfârșitul acestui verset ἔσχεν ἀντήν „o ținu” face parte din versetul următor.

[2] BB *iscusit* redă gr. ἀστεῖος „urban, civilizat”, cf. lat. urbanus. MS 4389 *frumusuș*, MS 45 *iscusit*, PO *frumos*, IER. *elegantem*.

[3] coș / scieru redau gr. σῆρις, cf. Fac. 6, 14. MS 4389 *răclieoară*, MS 45 *săcriu*, PO *iașuș*, *smoala* / *smoată* *cieioasă* redau gr. ἀσφαλτόπισσα MS 4389 *cu smoală și cu clei*, MS 45 *smoată* *cieioasă*, PO *cu cleiu și cu rășină*, IER. *bitumine ac pice*.

În tradiția mitologică și religioasă a multor popoare, nașterea unui copil predestinat mpmării conștiente sau inconștiente a întințurilor divine este adesea tălmăcită, pentru a-l apăra astfel de o pământe amenințătoare, cf. primire antică L. Șamcau, *Basmele române*, p. 312–320.

În proiectul dramatic *Gruie Singer* (1876), EMINESCU rezumă, după lista personajelor, cele cinci acte ale tragediei. Scena a II-a, din actul al II-lea, este profund influențată de textul biblic. Salvarea copilului Gruie Singer pe râul Bistrița reproduce istoria salvării lui Moise pe Nil: „În ajunul nașterii unui fiu în casa lui Dumnezeu e-ntristare. Ei își zic cu spaimă memoria copilului lor, ei s-a născut, Simbad zăușerul e chemat, care le prezice lucruri cumplite. Ei se ocoia să-l espuna. Scena despărțirii mamei de copilul său, ei e pus pe râul Bistrița și scapa la Voievodul Galu” (cf. Eminescu *Opere* VIII, ediție critică întemeiată de Peressicius, volum coordonat de Petru Creția, București, Editura Academiei Române, 1980, p. 120). Referindu-se și la rezumatul primului act, G. Călinescu deținează mai mult o comparație, reținută cu exactitate și fionul biblic: „Doamna Maria dăsteamă (parași tradiționalul de acum la noi dăsteam) să n se nască un fiu ucigaș de tată, și soț al mamei (deci cazul locașei și al lui Ocaup). Oracolului ce vorbește regelui Laius, n corespunde nici zăușerul Simbad (nume împrumutat din *Halima*). Așa precum Laius epădase pe Ocaup pe munșele Călnoron, va face simnea, punind pruncu pe apa Bistriței, după pilda de astădată din *Biblie* a lui Moise parasi pe Nil. E într-un fel o jufie încercare de o locașă marie mării păgine și sacre, înaintea ortodoxiștilor” (G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, p. 392).

[10] *Moise* / *Mōsi* ebr. *mōshē*. Numele este egiptean, cunoscut mai cu seamă sub forma prescurtată *mōsēs* a unui nume teofor ca *Inatmoses*, și înscăina „(....) este născut”. Etimologia populară l-a derivat din ebr. *mōshu* „a trage, a scoate (din apă)”. LXX *Μωσῆς* mai frecvent, comonă pronunțarea din Egiptul de sus *Mōsoṯēs*, autotită probant și încercare de interpretare a numelui *Mōv* „apă” și *ēsoṯēs* „salvare” (LXX). MS 4389 *Moisei*, MS 45 *Moisi*, PO *Moist*, IER. *Moses*, VL *Moyes*.

MIRON COSTIN: *Moisi* (în *Opere*, ediție critică, cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, EPLA, 1958, p. 242). Pentru cronica, cele cinci cărți ale lui Moise sunt un izvor istoric demă de luat în seamă: „Să nu pomenim de mare Moisi, care după 2.400 de ani au scris ietopiseșii de zidirea lumii, ca acela au avut pre însuși Dumnezeu dascăl, roștu cătră roșt” (p. 242).

NICOLAE COSTIN pune în practică ideea tatălui său, scriind *Letopiseșii țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*. Argumentele pe care le invocă sînt expuse pe larg în *Predestinarea letopiseșilor*: „Așea de zidirea lumii și a omului celui dentii, a strămoșului nostru Adam, și de Dumnezeu și de poroncile lui, și de învățătura mințitriei noastre, nice o știință nu am avea, de nu ni-ar fi descoperit și arătăt noă Moisi den Duhul Sfînt, Istoria sfîntă, Biblia” (Nicolaie Costin, *Letopiseșii țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, ediție de Const. A. Stoile și I. Lăzărescu, cu o prefață de G. Ivănescu, Junimea, Iași, 1976, p. 5).

Numele Moise este discutat pe larg și de I. HELIADE RĂDULESCU (*Biblicele*, p. 45). La EMINESCU, *Mose*, în oda *funeră* [*La moartea lui Heliade*], în care autorul *Bibliceilor* este comparat cu Moise (PERESSICIUS, EMINESCU, V. I, p. 261).

[14] *șapta* / *cuvînt* redau gr. τὸ ῥῆμα, cf. Fac. 15, 1; MS 4389 *cuvînt*, MS 45 *cuvînt*, PO *cuvînt*.

[15] *Madian* / *Maditām* gr. Μαδία, denumire sub care sînt desemnate în general triburi nomade din deșertul siro-arab, a căror influență a ajuns pînă în peninsula Sinai (LTHK), ca atare localitatea este situată în general în Arabia, la sud de Edom. BJ, pornind de la o mențiune din 3 Regi 11, 18, o situează în peninsula Sinai, la est de deșertul Parān. Cf. MS 4389, MS 45 *Madiam*, PO ezită între *Meditan* și *Maditan* (v. 16). Versetele 11–22, sau, după alți comentatori, numai 15–22, aparțin tradiției iehoviste.

[16] *Ietro* / *Iothor* LXX Ἰωθάρ, ebr. *jitrō*, originea numelui, ca și persoana socrului lui Moise sînt controversate. În versetul 18, numele acestuia este Raguel. Originea etnică este de asemenea neclară, madianit, după Jud. 1, 16; 4, 11, ar fi chenit, iar după Nm. 12, 1, etiopian. Menționarea în versetul 18 a lui Raguel este secundară și reprezintă o tentativă de conciliere a două tradiții: căsătoria cu o chenită și aceea cu o etiopiană. Prima se datorează tradiției iehoviste și este originară din Palestina de sud — o încercare de a sublinia relațiile de prietenie dintre Iuda și chenii. Cea de a doua aparține tradiției elioiste și este în strînsă legătură cu evenimentul plecării din Egipt, ca atare trebuie reținută ca real istorică (BJ); cf. MS 4389 *Iothor*, MS 45 *Iothor*, PO lipsește. FRANKF. sfârșitul acestui verset este încadrat versetului următor.

[18] *Raguel* / *Raguil* cf. v. 16. FRANKF. prima parte a acestui verset reprezintă sfârșitul versetului anterior.

[21] *Sefora* / *Sepfōra*, ebr. *šippōrā*, „pășăruică”, LXX Σεφόρα. FRANKF. *σεφόραν* MS 4389 *Sepfōra*, MS 45 *Sepfōra*, PO *Sifōra*, IER. *Seffōra*.

[22] *Gherșom* / *Gherșēm*, ebr. *gēršēm*, LXX Γερσῆμ, FRANKF. *γερσῆμ*. Etimologia populară, luînd în considerație numai prime silabă a numelui *ger-* „străin”, l-a interpretat „copil de pribeag, de străin”; este mai degrabă un derivat de la un verb „a alunga”. MS 4389 *Gherșim*, MS 45 *Ghirsam*, PO. *Gherșon*, IER. *Gersam*. *Eliezer* / *Eliezer*, ebr. *ēlīzer* „Dumnezeu (meu) este ajutor”, FRANKF. *ἐλιέζερ*, MS 4389 *Eliazar*, MS 45 *Eliezer*, PO *Iliezer*, BB. lipsește. Intercalarea celui de al doilea fiu în acest verset este o inovație a lui Ieronim, probabil pentru a evita o neconcordanță, aceea cu 18, 4, unde el este amintit. Acestui lucru i se datorează și intercalarea pasajului în versete diferite: FRANKF., BB, MS 45 în v. 23, MS 4389, PO în v. 22.

[23] În BB v. 24, cf. și MS 45. Ultimele versete aparțin tradiției sacerdotale.

[24] *legămînt* / *făgăduință* redau gr. διαθήκη, cf. Fac. 6, 18.

[25] Sfârșitul versetului este corupt; LXX îl interpretează καὶ ἐγνώσθη αὐτοῖς „li s-a făcut cunoscut”.

[25] ARGHEZI mărturisește în poezia *Inscripție pe Biblie* (ciclu *Inscripții*) feroarea cu care omul a așteptat întotdeauna revelația divină: „O sută de veacuri, cusute-n cotoare / Aduc mîrturie și semn cunoscut / Că oameni în vremuri, aleși, te-au văzut / Întreg, în odăjdii de brumă și soare” (*Serieri*, 3, 1963, p. 13).

III

[1] *Horeb* / *Horiv*, LXX τὸ ὄρος Χωρήβ, FRANKF. ὄρος του θεοῦ *χρηβ*. MS 4389 *muntele lui Dumnezeu*, în *Horiv*, MS. 45 *muntele lui Dumnezeu*, PO *muntele lui Dumnezeu*, IER. *ad montem Dei Horeb*, denumirea mai veche, din Deuteronom, a muntelui epifaniei lui Iahve, Sinai. În sfârșul Pentateuhului, apare numai ocazional. O altă denumire, mai rară, *muntele lui Dumnezeu* cf. Ieș. 4, 27, 18, 5, 24, 13, 3 Regi 19, 8. Aici *Horeb* este o glosă, ca și în 17, 6. Această primă relatare a chemării lui Moise (capitolele 3–4) reprezintă combinarea unor elemente iehoviste (versetele 1–5, 16–10) — teofania și misiunea lui Moise — cu altele elioiste (versetele 6, 9–15) — revelarea numelui divin. O altă mențiune a revelării numelui divin și a chemării lui Moise, de data aceasta în Egipt, apare în capitolele 6, versetele 2–13, 28–30 și 7, aparținînd tradiției sacerdotale.

[2] *îngerul Domnului* cf. Fac. 16, 7; IER. numai *Domninus*. Focul, ca forță creatoare, și în același timp distrugătoare, este la majoritatea popoarelor venerat ca element esențial al divinității. În VT, Iahve l-a ales ca simbol al său, prin care se dezvăluie celor aleși, cf. Ieș. 13, 21; 24, 17; 19, 18, Ps. 17, 10.

Sugestia din *Exod* se întrezărește și în *Rugul înalt*, poem în proză de pătrunsă reverie mistică arheizantă, din ciclul *Ce-ai cu mine vântule?* (1937): „Iată rugul: scoate fum. Arde pe piscul muntelui celui mai înalt din lume, fără soare, în întuneric, ca o roată de jar. Îi cad spițele, și rămâne cerul; cade cerul, și spițele ard. Roata de foc aleargă ca un șarpe aprins într-o spirală de fum, și se face steag de aur într-un cer verde-zmarald“ (ARGHEZI, *Serieri*, 6, 1964, p. 79). „Piscul muntelui celui mai înalt din lume“ este Horeb, „muntele lui Dumnezeu“, sugerează poetul fără a-l numi, glorificând în neașteptate imagini plastice, în care incandescența regenerează universul și sufletele, contopirea omului cu divinitatea (p. 79–80).

[3] *arătare / videnie* cf. Fac. 15, 1.

„Nimic nu e mai adevărat ca aceasta: că adică lumina nematerială ce lumina astfel mintea lui Moise, în adevăr fu o lumină divină ce avea de aci înainte a fi făclia minții unei lumi nouă“ (I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, p. 56).

[5] *scoate-ți încălțăminte / dezleagă încălțăminte* — a umbra descult ca semn de doliu, pocăință și teamă respectuoasă, de unde obiceiul de a se descălța în fața lăcașurilor sfinte.

I. HELIADE RĂDULESCU distinge, plecând de la revelarea divinității în rugul care „nu se mistuie“, o linie de hotăr între lumea veche și cea nouă, a libertății spirituale depline, forlând însă, ca peste tot în interpretările sale biblice, înțelesul textului originar în sensul vederilor sale politice și morale: „Lasă-ți încălțăminte înapoi cind vrei să te apropii de sanctuarul Libertății“ (*Biblicele*, p. 57). Cf. comentariile la versetele 6–10, pp. 57–58, în care HELIADE își mărturisese încrederea în rațiunea umană de esență divină: „însă nu mintea fasonată prin școale după doctrine umane și diverse, nu mintea fasonată în mijlocul familiilor unei societăți decăzute sau pervertite, abătute din legile naturii, ci mintea ce o are omul de-a dreptul de la Dumnezeu din naștere, conservată intactă și nefasonată, curățită în fine în mijlocul unei izolări laborioase“ (p. 58).

[7] FRANKF. ultima parte a versetului οἷδα γὰρ τὴν οὐρανὸν ἀνεστῶτα „cunosc durerea sa“ face parte din versetul următor. *poporului / norodului* redau gr. λαός „popor“. În VT se face în principiu distincția între *gój*, redat, în majoritatea cazurilor, în LXX prin ἔθνος și „am“, tradus prin λαός. Primul termen desemnează o unitate politică, dar mai cu seamă una geografică, cu o formă comună de stat, limbă și drept, cf. Fac. 10, 20. Folosit inițial și pentru *poporul lui Israel* (Fac. 12, 2, Ps. 32, 12, Is. 1, 4), devine curând termenul specific prin care se desemnează popoarele străine, „păgini“, ce aparțin unei alte religii decât aceea a lui Israel. Cel de la doilea termen, inițial unul de rudenie, „frate de totă“, denumind apoi legătura de singe, devine termenul consacrat pentru *poporul lui Dumnezeu* și al *legământului, Israel*. MS 4389 *oamenilor miei*, MS 45 *nărodului meu*, PO *oamenilor miei*, IER. *populus*.

[8] *lăra în care curge lapte și miere / la pământul ce cură lapte și miere* — denumirea frecventă în VT pentru Pământul Făgăduinței. *canaancilor* cf. Fac. 10, 15. *heteilor* cf. Fac. 10, 15. *amorieilor* cf. Fac. 10, 16, 14, 7. *ferzeților* cf. Fac. 13, 7. *ghergheseților* cf. Fac. 10, 16. *heveților* cf. Fac. 10, 17; FRANKF. lipsește. *iebusiteților* cf. Fac. 10, 16.

[9] FRANKF. a doua parte aparține versetului următor.

[12] *semmul* redă gr. τὸ σῆμα „semm“ — probabil ceea ce este spus în partea a doua a versetului sau un semn asemănător celui din 4, 1–9, care aici este omis (BJ).

din Egipt / din pământul Egiptului, FRANKF. ἐξ Αἰγύπτου. *în muntele acesta* — munții, ca opere impunătoare ale creației, erau alături de râuri și izvoare, în mitologiile orientale, lăcașuri ale divinității (de ex. Olimpul în mitologia greacă).

[13] Infuzat într-un mit indian (arhetipul mărturisit al povestirii fiind *Sakuntala* lui KALIDASA), Dionis, eroul lui V. VOICULESCU din nuvela cu același titlu (*Sakuntala*), îndrăgostit de Rada, și sub influența unei vrăjitoare, visează să devină un fel de Moise al triburilor de țigani: „— Ești Mesia țiganilor, glumii. — Nu, de-abia Moise. Triburile trebuiesc unite, omologate laile, plămădită limba, epurate moravurile, imobilat neamul. — Himere... îndrăznii. — Te înșeli“ (*Ultimul Berevoi, Povestiri*, II, Editura pentru Literatură, 1966, p. 124). Deși evidentă, analogia Dionis-Moise se plasează în umbra celei predominante: Rada-Sakuntala, aproape anulând-o pe cea dintâi, Dionis apropiindu-se tot mai mult de eroul lui KALIDASA, regele Dushyanta.

[14] Tradiția iehovistă extinde cultul lui Iahve la începuturile umanității (Fac. 4, 26) și amintește numele său în toate istoriile

patriarhilor. În tradiția eioistă, căreia îi aparține acest text, numele lui Iahve i se dezvăluie numai lui Moise, ca nume al *Dumnezeului părinților*. Tradiția sacerdotală se alătură acesteia din urmă, precizând însă că numele *Dumnezeului părinților* era *El-Schaddai* (cf. Fac. 17, 1). Acest pasaj, unul dintre cele mai importante ale VT, prezintă două dificultăți. Una de ordin filologic — etimologia numelui lui Iahve, cea de a doua de ordin exegetic și teologic — sensul general al relatării și importanța dezvăluirii pe care o transmite. 1. S-a încercat explicarea numelui lui Iahve pornindu-se de la diferite radicale ebraice, sau de la alte limbi decât ebraica. Este sigur că trebuie considerată o formă derivată de la un radical canaanean care corespunde ebraicului *hāy* „a fi“. Dar determinarea exactă a formei verbale este controversată. W.F. ALBRIGHT (*The divine Name YHWH in the Light of Recent Discoveries*, p. 301–323) consideră că poate avea lingvistic un înțeles cauzativ „el face să existe, să fie“, ceea ce însă nu poate fi probat. Este mai sigur forma temei simple „el este“.

eu sint cel care sint / eu sint cela ce sint, ebr. 'ehyeh 'asher 'ehyeh, gr. ἔγω εἰμι ὃ ἐστί. Sintagma ebraică se poate traduce literal prin: „eu sint ceea ce sint“, expresie menită să arate că Dumnezeu nu dorește să-și dezvăluie numele, aici însă o face, pentru ca, potrivit concepției semitice, să se definească prin el. Apoi, tot literal, sintagma se mai poate citi: „eu sint cel care sint“, ceea ce, conform sintaxei ebraice, corespunde lui: „eu sint cel care este“. Dumnezeu, așadar, este unica existență adevărată. El se folosește, în exprimarea numelui său, de o propoziție relativă paronomastică, prin care accentuează actualitatea și efectivitatea existenței sale. Numele profund pe care el i-l dezvăluie lui Moise, cu toate că este *sui generis* și universal, nu rămâne doar o expresie a dorinței divine de păstrare a tainei numelui, ci se cere înțeles ca o revelație adevărată.

În VT nu există mărturii sigure privind pronunțarea numelui lui Dumnezeu, datorită sfiei exagerate a evreilor de a-l spune. Restirea eronată — *Iehova* — s-a impus în sec. al 13-lea, tocmă datorită acestei necunoștințe. Mărturii privind pronunțarea corectă — *Iahve* — se întâlnesc la THEODORETOȘ în *Ex. Interrogationes*, 15 — 'Izβz și în *Haereticarum fabularum compendium*, V, 3 — 'Izβzi, precum și la CLEMENS DIN ALEXANDRIA, în *Stromata*, V, 6, 34 — 'Izov. Vechimea numelui este de asemenea neclară. Gn. 4, 26 situează venerarea numelui lui Iahve încă în epoca preistorică, Gn. 12, 3 o plasează în epoca patriarhilor. Este posibil ca un cull al lui Iahve să fi existat în tribul lui Levi, înainte ca Moise să facă cunoscut poporului lui Israel numele lui Dumnezeu, instituindu-se astfel în conducător predestinat al neamului său. Un argument în acest sens ar fi numele mamei lui Moise, *Iahobed* (Nm. 26, 59). De acum înainte, noua înțelegere a ființei divine, așa cum se concentrează ea în numele lui Iahve, este punctul de plecare pentru desfășurarea ulterioară a istoriei sfinte și fundamentul credinței israelite (BJ, LTHK).

Cf. MS 4389 *eu sint care sint*, MS 45 *eu sintu cela ce sintu*, PO *eu sint cine sint*, IER. *ego sum qui sum*.

Numele *Iehova* apare în titlul uneia dintre cele mai cunoscute postume eminesciene, *Eu nu cred nici în Iehova*. Poetul încearcă aici o auto-definiție negativă, subiectivă și polemică, a structurii sale lirice: „Eu nu cred nici în Iehova, / Nici în Budha-Sakya-Muni, / Nici în viață, nici în moarte, / Nici în stingere ca unii / [...] Nu mă-nclinați nici eu clasici, / Nici cu stil curat și antic- / Toate-mi sunt deoptrivă, / Eu rămân ce-am fost: romantic.“ Dacă cunoașterea de către EMINESCU a etimologiei numelui *Iahve*, în al cărui radical intră sensul „a fi“, poate fi numai presupusă, formularea biblică în schimb „Eu sint cel care sint“ îi era fără îndoială cunoscută și aici se află, de fapt ideea care structurează întreaga poezie: *Eu rămân ce-am fost pentru că Eu sint cel care sint*.

[16] *v-am cercetat / cu socotință am socotit* redau gr. ἐπισκοπεῖν „a vizita“, semnifică în LXX dreptul absolut de a privi, judeca și sancționa acțiunea lui Dumnezeu prin care își exprimă voința de a interveni, binecuvîntînd sau pedepsind, în viața unui individ sau a comunității (BJ, ThWNT, II, p. 597).

[17] Cf. v. 8.

[18] *Dumnezeul / Domnul Dumnezeu*, LXX ὁ θεός, FRANKF. ὁ θεός, MS 4389 *Domnul Dumnezeu*, MS 45 lipsește, PO *Domnul Dumnezeu*, IER. *Dominus Deus*.

IV

[1] MS 45 lipsește.

[3] FRANKF. acest fragment aparține V. 2.; cf. MS 4389, MS 45, PO.

„Toiașul“, *baul* cum îl numește el, este interpretat de I. HELIADE RĂDULESCU ca semn al puterii: „simbolul comandai, direcției și al îndreptării“ (*Biblicele*, p. 60).

[4] FRANKF. partea a doua a versetului constituie un verset separat; cf MS 4389, MS 45, PO.

[5] Și zise lui, FRANKF. καὶ εἶπεν αὐτῷ în alte variante ale LXX lipsește, conform textului ebraic; cf MS 4389, MS 45. Acest verset, ce întrerupe povestirea, este un adaus (BJ).

[6] BB: plină de bucle stricăciunii ca zăpada, LXX ὥσελ γιῶν „ca zăpada”, FRANKF. λεπρῶσα ὥσελ γιῶν „plină de lepră ca zăpada, zgrunțuroasă ca zăpada”. λεπρᾶ redă ebr. sappaḥat „psoriasis vulgaris”, de fapt, probabil, numele generic al bolilor de piele. Boala numită de Herodot (I. 138) λέπρα < λέπειν „a coji, jupui” este denumită, începând cu epoca alexandrină, ἐλεφαντίασις. În religia mozaică, existau reguli stricte împotriva leproșilor, datorate nu atât unor intenții profilactice, cât unor reguli cultice. MS 4389 plină de stricăciune și albă ca zăpada, MS 45 plină de bucle stricăciunei ca omătul, PO zgâiboasă ca și neaoa, IER. leprosam.

[7] teafără și curată ca tot trupul în felul trupului ei, LXX εἰς τὴν χροάν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ; χρώς „piele, de culoarea pielii”, FRANKF. εἰς τὴν χροάν τῆς σαρκὸς αὐτῆς MS 4389 rumenă ca trupul său, MS 45 în felul trupului ei, PO ea și alaltă peliță, IER. similis carni reliquae.

[8] BB: glasul redă gr. φωνή, care traduce ebr. qōl „ceea ce poate fi auzit”. MS 4389 glasul, MS 45 glasul, PO cuvîntul, IER. sermo-nem / verbo, versiunile moderne nu-l traduc.

Semnul / semnului redau gr. σημεῖον, care traduce ebr. ’ōt, a cărui etimologie și înțeles sînt greu de stabilit. Cuvîntul a fost pus în legătură cu ac. illu „semne ale unui oracol”, dar care poate avea și alte sensuri. Pare a se referi la un act simbolic „perceptibil cu ochii” (ThWNT), MS 4389 minune, MS 45 semn, PO pre un fapt de ciudă, IER. signum.

[10] meșter / vrădnic redau gr. ικανός „competent, abil”, MS 4389 vrădnic, MS 45 vrădnic, PO grăitoriu frumos, IER. eloquens.

[12] învăța / îndrepta redau gr. συμβιβάζειν „a învăța, a instrui”, MS 4389 îndrepta, MS 45 îndrepta, PO învăța, IER. docebo.

[14] BB: cu urgie redă gr. ἐργῇ „cu mînie”, MS 4389 cu urgie, MS 45 cu urgie, PO virtos.

Aaron, ebr. ’ahārōn, gr. Ἀαρών, etimologia numelui este nesigură, probabil de origine egipteană. Caracterizarea lui ca levit, aici și în 19, 22 urm., pare a indica că încă în Egipt deținea o funcție preo-tească. MS 4389 Aron, MS 45 lipsește, PO Aron, IER. Aaron.

[15] învăța / tocni redau gr. συμβιβάζειν, cf. v. 12.

[17] toiag — Dumnezeu îi dă lui Moise un toiag, denumit în v. 20 toiagul lui Dumnezeu, ce va servi drept instrument al minunilor săvîrșite de Moise ulterior (BJ). „Semnele” sînt interpretate de HELIADE ca „simboluri, embleme, sau niște mijloace numai, prin care [Moise] să poată ajunge la scopul său” (Biblice, p. 61).

[20] asini / trăgători redau gr. τὰ ὑποζύγια, τὸ ὑποζύγιον „animal de povară”, MS 4389 măgari, MS 45 trăgători, PO asin.

[21] minunile / ciudescile redau gr. τὰ τέρατα „minuni”, care traduce ebr. mōphēt, termen ce apare cel mai adesea în sintagma σῆμεῖα καὶ τέρατα „semne și minuni”, folosită aproape în exclusivitate în legătură cu ieșirea evreilor din Egipt și cu evenimentele deosebite ale istoriei lor pînă la trecerea Mării Roșii, cînd Dumnezeu se dovedește atotputernic, iar Israel este poporul ales de el. Sintagma exprimă conștiința intervenției divine în desfășurarea evenimentelor, precum și relația profundă dintre Iahve, Dumnezeul lui Israel, și Israel, poporul lui Iahve. Sintagma devine în textul Pentateuhului formula consacrată pentru miracolele săvîrșite de Dumnezeu în epoca lui Moise (ThWNT, VII, p. 214—215, 219); MS 4389 minunile, MS 45 ciudescile, PO ciude VL, IER. ostenta, V. 21—23 sînt secundare, ele anunță plăgile Egiptului.

[22] Domnul / Domnul Dunnăzeul ovreilor, FRANKF. κύριος ὁ θεὸς τῶν ἐβραίων, în alte variante ὁ θεὸς τῶν ἐβραίων, lipsește, conform textului ebraic; MS 4389 Domnul Dumnezeu ovreiesc, MS 45 Domnul Dunnedzūl jidovilor, PO Domnul.

[25] Acest pasaj este dificil, datorită lipsei de context și a con-ciziei sale. Moise nu este numit și este neclar la cine se referă pronu-mele personale (BJ). Încercările de descifrare a sensului au provocat neconcordanțele diferitelor traduceri. LXX redă sfîrșitul versetului prin τὸ αἰμά τῆς περιτομῆς... „sîngele circumciziei fiului meu”, deși această traducere nu corespunde textului original. Pasajul reprezintă, în orice caz, cea mai veche mărturie privind practicarea circumciziei la israeliți, care apare ca un ritual primitiv, independent inițial de cultul lui Iahve (ThWNT, VI, p. 75). Pasajul se poate interpreta și altfel: minia divină, provocată de necircumcizia lui Moise, este potolită de Sefora prin circumcizia fiului său și prin

simularea aceleia a lui Moise prin atingerea sexului său (picioarele) cu prepuțul copilului (BJ). MS 4389 fu sînge împrejur tăierii fiului meu (aparține v. 26), MS 45 sîntu sîngele obreanței fiului meu, BB sîntu sîngele obreanței fiului meu, PO încredințat de sînge ești tu mie, IER. sponsus sanguinum tu mihi es.

cuțit de piatră / pietricea ascuțită redau gr. φῆρος „piatră mică folosită, printre altele, la vot sau circumcizie”. Folosirea unui cuțit de piatră în practicarea acestui ritual poate indica vechimea sa, probabil epoca de piatră (BJ); MS 4389 piatră ascuțită, MS 45 gonțu, PO piatră foarte ascuțită, IER. acutissimam petram. A tăiat împrejur / marginile acoperemintului trupului cf. Fac. 17, 10. Asupra dificultăților de interpretare a acestui verset se oprește și HELIADE, Biblice, p. 62.

[26] În unele variante, ca și în anumite traduceri, este introdus ἄγγελος sau ὁ ἄγγελος, ca subiect al primei propoziții.

[31] poporul a crezut și s-a bucurat / crezură lor norodul, FRANKF. aparține versetului anterior, cf. BB și MS 45.

V

[1] În ansamblul său, acest capitol este iehovist (BJ). să mă prăznuiesc — menționarea acestui cult în deșert, cf. 3, 18, va reveni ca un refren în relatarea fiecăreia dintre cele nouă plăgi ale Egiptului, cu excepția celei de a treia și a zecea, cf. 7, 16, 26; 8, 4, 16, 23; 9, 1, 13; 10, 3, 24. Această sărbătoare este, probabil, Paștele (BJ).

[5] BB: (pre)înmulți)... pre pămînt, FRANKF. ἐπὶ τῆς γῆς, MS 4389 pre pămînt, MS 45 pre pămîntu, PO pre cest pămînt. BB: nu-i potolim redau gr. κατὰπαύειν „a opri, a liniști”; MS 4389 să nu-i ușorăm, MS 45 să nu-i potolim, PO așt lăsat.

[6] Comentariu actualizator în Biblicele lui HELIADE la stările de lucruri din Țara Românească și din lume, prelungit și asupra versetelor 14, 21, 23 (pp. 63—64).

[7] BB: și astăzi, FRANKF. τὸ σήμερον. în LXX lipsește, MS ca acum, MS 45 și astăzi, PO cum pînă acum. Ca să se dea mai multă consistență cărămizilor nearse, se amestecau paie tăiate cu argilă (BJ).

[8] BB: toameală redă gr. σύνταξις, aici „contribuție, contract”, MS 4389 toameala, MS 45 toamala, PO să fie la număr, IER. mensura.

BB vor face, FRANKF. ποιήσουσι, lipsește în alte variante, conform textului ebraic; de fapt, acest verset conține mai multe neconcordanțe, datorite lecțiunilor diferite.

[12] în tot Egiptul / tot pămîntul Eghiptului, FRANKF. ἐν ὅλῃ γῇ Αἰγύπτου, MS 4389 în toată țara Eghiptului, MS 45, în tot pămîntul Eghiptului, PO în tot pămîntul Eghiptului, LXX ἐν ὅλῃ Αἰγύπτῳ, mai aproape de textul ebraic.

[13] BB vostru, FRANKF. ὑμῶν, MS 4389 vostru, MS 45 voastre

[16] Sfîrșitul versetului este obscur (BJ).

[19] corvoada / ce să cuvine redau gr. τὸ καθήκον „îndatorire, obligație”; MS 4389 cum sînt rinduite, MS 45 ce să cuvine, PO nu-mărul.... în facerea.

VI

[1] de o mînă tare, printr-un braț puternic / Întru mînă tare, Întru braț înalt redau sintagmele grecești ἐν χειρὶ κραταιᾷ, respectiv ἐν βραχίονι ὑψηλῷ. Mînă (ebr. jād) „îi brațul (ebr. z. rōa) sînt sim-boluri ale puterii divine, alăturate ulterior vor reveni frecvent în Deuteronom, pentru a exprima manifestarea permanentă a puterii lui Iahve în alegerea și apoi eliberarea israeliților din robia egipteană. Cf. MS 4389 cu mînă tare, cu braț înalt; MS 45 Întru mînă tare, Întru braț înalt, PO pre mînă puternică, lipsește, IER. per manum... fortem, în manu robusta. ce îi voi face... aluzie la cele zece plăgi ale Egiptului.

[2] 6, 2 și 7, 7 aparțin tradiției sacerdotale și sînt paralele ale capitolelor 3 și 4. Chemarea lui Moise și dezvăluirea numelui divin sînt plasate acum în Egipt. Numele Iahve îl înlocuiește pe acela de El-Schaddai (cf. 3, 14) al patriarhilor. Poporul refuză să-l asculte pe Moise (cf. v. 9). Aaron este trimis interpret pe lîngă Faraon și nu pe lîngă popor (cf. 4, 10—16) (BJ).

[3] m-am arătat redă gr. ἐδήλωσα < δῆλῶ „a se face clar, cuno-scute”, în LXX devine termenul consacrat pentru „epifania divină”. Dumnezeu Atotputernic / Dunnăzeu redau gr. θεὸς ὢν αὐτῶν cf. Fac. 17, 1.

- [4] *legământul / făgăduința* redau gr. διαθήκη, cf. Fac. 6, 18.
- [5] *Domnul / Domnul Dumnezeu*, FRANKF. κύριος ὁ θεός, LXX numai conform textului ebraic. MS 4389 *Domnul Dumnezeu*, MS 45 *Domnul Dumedzdu*, PO *Domnul*, IER. *Domínus*.
din *robie / den robita lor*, FRANKF. ἐκ τῆς δουλείας αὐτῶν; MS 4389 *de robirea lor*, MS 45 *den robita lor*, PO *robiile voastre*, IER. *de servitute*.
Judeceală redă gr. κρίσις, cf. Fac. 18, 19.
- [7] *BB den pământul Eghiptului*, FRANKF. ἐκ γῆς Αἰγύπτου MS 4389 *den ȧra Eghiptului*, MS 45 *den pământul Eghiptului* PO lipsește, IER. lipsește.
Apare aici noua relație dintre Iahve și israeliți, prin formulele consacrate ale elecțiunii și alianței divine (BJ).
- [8] *ca moștenire / întru sorți* redau gr. ἐν κληρώ; κληρος „loz, sort”, ebr. *gôrâl* „hotărîre, repartizare prin tragere la sorți”, considerată în Israel ca obiectivă, clară și inatacabilă. În VT, este sorțul prin care s-a manifestat voința lui Iahve în împărțirea pământului Canaan și în repartizarea îndatoririlor religioase în templu. În LXX se confundă adesea κληρος cu κληρονομία „moștenire” (teritoriul concret atribuit lui Israel, unui trib, familiei sau unei persoane). Ambii termeni subliniază însă ideea că pământul Canaan nu a fost obținut de Israel datorită unei însușiri deosebite, și nici cucerit intenționat, ci i-a fost dat în stăpînire prin hotărîrea tainică a lui Iahve. De acum înainte, israeliții îl vor cuceri și stăpîni ca un ȧnut cucerit legal. Prin κληρος se desemnează evidența distribuirii, iar prin κληρονομία durată și siguranța posesiunii; MS 4389 *întru moștenire*, MS 45 *întru sorți*, IER. *possidendam*.
I. HELIADE RĂDULESCU reține caracterul poetic și profetic al formulării (Biblicele, p. 64).
- [9] *obștei / de micșorarea sufletului* redau gr. ὀλιγοψυχία „deznădejde, lipsă de curaj și putere de decizie”; MS 4389 *supărarea*, MS 45 *de micșorarea sufletului*, PO *derept impresurătura gemăturiei*, IER. *propter angustiam spiritus*.
mincilor / faptelor redau gr. ἔπο τῶν ἔργων, cf. 1, 11.
- [12] *greoi la vorbă / fără cuvînt* redau gr. ἄλογος, în LXX „sărac la vorbă”. În alte variante AQ. ἀλόγιστος χειλεσι, SYM. οὐκ εἰμὶ καθάρως τῶ φθέγματι, THEOD. ἀλόγιστος τοῖς χειλεσι, care traduce literal textul ebraic: „eu (care sînt) necircumscri la buze”; MS 4389 *fără cuvînt*, MS 45 *fără cuvîntu*, PO *cu usne nelătate împregiur*, IER. *incircumscis labiis*.
- [14] *Începători* redă gr. ἀρχηγοί „conducător politic sau militar a unui popor sau a unei părți a acestuia”, în LXX „capul unei familii, strămoș”; MS 4389 *capelele*, MS 45 *capete Începători*, PO *capelele de dinainte*, IER. *principes*.
caselor, gr. οἰκία, foarte frecvent în LXX „familie, neam”, redă ebr. *bayit* „trib, familie cu un strămoș unic, de la care întregul neam a primit un nume”; MS 4389 *casel*, MS 45 *caselor*, PO *a părinților*, IER. *domorum*. cf. EMINESCU, Doina; „Mîncea-i-ar casa pustia/și neamul nemernicia”!
Ruben / Ruwim cf. Fac. 29, 32; *Enoh*, cf. Fac. 46, 9; *Falu / Falus*, cf. Fac. 46, 9; *Hebron / Asron*, cf. Fac. 46, 9; *Carmi / Harmi* cf. Fac. 46, 9.
- [15] *Simeon*, cf. Fac. 29, 33; *Iemuel / Iemult*, *Iamin / Namin*, *Ohad / Aôd*, *Iachin / Iahin*, *ȧohar / Soar*, *Saul / Saül*, cf. Fac. 46, 10.
- [16] *Levi*, cf. Fac. 29, 34; *Gheron / Gherson*, cf. Fac. 46, 11; *Cahal / Cadh*, cf. Fac. 46, 11; *Merari / Merări*, cf. Fac. 46, 11, în MS 4389 este adăugat și *Ania*.
- [17] *Libni / Lovent*, LXX λοβενί, FRANKF. λοβεvel, MS 4389 *Lovent*, MS 45 *Lovent*, PO *Libni*, IER. *Lobení*.
ȧimei / Semét, LXX Σεμετ, FRANKF. σεμεel, MS 4389 *Seméni*, MS 45 *Semei*, PO *Simen*, IER. *Semei*.
- [18] *Amram / Amrá*, ebr. ‘amrá „rudă este (Dumnezeu)” sau „cel puternic”, LXX Αμβράμ, FRANKF. ἀμράμ, MS 4389 *Amram* MS 45 *Amram*, PO *Amram*, IER. *Amram*.
Ithar / Saár gr. σααρ, MS 4389 *Isaar*, MS 45 *Isaar*, PO *Izeiar* IER. *Isuar*.
Hebron / Hebróm, LXX χεβρων, FRANKF. χεβρώμ, MS 4389 *Hebron*, MS 45 *Hebron*, PO *Hebron*, IER. *Hebron*.
Uziel / Ozil, LXX Οζιηλ, FRANKF. ἔζιηλ, MS 4389 *Oezil*, MS 45 *Oéziil*, PO *Uziel*, IER. *Ozihel*.
o sută treizeci și trei / 130 de ani, FRANKF. ἑκατὸν τριакοντα, MS 4389 130 de ani, MS 45 130 ani, PO 100 și 33 de ani, IER. *centum triginta tres*.
- [19] *Mahli / Mooli*, LXX Μωλι, FRANKF. Μωλει, MS 4389 *Mool*, MS 45 *Mooli*, PO *Moli*, IER. *Mooli*.
Musi / Omusi, LXX Θμουσι, FRANKF. Μουσει, MS 4389 *Omusi*, MS 45 *Omosi*, PO *Musi*, IER. *Musi*.
- [20] *Iochebed / Iahoveth*, LXX ιωχαβεδ, FRANKF. ιωχαβεθ, MS 4389 *Iohareth*, MS 45 *Iohaveth*, PO *Iohavet*, IER. *Iocabed*.
Mariam / Mariám, ebr. mirjám, gr. μαριάμ, MS 4389, MS 45 *Mariam*, PO *Mariia*, IER. lipsește. Personajul este diferit interpretat și rudenia cu Moise pusă la îndoială. În izvoarele vechi, este amintită ca soră a lui Aaron (Ies. 15, 20 și urm.), în cele noi, soră a lui Moise și Aaron (Nm. 26, 59).
- [21] *Core / Coré*, gr. κορέ, MS 4389 *Cérc*, MS 45 *Coré*, PO *Core* IER. *Core*.
Nefeg / Náfec, LXX Ναφε; FRANKF. νεφεκ, MS 4389, MS 45 *Nefec*, PO *Nefeg*, IER. *Napheg*.
Ziari / Zehri, LXX Ζεχρι, FRANKF. ζεχρεi, MS 4389 *Zehri*, MS 45 *Zegri*, PO *Zihri*, IER. *Zehtri*.
- [22] *Misael / Misail*, LXX lipsă, FRANKF. μισαηλ, MS 4389, MS 45 *Misail*, PO *Misael*, IER. *Mishaël*.
Eliafan / Elisafár, gr. Ελισαφρων, MS 4389 *Elisafan*, MS 45 *Elisafan*, PO *Elisafan*, IER. *Elsaphan*.
Sitri / Segri, LXX Σετρι, FRANKF. σεγρεi, MS 4389 *Ségri*, MS 45 *Segri*, PO *Setri*, IER. *Sethri*.
- [23] *Elisaveta / Elisaveth*, ebr. ‘Elšebā „Dumnezeul meu este belșug”, LXX Ελισάβεθ, FRANKF. ελισαβεθ, MS 4389 *Elisaveth*, MS 45 *Elisavet*, PO *Elisaveta*, IER. *Elisabe*. *Aminadab / Aminadáv*, LXX Αμιναδάβ, FRANKF. ἀμιναδάμ, MS 4389 *Aminadav*, MS 45 *Aminadab*, PO *Aminadav*, IER. *Aminadab*.
Naason / Naasón, LXXX Ναασων, FRANKF. Ναασων, MS 4389 *Naasson*, MS 45 *Naason*, PO *Naason*, IER. *Naasson*.
Nadab / Nadáv, LXX Ναδάβ, FRANKF. Ναδάμ, MS 4389, MS 45 *Nadam*, PO *Nadav*, IER. *Nadab*.
Abiud / Avitúd, gr. Αβιουδ, MS 4389 *Aviud*, MS 45 *Aviudu*, PO *Aviui*, IER. *Abiu*.
Elcazar / Elcazár, gr. Ελεάζαρ, MS 4389 *Eliazar*, MS 45 *Elidzar*, PO *Eliazar*, IER. *Elcazar*.
Ithamar / Ithamár, gr. Ιθάμαρ, MS 4389, MS 45 *Ithamar*, PO *Ithamar*, IER. *Ithamar*.
- [24] *Astr / Asir*, gr. Ασир, MS 4389 *Asir*, MS 45 *Asir*, PO *Aser*, IER. *Asir*.
Elcana / Elcaná, gr. Ελκανά, MS 4389 *Elcana*, MS 45 *Elcaná*, PO *Elcana*, IER. *Helcana*.
Abiasaf / Aviasár, LXX Αβιασαφ, FRANKF. Αβιάσαρ, MS 4389 *Avaasar*, MS 45 *Aviázar*, PO *Aviasaf*, IER. *Abiasab*.
- [25] *Putiel / Futil*, LXX Φουτιηλ, FRANKF. φουτινα, MS 4389 *Fulinei*, MS 45 *Fulina*, PO *Putiel*, IER. *Phutihel*.
Finecs / Fines, gr. Φινεές, MS 4389, MS 45 *Finecs*, PO *Fineas*, IER. *Finecs*.
- [26] *cu cetele lor / cu puterea lor* redau gr. σὺν δυνάμει; δύναιμι „putere, capacitate, avere”; MS 4389 *în ȧritia lor*, MS 45 *cu puterea lor*, PO *cu toate gloatele sale*, IER. *per turmas suas*, GN *in geordnelen Scharen*, PDS *ordinati come un esercito*.
- [29] *gingav / amorfit la grai* redau gr. ἰσχνόφωνος „cu impediment în vorbire”; MS 4389 *am grai grozav*, MS 45 *amorfit la graiu*, PO *cu usne nelătate împregiur*, IER. *incircumscis labiis*, PDS *non so parlar bene*.

VII

- [1] *prooroc* redă gr. προφήτης.

- [2] *semnele și minunile / semnele și ciudăsele* redau sintagma gr τὰ σημεῖα καὶ τὰ τέρατα, cf. 4, 21.
EMINESCU folosește sintagma „semne și minuni”, reluată și în v. 9, în *Luceafărul*: „— Hyperion, ce din genuni / Răsai c-o-ntrăgă lume, / Nu cere semne și minuni / Care n-au chip și nume” (O.I. p. 177). Pentru că se opunea, prin cererea sa, voinței divine, Hyperion

nu beneficiază de „semnele și minunile” acordate lui Moise. Satisfacerea cererii lui Hyperion ar fi condus la negarea atotputerniciei și chiar a esenței divine, sens care se desprinde mai clar din variantele poeziei *Lucașăru*, în care sintagma „semne și minuni” este de asemenea prezintă: „Tu îmi ceri semne și minuni / Ce ființa mea o neagă” (O. II, p. 401); „Cu asemenea semne și minuni / Ființa-mi nu se leagă” (O. II, p. 437).

[4] în înfricoșată judecălu / cu izbîndire mare redau sintagma gr. οὐν ἐκδικήσῃ; ἐκδικήσῃς „răzbunare, pedeapsă”, termen foarte frecvent în LXX; MS 4389 cu izbîndă mare, MS 45 cu izbîndire mare, PO pren mare giudecărî, IER. per iudicia maxima.

[7] fratele său / ... FRANKF. lipsește ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ.

[9] șarpe / bălaur redau gr. δράκων „dragon”, ulterior, „șarpe”; MS 4389 șarpe, MS 45 bălaur, PO șarpe.

[11] înțelepții redă gr. σοφισταί: σοφιστής traduce ebr. hākām- termen utilizat mai cu seamă pentru a desemna magii străini. Într-un astfel de context, concepția ebraică despre înțelepciune este influențată de sensul termenilor babiloneni corespunzători (nēmequ etc.), conform cărora înțelepciunea se definea ca pricepere și experiență în practicarea cultului religios și al magiei. MS 4389 înțelepții, MS 45 înțelepți, PO mindrii, IER. sapientes.

[19] Plăgile Egiptului, expresie consacrată pentru a denumi șirul de catastrofe trimise de Iahve asupra lui Faraon pentru a-l determina să-și elibereze pe israeliții. Gr. πληγή „pedeapsă, suferință”, preluat în latină *plaga*, traduce ebr. *maggēphā*, *negeph*, *makkā* „lovitură”. În VT este denumită astfel acțiunea divină de pedeapsă în primul rînd a dușmanilor. Numărul, dar mai cu seamă ordinea lor, a fost stabilită de Augustin (CIV. XVI, 43): 1. înșoșirea cu singe a Nilului, 2. broaște, 3. țintari, 4. tăuni, 5. molima vitelor, 6. buboale, 7. grindină, 8. lăcuste, 9. întuneric, 10. moartea primului născut. De fapt, cele zece plăgi se integrează într-un context mai larg, din care făceau parte atît minunea cu toiagul (7, 8–13), cit și nimicirea lui Faraon în Marea Roșie (Ies. 14). Este posibil ca numărul lor să fi fost mai mare. Este dificil de precizat tradiția căreia i-au aparținut inițial. Este sigur că plaga a treia și a șasea se datorează versiunii sacerdotale, restul fiind prelucrat conform schemei și intenției acestei tradiții. Trebuie, totodată, remarcat că relatarea primelor nouă plăgi se distinge de aceea a celei de a zecea, atît prin schema lor, cit și prin lexie. De altfel primele nouă plăgi sînt mai curînd semne miraculoase, asemănătoare celor din cap. 4, sau din 7, 9, care aveau rolul de a-l acredita pe Moise în fața israeliților, pe cînd prin acestea Faraon trebuia să recunoască puterea lui Iahve. În ansamblu, motivul plăgilor are rolul de a releva atotputernicia lui Dumnezeu și devine unul dintre toposurile încrederei în orocotirea divină și al speranței în împlinirea făgăduinței făcute (LThK, BJ). *Blestemele* argheziene din volumul *Cuvinte potrivite* amintesc, prin tonul extrem de violent al imprecăției, care anunță pedepse cumplite pentru un prigonitor nenumit, prin unele imagini și chiar prin structura epică a poeziei, de *Plăgile Egiptului*, abătute de Dumnezeu asupra lui Faraon și a supușilor acestuia. Urmînd o convenție cunoscută, poetul anunță că transcrie o replică a unei populații asuprite și fugărite „în pustie” („Prin unde le holdei și cîmpi de cucută, / Fugarii-au ajuns în pustie / La ceasul cînd luna-n zăbrance, mută, / Întra ca un taur cu cornu-n stihie, / Și gîndul meu gîndul acestora-l stie”), după care urmează înșirarea „plăgilor”, sporite la ARGHEZI, care le reține, dezvoltîndu-le, într-o ordine schimbată, pe cele ale *Scripturii*: *întuneric, insectele, prefacerea apei în singe, grindină, boala, buboalele* etc.: „În împărăție de beznă și lut să se facă / Grădina bogată și-ograda săracă. / Cetatea să cadă-n nămol, / Păzită de spini și de gol. / Usca-s-ar izvoarele toate și marea, / Și stînge-s-ar soarele cu luminarea” (*Scripturi*, 1, 1962, p. 140). „Gîngăni și molii necunoscute / Să-și facă-n teazar cuibare, / Sătule de aur și mîrgăritare”; „Și-n vreme ce apa din șesuri se strînge, / Să soarbă mocirla cepitelor singe”; „Coboare-se cerul, furtuni de alicie / În cîmp să v-alunge cu stelele-n bice”; „Să-ți crească mădruva, bogată și largă, / Umflată-n sofale, mutată pe targă”; „De poftă să-ți sece obrazul, / De bube să nu-ți miști grumazul” (p. 140–142) etc. *Blestemele* lui ARGHEZI trebuie puse în legătură și cu *Psalmii*, cum ar fi, de pildă, ca izvor mai evident, *Psalmul* 104, v. 22–44, care, de altfel comunică cu *Exodul*. În legătură cu receptarea unor astfel de influențe de către ARGHEZI, vezi și precizările lui AL. ANDRIESCU în *Studii introductive la DOSOFTEI, Opere*, I, ediție critică de N.A. URSU, Editura Minerva, 1978, p. LXVIII–LXIX. În unele versiuni, primele patru versete aparțin cap. 7.

VIII

[5] bălți / mocirfe redau gr. τὰ ἐλγ „bălți”; MS 4389 bălți, MS 45 bălți, PO bălți, IER. paludes.

BB pre pămîntul Egiptului, FRANKF. ἐπὶ τῇ γῇ Αἰγύπτου; MS 4389 în țara Egiptului, MS 45 pre pămîntul Egiptului, PO pre pămîntul Egiptului, IER. super terram Aegypti.

[6] BB pre pămîntul Egiptului, FRANKF. ἐπὶ τῇ γῇ Αἰγύπτου; MS 4389, MS 45 pre pămîntul Egiptului, PO lipsește.

[9] hotărâște / făgăduiește redau gr. τὰ ἐπὶ τῇ γῇ Αἰγύπτου „a orîndui, a fixa”. Textul ebraic s-ar traduce literal „glorifică-te în ceea ce mă privește” sau „fă-mă să aflu clar” (B.J). MS 4389, 45 făgăduiește, PO locmește, IER. constituie.

[15] că a scâpat / cum s-au făcut răsuflare stau pentru sintagma gr. ὅτι γέγονεν ἀνάλυσις; ἀνάλυσις „răceală, răcoare”, aici „răsuflare, suflu”. MS 4389 că se făcu răpaos, MS 45 cum s-au făcut răsuflare, PO că se-au slobodzil, IER. data esset requies.

[16] țințari / muște redau gr. σνύρες, ebr. kinnām „păduche păduche de lemn”, interpretat de Filon ca „țințar”; MS 4389 muște, MS 45 muște, PO păduchi, IER. scinifes.

BB și pre Faraon și pre casele lui și pre slugile lui și în toată țărîna pămîntului se făcură muștele, FRANKF. καὶ ἐπὶ Φαραὼν, καὶ ἐπὶ τοῦς οἰκίας αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τοῦς θεράποντας αὐτοῦ, καὶ ἐν παντί τῇ γῇ Αἰγύπτου τῇ γῇ ἐγένετο οἱ σνύρες ἐν πάσῃ γῇ Αἰγύπτου. În LXX lipsește, conform textului ebraic, de asemenea în PO și IER. MS 4389: și pre Faraon și pre casa lui și pre slugile lui și în toată țărîna pămîntului să se scoale muște [marg: păduchi de lemn] în toată țara Egiptului, MS 45... și pre Faraon și pre casele lui și pre slugile lui și întru toată țărîna pămîntului; să făcură muștele, în tot pămîntul Egiptului.

[19] degetul lui Dumnezeu — gr. δάκτυλος θεοῦ, formulă întâlnită în textele magico-religioase egiptene (BJ).

[21] tăuni / muscă cîinească, gr. κυνόμυξ, ebr. „ārōb „muscă”, MS 4389 muște de cîini, MS 45 muscă cîinească, PO cu mult fecaliu de muște, IER. omne genus muscarum.

[23] voi cruța / voi slăvi redau gr. παραδοξάσω; παραδίδωμι „a preda, a da în importanță”; MS 4389 voi face minune, MS 45 voi slăvi, PO voi face minună, IER. faciamque mirabilem.

Gosen / Ghesēm, gr. Γεσέμ, MS 4389 Ghesēm, MS 45 Ghesem, PO lipsește, IER. Gessen.

stăpînul domnind, LXX κύριος, FRANKF. ὁ κυριεύων; MS 4389 care biruiese, MS 45 domnind, PO Domn.

[23] între... / întru mijlocul redau gr. ἐν μέσσοις, cf. Fac. 1, 4.

[25] Dumnezeu / Domnului Dumnezeu, LXX τὸ θεῶν, FRANKF. κύριος τὸ θεῶν; MS 4389 Dumnezeu, MS 45 Domnului Dumnezeu, PO Dumnezeu, IER. deo.

în țară / în pămîntul acesta, LXX ἐν τῇ γῇ, FRANKF. ἐν τῇ γῇ ταύτῃ, MS 4389 în pămîntul acesta, MS 45 întru pămîntul acesta, PO în acesta pămînt.

[26] BB uriciune, redă gr. τὰ θδελύματα „necurățenii, lucruri care provoacă scîrbă”. Israelii, păstori fiind, jertfele animale din turmele lor. Ritualul egiptenilor era diferit, ofrandele lor constau în vegetale, păsări sau aluaturi. Berbecul și țapul erau pentru ei animale sfinte (B.J). MS 4389 de badjocură, MS 45 uriciunile, PO uriciunile, IER. abominations.

[29] să nu ne mai... / să nu mai adaogi... redau gr. προσέθη μὲν, cf. Fac. 4, 2; MS 4389 să nu mai adaogi, MS 45 să nu mai adaoge PO cu mai mult să nu.

IX

[3] asini / trăgători redau gr. ὄποζοι.

[4] BB slăvi cf. 8, 18.

Între... / întru mijlocul redau gr. ἐν μέσσοις, cf. GN. 1, 4. niciunul / grăit redau gr. ἑῷόν; ἑῷος, ἡ, ὄν „spus, numit”, dar și „soțit, numărat”; MS 4389 nici unul, MS 45 grăit, PO nici una.

[5] acestea / cuvîntul redau gr. τὸ ἔμμε cf. Fac. 15, 1.

[6] lucru / cuvîntul redau gr. τὸ ἔμμε cf. Fac. 15, 1.

[9] (bășici) usturătoare / (bășici) fierbînd redau gr. ἀναζέουσσι ἀνάζειν „a fierbe, a clocoți”; MS 4389 (bășici) mari, MS 45 (bășici) fierbînd, PO lipsește, IER. turgentes.

[10] FRANKF. καὶ ἐν παντί τῶν θεράποντων αὐτοῦ, care nu apare în nici o variantă a traducerilor românești vechi. După acest verset, este intercalat un altul, eliminat în majoritatea celorlalte variante ale LXX, ca redundanț. Și această lecțiune lipsește în traduceri românești. Ca atare, numărul versetelor în textele românești nu va mai corespunde textului FRANKF.

[14] BB *timpinările* redau gr. τὰ συναντήματα; τὸ συναντῆζ „eveniment”, aici „plăgă” (L-S). Traducerea literală din ebraică ar fi „voi da glasuri, voci”, glasul lui Iahve era tunetul, cf. v. 29; 19, 19, Ps. 17, 14; 28, 3-9; Iov. 37, 2 (B.J). MS 4 389 *caznelor*, MS 45 *timpinările*, PO *biciele*, IER. *omnes plagas*.

[16] *plină acum*, FRANKF., εὖς τῶ ὕν, MS 4 389 *plină acum*, MS 45 *plină acum*, PO *lipsește*.

[19] BB *în cîmp*, LXX ἐν τῷ πεδίῳ FRANKF. ἐν τοῖς πεδίοις MS 4 389 *în cîmp*, MS 45 *în cîmp*, PO *în cîmp*, IER. *in agro*.

[24] *vîlădăi (de foc) / vîpăind* redau gr. φλογίζον „care arde, arzînd”; MS 4 389 *ardea*, MS 45 *vîpăindu*, PO *mestecal*, IER. *inmixta. oameni / tîmbă* redau gr. ἔθνος, cf. Fac. 10, 5.

Raritatea fenomenului, în acele regiuni, crede I. HELIADE RĂDULESCU, se oglîndește în spaima pe care grindina o provoacă tărânelui egiptenilor. În consecință, plaga aceasta este considerată „cea mai extraordinară din toate; căci ploile, nîvea și grindina sunt mai necunoscute în părțile acelea” (*Biblicele*, p. 88).

[28] *tunetele / glasurile lui Dumnezeu* redau gr. φωνὰς θεοῦ, cf. v. 14. MS 4 389 *tunetele*, MS 45 *glasurile*, PO *tunurele*, IER. *tonitura*. BB *mai adaogă a...* redă gr. προστίθμι, cf. Fac. 4, 2; MS 4 389 *să nu mai adaogă*, MS 45 *nu veți mai adaogă*, PO *mai mult*. BB *pre pămînt*, FRANKF. ἐπὶ τῆς γῆς, MS 4 389 *pre pămînt*, MS 45 *pre pămîntu*, PO *lipsește*. IER. *lipsește*.

[29] BB *la ceriu*, FRANKF. εἰς τὸν οὐρανόν; MS 4 389 *cătră cer*, MS 45 *în ceriu*, PO *lipsește*, IER. *lipsește*.

[31] *Inspical / apropiat* redau gr. παρεστηκότα „apropiat, prezent” dar și „în plină putere, vigoare”; MS 4 389 *slobozia spice*, MS 45 *apropiat*, PO *incepuse a inspică*, IER. *virens*. *În floare / cu sămînță* redau gr. σπερματίζον; MS 4 389 *înflorita*, MS 45 *cu sămînță*, PO *amu înflurita*, IER. *folliculos germinaret*.

[33] *tunetul / glasurile*, cf. v. 28.

[34] *tunetul / glasurile*, cf. v. 28.
Înainte / adaosă încă, cf. Fac. 4, 2.

X

[5] *(prisosul) pămîntului / prisoscala*, FRANKF. *lipsește* (τὸ περισσόν) τῆς γῆς.

[6] *egiptenilor / Egiptului*, LXX τῶν Αἰγυπτίων, FRANKF. αἰγυπτίων, MS 4 389 *Egiptului*, MS 45 *Egiptului*, PO *eghiptea nilor*.

[7] BB *să jirtvească*, LXX λατρεύσωσιν „să slujească”, FRANKF. θύσωσιν „să jertfească”, MS 4 389 *să se roage*, PO *să facă jirtvă*. *Dumnezeului / Domnului Dumnedzeului*, LXX τῷ θεῷ, FRANKF. κυρίῳ τῷ θεῷ; MS 4 389 *Domnului Dumnezeului*, MS 45 *Domnului Dumnedzeului*, PO *Domnului Dumnedzeului*.

[10] *sarao*, FRANKF. φαρῶ, LXX *lipsește*. BB *marfa* redau gr. ἀποσκευή „avere mișcătoare”, cf. Fac. 31, 18; MS 4 389 *agoniscalea*, MS 45 *marfa*, PO *miluteii*, IER. *parulos*.

[11] BB *de la fața (lui) redă* sintagma gr. ἀπὸ προσώπου, ce traduce prepoziția ebr. „de la”. Faraon, neîncrăzător, dorea ca femeile și copiii să rămînă ostateci, (B.J).

[13] *vînt de la răsărit / vîntul dăstrul* redau gr. ἄνεμος ὀνότος ebr. *vînt dinspre mare*; pentru locuitorii Palestinei, marea era la răsărit; cf. Fac. 12, 8. MS 4 389 *vînt despre răsărit*, MS 45 *vîntu nolon*, PO *vîntul de cătră răsărit*, IER. *ventum utentem*.

[15] *s-a puslîit / să strică* redau gr. φθείρειν „a pieri, a fi distrus”; MS 4 389 *stricard*, MS 45 *strică*, PO *puslîind*, IER. *vaslantes*.

[18] *lui Dumnezeu Domnului*, LXX πρὸς τὸν θεόν, FRANKF. πρὸς κύριον; MS 4 389 *cătră Domnul*, MS 45 *Domnului*, PO *pre Domnul*, IER. *Dominum*.

[22] *negură / ceașă* redau gr. θύελλα „furtună, uragan”; MS 4 389 *fum*, MS 45 *ceașă*, PO *lipsește*, B.J. *d'épaissses ténébres*.

[23] *din locul său / den palul lui* redau gr. κοίτη „culeuș, pat”; MS 4 389 *den palul*, MS 45 *den palul*, PO *den acela loc.*, IER. *de loco, GN sein Haus*.

În sălașele lor / În toate cîte le trebuia redau sintagma gr. ἐν πᾶσιν, οἷς κατεγίνοντο; κατεγίνοντο < κατεγίνεσθαι „a locui”; MS,

4 389 *în toate holarile lor*, MS 45 *întru toate cîte trebuia*, PO *iuo iară lăcutia*, IER. *ubicumque habitabant*.

[24] BB *marfa* cf. v. 10.

[28] *să le mai... / încă a mai adaogă* redau gr. προσθεῖναι cf. Gn. 4, 2.

[29] *să fie cum spui tu / precum ai zis*, LXX εἴρηξας, FRANKF. καθὼς εἴρηξας; MS 4 389 *cum zici*, MS 45 *cum ai zis*, PO *asa fie cum ai grăit*, IER. *ut locus es*.

XI

[1] *plăgă / rană* redau gr. πληγή, cf. 7, 19. *vă va goni / va scoate* redau gr. ἐκβάλλειν „a alunga, a da afară”; MS 4 389 *vă va scoate*, MS 45 *va scoate*, PO *vă va sili...*, IER. *compellet exire*.

cu mare prigoană / cu toată scoaterea redau gr. ἐκβολή; ἐκβολή < ἐκβάλλειν „alungare, expulzare”; MS 4 389 *cu toată agoniscalea*, MS 45 *cu toată scoaterea*, PO *să ieșiți afară*, IER. cf. nota anterioară. Evenimentele Exodului se petrec în sec. al XIII-lea î.e.n. Variantele iehovistă și elohistă au fost redactate în sec. al X-lea î.e.n. În acest interval de timp este normal ca veridicitatea lor să pălească. Interpretate apoi în funcție de intențiile diferitelor tradiții, pe care fiecare, la timpul său, le-a reformulat astfel încît să constituie un model pentru prezent și viitor, ele au suferit modificări pe parcursul diferitelor redactări (LThK). Astfel, ultimele versete ale capitolelui 10 cuprind relatarea celor nouă plăgi, care aparțin tradiției Exodului-fugă, cf. 7, 8. Relatarea plăgii a zecea, care începe acum, prezintă *Exodul* ca alungare (cf. 12, 31-32 și anterior 4, 21; 6, 1). Cele două interpretări ale Exodului sînt incompatibile, dacă ele se referă la același grup al populației israelite. Ambele pot fi însă justificate, dacă e vorba de două grupuri diferite. Exodul-fugă se referă la grupul lui Moise, urmărit de egipteni și salvat miraculos prin minunea de la Marea Roșie. Exodul-alungare aparține istoriei unui alt grup, expulzat anterior de egipteni. Cele două tradiții pot fi urmărite în dualitatea itinerariilor ieșirii din Egipt (cf. 13, 17). Tradiția referitoare la grupul lui Moise este mai importantă și ca atare s-a impus, înglobînd elemente ale unor evenimente anterioare (B.J).

[2] Jefuirea egiptenilor este un motiv secundar, care apăruse în 3, 21 și va reapare în 12, 35-36. Existența sa aici exclude posibilitatea ca egiptenii să fi făcut experiența celor nouă plăgi precedente (B.J).

[3] Versetul acesta îi prilejuiește un lung și fantezist excurs istoric lui I. HELIADE RĂDULESCU, care incriminează asupra ei condiția umilă a asupritului, redus la reacții elementare („noi aici nu apărăm decît instinctul popoarelor sclavi sau scăpătați”, p. 90), în așteptarea „minturii” de la cel puternic, ales în acest scop: „Poporul te voiește de o putere cu Faraon, o Moise, ca să crează că îl poți mintui; fă-te dar tare înaintea egiptenilor și înaintea lui Faraon, și a servitorilor acestuia, și atunci vei fi tare și în ochii popoului lui hebreu întreg” (*Biblicele*, p. 90).

[4] *prin / prin mijlocul* redau sintagma greacă εἰς μέσον, care suferă același tratament în greaca tîrzie ca și ἐν μέσον, cf. Fac. 1, 4. MS 4 389 *în mijlocul...*, MS 45 *în mijlocul*, PO *în...*, IER. *in (Aegyptum)*. Primele vîlăstare ale animalelor au fost adăugate după 12, 12, căci ele aparțineau, ca și prinii născuți ai omului, lui Iahve (B.J).

[6] *(nu va) mai (fi) / încă nu se va mai adaogă* redau gr. προσθεῖναι, cf. Fac. 4, 2.

[7] *Nu va lătră / nu va chelălăi...* cu limba lui redau gr. οὐ γρύζει κύνων τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ; γρύζειν „a guita”; MS 4 389 *nici cîine nu va mișca cu limba*, MS 45 *nu va mișca cîine cu limba lui*, PO *nice cîine nu va crîni*, IER. *non multiel canis*.

deosebește / proslăvi redau gr. παρῶμι, cf. 8, 18. *Între / în mijlocul* cf. Gn. 1, 4. *israeliți / fiilor lui Israel*, LXX τοῦ Ἰσραὴλ, FRANKF. τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ; MS 4 389 *între fiii lui Israel*, MS 45 *fiilor lui Israel*, PO *drailiteani*, IER. *Israel*.

[8] *slujitorii / copiii* redau gr. παῖδες, cf. Gn. 9, 25; MS 4 389 *slugile*, MS 45 *copiii*, PO *slugile*, IER. *servi*.

[9] *semnele și minunile* cf. 4, 21.

I. HELIADE RĂDULESCU respinge, în traducerea sintagmei „semne și minuni”, termenul *minune*, în baza unei argumentări mai curînd științifice, decît filologice: „Minunile lui Dumnezeu stau în legile eterne și nemutabile ale naturii”, cu referire specială la geneză: „Dumnezeu și-a făcut o dată minunile la creație” (*Biblicele*, p. 91).

[10] în pământul Egiptului /... LXX ἐν γῇ Αἰγύπτου, FRANKF.; MS 4389, MS 45, PO, IER lipsește; GN *vor den Augen des Pharao*, BJ *devant Pharaon*, BDS *davanti al faraone*. *semnele și minunile*, cele nouă plăgi. Versetele 9 și 10 sînt redacționale (BJ).

XII

[2] Prima lună a primăverii (martie-aprilie), numită în calendarul vechi Aviv (luna culesului). În calendarul postexilic, de origine babiloneană, se numește Nisan (cf. Fac. 7, 11). Prima lună a anului, căci ea marchează o nouă etapă în istoria poporului lui Israel, nașterea sa ca popor liber. cf. I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, p. 91.

[3] *capit de familie / dupe casele rudeniei* redau sintagma gr. κατ' οἴκους πατριῶν, cf. 6, 14. MS 4389 *după rudenia casei lui*, MS 45 *după casele rudeniei*, PO *tot omul căsătorit*, IER. *per familias et domos suas*.

miel / oaie redau gr. πρόβατον, folosit în VT pentru oaie, dar redă și termenul ebr. *pesah* „miel pascal”, care în NT va fi tradus prin *ἀρνός* sau *ἀρνίον*. MS 4389 *oaie*, MS 45 *oaie*, PO *miel*, IER. *agnus*. Acesta devine în VT simbolul poporului israelit (Is. 63, 11, Nm. 27, 17), al cărui păstor este Dumnezeu (Is. 63, 11, Ps. 98, 3; 99, 3).

[5] Pentru israeliți, popor nomad, de păstori, activitate pe care au continuat-o și după stabilirea lor în Palestina, mielul a fost în toate epocile unul dintre animalele de jertfă preferate (Ex. 12 1–12, Nm. 28–29), înscrind-se astfel într-o tradiție aproape universală. Grecii și hitiții jertfeau dinivităților solare un miel alb, celor infernale unul negru; în islam, la sfîrșitul Ramadanului se jertfește un miel în amintirea sacrificiului lui Avraam etc. Jerfele de mici se aduceau primăvara (la indienii, perși, finlandezi etc.), mielul fiind, ca ipostază a berbecului, un arhaic simbol solar (LThK, CHEVALIER / GHEERBRANT, DE VRIES, LURKER ³). În VT, devine ca și *turna* un simbol al israelitului (Is. 40, 10–11), preluat astfel și în NT (Lc. 10, 3, 15, 3 și urm., Ioan, 21, 15–17). Dar VT, prin câteva pasaje semnificative (Is. 52, 1, 3–53, 12), anunță și accepția superioară, mesianică, a simbolului mielului pascal.

deplin / cașăr redau gr. τέλειον „complet, perfect”; MS 4389 lipsește, MS 45 *deplin*, PO *fără beadă*, IER. *absque macula*.

BB *fără prihană*, FRANKF. *ἀνομιον* „neprihănit, nevătămat”; MS 4389 *nevinovată*, MS 45 *fără prihană*, PO, IER. lipsește.

[6] *să nu vă atingeți / va fi voao păzită* redau gr. διατηρεῖν „a se abține”; MS 4389 *să o păziți*, MS 45 *va fi voao cruțat*, PO *veți finea*, IER. *servabitis*.

pe la inserat / călă seară redau gr. ἑσπέραν, literal „între cele două seri”, conform tradiției samaritene: între apusul soarelui și noaptea completă; conform aceleia talmudice și fariseice: între declinul și apusul soarelui (BJ).

[7] În epoca arhaică, acest ritual era săvîrșit de capul familiei, pentru ocrotirea membrilor comunității sale și a turmelor; acum el devine, ca și singele circumciziei, însemn al apartenenței la poporul ales.

[8] *azime* redă gr. ἄζυμα, ebr. *massot*, pline din făină de orz, nedospită; MS 4389 *azimă*, MS 45 *azime*, PO *pline adzimă*, IER. *azymi panis*.

cu ierburii amare / cu papădie, redau gr. ἐν πικρίδων; MS 4389 *cu susaiu*, MS 45 *cu susaiu* (marg. *lăpluci*), IER. *cum laccucis agrestis*, de fapt, un amestec de hrean amar, ridichi și praz (DE VRIES, p. 120).

[10] *oasele să nu le sfîrmiți* — este un adaus grecesc. Rămășițele trebuiau arse, pentru a se evita orice profanare (BJ).

[11] *Paștile / pasha*, ebr. *pesah*, gr. πάσχα, denumește atât mielul pascal, cât și sărbătoarea. Etimologia cuvîntului este necunoscută. IER. propune o variantă, fără suport, însă, în ebraică: *phase* id est *transitus Domini*. Ies. 12, 13, 23, 27 oferă o explicație secundară: Iahve „a sărit” sau „a ocrotit” casele israeliților. De origine preisraelită, Paștile, sărbătoare de primăvară a păstorilor nomazi, preluat de vreme de iehovism, a fost istoricizat, datorită coincidenței între ieșirea din Egipt și serbarea sa, și interpretat ca o sărbătoare a aducerii-aminte. Prin reforma cultică a lui Iosua, în 621 î.e.n., se transformă într-o sărbătoare familială, celebrată în templul din Ierusalim, și este contopit cu sărbătoarea Azimilor (15–21 Nisan). Acest lung pasaj al Paștelui, 12, 1–13, 16, conține o veche sursă iehovistă (12, 21–23, 27, 29–39), unele adausuri în stilul Deuteronomului (12, 24–27, 13, 3–16 și probabil 13, 1–2), altele ale tradiției sacerdotale (12, 1–20, 28, 40–51). MS 4389 *pasha*, MS 45 *pashe*, PO *paștile*, IER. *phase*.

Accastă ultimă cină în Egipt are loc într-un moment decisiv al istoriei poporului israelit; trecerea de la robie la libertate. Elementele care compun această ultimă noapte petrecută în Egipt sînt tot atîtea referiri la trecut și viitor: pregătirea în grabă a cinei-amintire a vremurilor cînd nu aveau timp din cauza muncilor grele, dar și așteptarea febrilă a orei eliberării, pentru care trebuiau să fie gata de plecare.

[12] *judecată / izbîndă* redau gr. ἐκδίκησις, cf. 7, 4. MS 4389 *izbîndă*, MS 45 *izbînda*, PO *giudecățile*. IER. *iudicia*.

[13] *plagă / rană* cf. 7, 19. *nimicitoare / să nă surpați* redau gr. ἐκτρίβειν „a distruge”; MS 4389 *să perți*, MS 45 *să nă surpați*, PO *pierdzătoare*, IER. *disperdens*. *lege* redă gr. τὸ νόμιμον, cf. Fac. 26, 5; MS 4389 *lege*, MS 45 *lege*, PO *cu cinste*, IER. *cultu...*

[15] *azime*, ebr. *massot*, gr. ἄζυμα; termenul denumește atât plinea nedospită, cât și sărbătoarea care avea loc între 15–21 Nisan. Originară din Canaan, inițial sărbătoare agrară la care participau toți bărbații, ea dura șapte zile. În prima zi se aducea primul întîiul spic „omer”, în celelalte zile se mincau azime. Ulterior, ea va fi înțeleasă ca o comemorare a ieșirii din Egipt și contopită cu aceea a Paștelui.

dospitură / aluat, ebr. „s.”, gr. ζύμη, „maia”, care, datorită fermentării, a procesului de acire, devine un simbol al impurității și corupției. La romani, *flamen Dialis* nu trebuia să se atingă de *maia* (PLUT. QUAEST. ROM. 109); MS 4389 *aluat*, MS 45 *aluat*, PO *avenită*, IER. *fermentum*.

[16] *adunare / numită* redau gr. κλήθῃ „convocare” < κληθεῖν „a chema la, a convoca”; MS 4389 *de sărbătoare* MS 45 *numită*, PO *sărbătoare*, IER. *festivitate*.

BB *lucrul cu slujbă* redă gr. τὸ λατρεῖν „muncă pentru cîștig, muncă, slujbă”; MS 4389 *lucrul de slujbă*, MS 45 *lucrul cu slujbă* PO *lucru*, IER. *nihil operis...*

mîncare / la tot sufletul redau gr. φυχῇ, care traduce ebr. *nephech*, aici cu sensul cel mai concret „carne de mîncat”; MS 4389 *să mînce*, MS 45, *la tot sufletul*, PO *de-a mîncarea*, IER. *ad vescendum*,

[19] *băștinăș / moșneni* redau gr. αὐτόχθων; MS 4389 lipsește, PO *lăcuitorii de-acea*, IER. *indigenis*.

[21] *Junghiași* redă gr. θύειν „a jertfi”, apoi „a înjunghia un animal în scop cultic sau profan”, în sintagma θύειν τὸ πάσχα „a înjunghia mielul pascal”. MS 4389 *junghiat* (pashă); MS 45 *junghiași* (pasha), PO *faceți jirtvă paștile*, IER. *immolate phase*.

[22] *isop*, gr. ὑσσώπος, plantă aromatică, folosită în diferite ritualuri purificatoare.

[23] *nimicilor / ceta ce pierde* redau gr. ὀλεθρεῖον „ucigaș, cel ce distruge”. În ritualul preisraelit al Paștilor, un demon ce personifica pericolul care amenința turmele și familia. Pentru îndepărtarea lui, se ungeau intrările corturilor cu sînge (BJ).

[25] *Rînduiala / slujba* redau gr. λατρεία. Cuvîntul apare de nouă ori în LXX și denumește venerația cultică sau respectarea unui ritual religios, aici Paștile: λατρεία secundum consuetudinem, qua locuti sunt qui nobis divina eloquentia condiderunt, aut semper aut tam frequenter ut paene semper ea dicitur servitus quae pertinet ad colendum deum (AUGUSTIN CIV. X. 1, 2); MS 4389 *locmeala*, MS 45 *slujba*, PO *slujbă*, IER. *caerimonias*.

[26] *rînduiala / închinăciunea* redau gr. ἡ λατρεία, cf. versetul anterior; MS 4389 *obiecțu*, MS 45 *închinăciunea*, PO *slujbă de cinste*, IER. *religio*.

[27] *a scrit / a acoperit* redau gr. σκεπάζω „a acoperi, a proteja”; MS 4389 *au acoperit*, MS 45 *au acoperit*, PO *au trecut prespre*, IER. *transiuit*.

[29] *temniță / groapă* redau gr. ὁ λάκκος „groapă, temniță”; MS 4389 *den groapă*, MS 45 *de în groapă*, PO *în temniță*, IER. *in carcere*.

[34] *aluat / pielm* redau gr. τὸ στείς „făină de alac, pusă în aluat, aluat”; MS 4389 *făina*, MS 45 *pielmul*, PO *aluatul, covcile* (cu *aluat*) / *aluaturile* redau gr. τὰ φαρμακα „aluaturi”, IER. *fari-nam conspersam*; MS 4389 *cu aluat*, MS 45 *aluatul*, PO *să fie de hrană*. Diferența de traducere se datorează și lecțiunilor diferite ale versetului în LXX și FRANKF.

[37] *Ramses / Ramési* cf. Fac. 47, 11. *Sucol / Sochoth*, cf. Fac. 33, 17; MS 4389 *Sochoth*, MS 45 *Sochoth*, PO *Suhol*. Cifra este exagerată, reprezintă, probabil, numărul unui recensămint al întregului popor israelit din epoca documentului iehovist (BJ).

...un popol de la două milioane cinci sute de mii până la 3 milioane de suflete", după I. HELIADE RĂDULESCU, care introduce în calcul și femeile și copiii, exagerarea devenind astfel și mai evidentă. (*Biblicele*, p. 92; vezi și nota lui HELIADE la v. 40). *femei și copii / unelle* redau gr. ἀνδρες cf. 10, 10.

[39] *aluat / pielmul* cf. v. 34. Azimele amintite aici sînt acelea din vechiul ritual de Paști, sărbătoare a nomazilor, care mînceau de obicei pîine nedospită. Tradiția iehovistă le-a interpretat ca un semn al grabei cu care au ieșit din Egipt (BJJ).

[40] Textul grecesc include în această cifră întreaga ședere a patriarhilor în Canaan (BJJ).

[41] BB și fu redă sintagma gr. καὶ ἐγένετο, cf. Fac. 6, 1.

[42] Prima parte a acestui verset în FRANKF. face parte din cel anterior.

[43] Mielul pascal și nu sărbătoarea. Versetele 43-50 completează ritualul sacerdotal din 3-11. Israelitul era socotit „locuitor al țării”, adevăratul autohton din Canaan (BJJ).

[46] / nu se va lăsa den cărnuri pre dimineață, FRANKF. οὐ καταλείψει ἀπὸ τῶν κρέων εἰς τὸ πρωτ, LXX lipsește; MS. 4 389 iar de va rămîne carnea pînă dimineața, MS 45 să nu lăsa den cărnuri pre dimineață, PO lipsește, IER. lipsește.

[48] Străinul așezat în Israel *ger* avea un regim special, ca al metecului la Atena. Patriarhii au fost astfel de străini în Canaan (Fac. 23, 4) și israeliții în Egipt (Fac. 15, 13, Ieș. 2, 22). După cucerirea Țării Sfinte, rolurile s-au schimbat: israeliții devin băștinași care primesc la ei străini (Dt. 10, 19). Acești străini cu drept de domiciliu sînt supuși însă legilor severe ale sabatului (Ieș. 20, 10, Dt. 5, 14). Ei au dreptul să aducă ofrande lui Iahve și să serbeze Paștile numai dacă s-au circumcis. Se pregătește, astfel, statutul de prozelit al epocii grecești (Is. 14, 1) (BJJ).

[51] în ziua aceea / și fu cf. Fac. 6, 1.

XIII

[2] Legea primului născut din Ieș. 13, 1-2, 11-16 este un adaus în stilul Deuteronomului (BJJ).

[3] Din pămîntul Egiptului / din pămîntul Egiptului, FRANKF. ἐξ Αἰγύπτου; MS 4 389 den țara Egiptului, MS 45 de la Egiptul. Ieșirea evreilor din Egipt este interpretată astfel de I. HELIADE RĂDULESCU, care pornește de la explicarea cuvîntului *Exod*: „Vorba *exod*, însemnînd ieșire, nu arată numai ieșirea materialmente a popoului iehudeu din Egipt, ci și ieșirea dintr-o societate faraonică păgînă și despotică într-o societate mosaică, umană și liberală; ieșirea din sclavie la libertate, din lumea vechiă și superstițioasă într-o lume nouă și dreptecătoare” (*Biblicele*, p. 52).

[4] Cf. 12, 2, „luna dentiiu” în BB. La HELIADE: „luna celor nouă (spice)” (*Biblicele*, p. 94).

[5] FRANKF. are o altă ordine a ținuturilor. Sintagma „pămîntul [țara, locul] unde curge lapte și miere” s-a generalizat în limba comună, cu sensul „ținut bogat, îndestulat”. SADOVEANU numește astfel Moldova din vremea lui Nicolaș Potcoavă, indicînd izvorul biblic al formulării: „În țara asta unde curge miere și lapte, după slova Scripturii, noi sărmanii n-avem rînd la ospăț” (*Opere*, XVIII Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959, p. 152). GALA GALACTION localizează, după războiul din 1877-1878, acest pămînt al făgăduinței în nordul Dunării: „Se pare că după războiul din 1877-78 și după ridicarea Bulgariei independente, nomazii (șălaşurile de țigani, n.n.) din peninsula balcanică se retrăseră pe nesimțite la mieznoapte de Dunăre, în țara griului, a laptelui și a mierii” (*Papucii lui Mahmud, în Opere alese*, I, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 366).

[9] *buze / rostul* redau gr. στόμα „gură”; MS 4 389 *buzele*, MS 45 *rostul*, PO *gura ta*, IER. *în ore tuo*.

[12] FRANKF. prima parte a acestui verset face parte din versetul anterior.

[13] Conform celui mai vechi cod din Israel, primii născuți ai omului și animalelor aparțineau lui Iahve (Ieș. 13, 2, 12, 15; 22, 28-29; 34, 19-20). Primii născuți ai animalelor erau sacrificați (Dt. 15, 19), grăsimile și singele închinat lui Iahve, carnea aparținea preoților (Nm. 18, 15-18). Animalele socotite impure, printre care și măgarul, erau ucise sau înlocuite cu altele ce puteau fi aduse jertfă (Dt. 15, 21-23, Lv. 26, 27). Primii născuți ai omului pot fi răscumpărați cu bani (Ieș. 13, 13; 34, 20, Nm. 3, 44-47). Consa-

crarea lor lui Iahve și răscumpărarea sînt legate în Ieș. 13, 14 și urm., Nm. 3, 13; 8, 17 de ieșirea din Egipt și plaga a zece. Tribul lui Levi este consacrat lui Iahve ca răscumpărare pentru primii, născuți ai neamului lui Israel (Nm. 3, 12, 40-51; 8, 16-18) (BJJ, LTHK).

[17] *la dus / povălui* redau gr. ὁδηγεῖν „a conduce pe un drum a ghida”; MS 4 389 *duse*, MS 45 *povălui*, PO *duse*, IER. *duxit*. *filistenilor / filistim*, cf. Fac. 10, 14; MS 4 389 *Filistimului*, MS 45 *Filistim*, PO *filistiniilor*.

Aici începe *Exodul* propriu-zis, drumul poporului ales prin deșert spre Țara Făgăduinței. Determinarea itinerarului și localizarea exactă a etapelor sale sînt extrem de dificile. Anumite denumiri par a indica, totuși, un drum prin nord (adică prin ținutul filistenilor). Această neconcordanță se explică prin cele două tradiții literare, a exodului-fugă și aceea a exodului-alungare. Dublul itinerar corespunde celor două grupuri, ce au părăsit Egiptul în epoci diferite (cf. 7, 8 și 16, 1).

care era mai aproape / că aproape era — este calea normală, paralelă cu coasta. Ea nu a fost urmată de grupul care a fugit din Egipt, ci de cel alungat. Pe acest drum se pot localiza și cele trei denumiri geografice din 14, 2. În tradiția exodului-fugă, au fost inserate elemente ale celeilalte versiuni.

[18] *Marea Roșie*, gr. ἐρυθρὰ θάλασσα. Ebraicul este identic cu egipt. twf „papyrus”, deci s-ar traduce „marea papyrusului”. În mai multe locuri (Ieș. 23, 31, Nm. 14, 25; 21, 4, Dt. 1, 40; 2, 1, Jud. 11, 16; 3 Reg. 9, 26), numele se referă la o mare în estul peninsulei Sinai. Alte locuri denumesc astfel marea prin care a trecut poporul israelit la ieșirea din Egipt, care s-ar găsi în vestul peninsulei Sinai. Textele egiptene, pe de altă parte, amintesc un teritoriu mlăștinos în nord-estul Deltei Nilului. Localizarea mării miracolului este dificil de stabilit și datorită neconcordanței textelor. Aici amintirea ei este un adaus, căci textul primitiv nu dă decît o indicație vagă — au pornit prin deșert spre est sau sud-est. În Ieș. 14, se aminteste numai „marea”, fără altă determinare (BJJ, LTHK). MS 4 389 *Marea Roșie*, MS 45 *Marea Roșie*, PO *Marea Roșie*, IER. *mare Rubrum*.

[19] BB *socoli* redă gr. ἐπισκοπεῖν, cf. Fac. 21, 1; MS 4 389 *cercela*, MS 45 *socoli*, PO *căuta-va*, IER. *visitabil*.

[20] *Elam / Othom*, gr. Οἰθὺμ Fortăreața de granită a Egiptului, ce ocupa o poziție cheie a drumurilor în interiorul și sudul peninsulei Sinai. MS 4 389 *Othom*, MS 45 *Othom*, PO *Elman*, IER. *Etham*.

[21] Se întîlnește în Pentateuh diferite manifestări ale prezenței divine; coloana de foc și coloana de nor aparțin tradiției iehoviste. Versetul este prelucrat astfel de EMINESCU în strofa a IV-a din poezia [*La moartea lui Eliade*]: „O stea a supt puternic eclipsa cea solară / Un stilp pin chinuire un drum nel-aj arătat” (O. I, p. 261). Pe lângă poezia *La Eliade*, „Familia”, III, 25, 18/30 iunie 1867, se păstrează în manuscrisele lui EMINESCU o a doua odă închinată acestuia, net superioară ca realizare artistică, scrisă la Viena, imediat după dispariția lui HELIADE (27 aprilie 1872), publicată de PERPESSICIUS în *Opere* I, sub titlul [*La moartea lui Eliade*], în care marele înaintaș al tînărului poet este comparat cu vechii profeți, în frunte cu Moise: „Aduceți-vă aminte de-acele nalte pose / De frunțile-n lumină a vechilor profeți / Pe un pustiu de piatră, pe cer d-azur și roș / Trece un stilp de flăcări ce lumina, mărel / Și-n fruntea unui popol pierdut în chin — e *Mose* / Și sufletul lui mare, adine și îndrăzneț / Prevede că din sinul pierdutului popor / E viitorul lumii ș-al ei mintuitor (O. I, p. 261). Comparăția lui HELIADE, călăuzitorul romanilor, cu Moise, salvatorul evreilor din captivitatea egipteană, apare și la alți contemporani ai lui EMINESCU. PERPESSICIUS invocă următoarea frază extrasă dintr-un discurs publicat în ziarul „Timpul”, rostit la comemorarea lui HELIADE de la sfîrșitul anului 1881: „Ca un alt Moise cu toaia-gul genitului său a despîcat întunericul” (O. I, p. 264). Imaginea îi apare criticului „convențională”, dar semnificativă „pentru caracterul ei de familie” (*ibid.*).

[22] BB *a le lumina*, FRANKF. τὸ φαίνειν, LXX lipsește, MS. 4 389 *să-i lumineze* (aparține v. 21), MS 45 *a le lumina*, PO, IER. lipsește.

XIV

[2] *Pi-Hahiroț / curte* redau gr. ἑπαυλις „loc de innoptare, tabără”, ebr. pi-hahirōt; MS 4 389 *ogradă*, MS 45 *ogradă*, PO (șesul) *Herotului*, DOS. PAR. *Figahiron*, IER. *Phahiroth*.

Migdol / Magdāl, ebr. migdāl „turn”, gr. LXX Μαγδόλος, FRANKF. μαγδόλος, localitate în partea cea mai de nord a Egiptului; MS 4 389 *Magdal*, MS 45 *Magdol*, PO *Migdol*, DOS. PAR. *Magdal*, IER. *Magdolis*.

Baal-Tefon / Velsipfōn, ebr. ba'al s. phōn, gr. βελσεσφών; MS 4 389 *Velsēfōn*, MS 45 *Velsēfōn*, PO *Velsēfōn*, DOS. PAR. *Vesosefōn*, IER. *Beelsēfōn*.

[4] *mă voi proslăvi* redă gr. ἐνδοξάζομαι, termen consacrat pentru măreția divină, care se manifestă în evenimente fericite, prin gloriificarea sa înaintea celor ce-l slujesc, dar și ca forță punitivă, pentru dușmanii săi (THEOL. WB.); MS 4389 *mă voi proslăvi*, MS 45 *mă voi proslăvi*, PO *mă voi slăvi*, IER. *glorificabor*, FRANKF. sfârșitul acestui verset aparține celui următor.

[5] Actualizînd, cum procedeză adeseori, I. HELIADE RĂDULESCU manifestă mereu o tendință clară de generalizare, în baza unor apropieri fortuite între textul biblic și stări sociale din lumea modernă: „așa se întimplă totdeauna în revoluțiile cele mari” (Biblicele, p. 96).

[7] *căpelenii* redă gr. κρατάτης, persoană din anturajul regelui sau reginei; MS 45 *halmanii*, PO *călăuții*, DOS. PAR. *halmanii*, IER. *duccs*.

[9] *Pi-Hahitot / curții* redau gr. ἐπαυλεις, cf. v. 2. *Baal-Tefon / Veelsipfen*, cf. v. 2.

[10] BB *iată*, FRANKF. *idă*; MS 4389 *iată*, MS 45 *iată*, PO *iaca*.

[12] Generalizînd, I. HELIADE RĂDULESCU vede aici o reacție normală a maselor în revoluție, cu referire specială la anul 1848 în Țara Românească (Biblicele, p. 96).

[13] *na izbăvi / minuirea* redau gr. σωτηρία, în VT, printre altele „salvare a oamenilor de către oameni sau Dumnezeu”; MS 4389 *minuirea*, MS 45 *minuirea*, PO *lucrurile mari*, IER. *magnalia* „fapte minunate, mari”. BB *nef adaogă* redă gr. προσθήκη, cf. Fac. 4. 2.

[16] Miracolul Mării Roșii este prezentat deosebit. Tradiția sacerdotăală și cloșta descumenează ca instrument al acestui miracol toașul lui Moise. În tradiția iehovistă, Dumnezeu însuși intervine, suflînd un vînt care scacă marea, iar egiptenii sînt înghițiți de refluxul ei. În această tradiție, nu se amintește trecerea mării de către israeliți, ci numai minuirea miraculoasă a egiptenilor, pe care o reține și cîntecul foarte vechi din 15, 21. Nu se pot determina exact locul și derularea evenimentului, dar el a însemnat pentru israeliți o manifestare strălucitoare a lui Yahve „războinicul” (Ies. 15, 3) și a devenit unul dintre elementele fundamentale ale credinței iehoviste. Acest miracol al mării a fost apropiat de acela al trecerii Iordanului. (Ios. 3—4). Iesirea din Egipt este concepută ulterior după modelul intrării în Canaan și cele două relații se îmbină în acest capitol. Tradiția creștină a considerat miracolul mării un semn al minuirii și mai exact al lăptășului (1 Cor. 10, 1) (BJ).

[17] *mă voi proslăvi* cf. v. 4.

[19] *îngerul lui Dumnezeu*, cf. Gn. 16, 7.

[20] *între / între mijlocul* cf. Gn. 1, 4.

A *slat* / ... LXX ἔστη (repetat din versetul anterior), FRANKF., MS 4389, MS 45, PO lipsesc.

[22, 23] „Tot miracolul sau minunea ce se vede aci este legea eternă a lui Dumnezeu prin care se face fluxul și refluxul mărilor” (HELIADE, Biblicele, p. 97).

[24] *straja dimineții / straja cea de minceat* redau sintagma gr. ἐν τῇ φυλακῇ τῇ ἐωθινή, ultima veghe a nopții, 2—6 dimineața MS 4389 *straja dimineții*, MS 45 *straja de la minceate*, PO *venind zorile*, DOS. PAR. în *straja dimineții*, IER. *vigilia matutina*.

[25] a *impicical* în versiunea ebr. a *scos*, a *îndepărtat*.

[27] *mînat / scutură* redau gr. ἐκτινάσσειν „a scutură”; MS 4389 *scutură*, MS 45 *scutură*, PO *vîndăgîndu-i*, IER. *involtit*.

[30] FRANKF. sfârșitul acestui verset aparține celui următor.

[31] a *nimicil / au făcut* redau gr. ποιέω „a face”; MS 4389 *au făcut*, MS 45 *au făcut*, PO *arătase*, IER. *exercerat*.

XV

Vers. 1—19 au intrat în Psaltirile tradiționale ca ps. 152.

[1] *cîntare* redă gr. ᾠδή, care traduce ebr. *schir* „cîntec”. Nucleul acestui psalm îl constituie versetul 21, o rămășiță a unui vechi cîntec de biruință. Amplificat ulterior prin includerea temei salvării miraculoase în timpul ieșirii din Egipt, apoi a cuceririi Canaanului, și chiar a construirii templului din Ierusalim (BJ). MS 4389 *cîntare*, MS 45 *cîntare*, PO *cîntec*, COR. PS *cîntecule*, PS. SCH. *cîntecule*. FRANKF. începutul acestui verset aparține capitolului anterior. BB *cu mîntre se mări* redă sintagma gr. ἐνδόξως...δεδόξαται, pentru determinarea slujii divine în forma sa invizibilă sau sensibilă, „slava și puterea lui Dumnezeu”. MS 4389 *cu slădă se slăvi*, MS 45 lipsesc.

PO în *slavă înălțat iaste*, PS. SCH. *slăvitu e, prăslăvi-se*, IER. *glorios... magnificatus est*. Calăref, PS. SCH. *îndecătorii*.

[2] *lăria / ajutoriu* redau gr. βοηθός „ajutor”; MS 4389 *ajutoriu*, MS 45 *ajutoriu*, PO *lărima*, IER. *fortitudo*.

scutul / acoperitoriu redau gr. σκεπαστής „cel ce acoperă, protejează”; MS 4389 *acoperitor*, MS 45 *acoperitor*, PO *lăuda*, PS. SCH., COR. PS. *acoperitoriu*, IER. *laus*. În textul ebraic „cîntec” (BJ).

[3] *tare în războaie / surpînd războaie* redau sintagma gr. συν-τρίβων πολέμους; συν-τρίβειν „a sfărîma, a distruge (dușmanii)”; MS 4389 *fărmînd războaie*, MS 45 *surpîndu războaie*, PO *războiu bătătoriu*, COR. PS. *frîmîc războaiele*, IER. *quasi vir pugnator*.

[6] *dreapta / dreapta* redau gr. δεξιὰ, mîna dreaptă a lui Dumnezeu, simbol al puterii divine.

[8] *sufletarea miniei tale / pren duhul miniei tale* redau sintagma gr. ἡδὲ πνεύματος τοῦ θυμοῦ; θυμός redă ebr. *hārôn*, *dph* „minie, minia lui Dumnezeu”; pt. πνεύμα cf. Gn. 1, 2. MS 4389 *duhul miniei* (marg. *urgiei*), MS 45 *duhul miniei*, PO *duhul urgiei*, COR. PS. *cu duhul miniei tale*, IER. *in spiritu furoris tui*.

[10] *sufletarea / duhul* redau gr. τὸ πνεύμα, cf. Gn. 1, 2. MS 4389 *duhul*, MS 45 *duhul*, PO *vințul*, IER. *spiritus*.

groznică / tare redau gr. σφοδρὸν „violent, vehement”; MS 4389 *cuplirea*, MS 45 *tare*, PO *puternică*, IER. *vehementibus*.

[11] *sfințenie / sfinți* redau gr. ἁγίος, care traduce ebr. *qādōsch*. Radicalul *qdsch* „a tăia” și înseamnă „a fi izolat de tot ce este lumesc și impur”. În concepția Vechiului Testament, numai tainicul Dumnezeu al creației este „sfinț” în sens absolut (LThK, THEOL. WB. I, p. 88, BIII). MS 4389 *întru sfinți*, MS 45 *întru sfinți*, PO în *sfinșie*, PS. SCH., COR. PS. *în sfinți*, IER. *in sanctitate*. *minuni / ciudese* redau gr. τέρατα cf. 5, 21.

[13] *mila / direplatea* redau gr. δεικνύσων, cf. Gn. 15, 6, 20, 15; MS 4389 *direplatea*, MS 45 *dreplatea*, PO *mila*, IER. *misericordia*. *la locașul sfinț / la odihna cea sfință* redau sintagma gr. τὸ κατοικεῖν „loc de popas, așezare”; MS 4389 *lăcașul tău cel sfinț*, MS 45 *la popasul sfințului*, PO *loc sfinț de lăcuț al tău*, IER. *habitaculum sanctum tuum*.

[14] *neamurile / limbile* redau gr. τὰ ἔθνη, cf. Gn. 10, 5. *durere / întristăcuni* redau gr. ὀδύνη; ὀδὴ „durerile nașterii”. Durere asemănătoare cu cele de la naștere, o imagine frecventă în textul Bibliei (BJ). MS 4389 *dureri*, MS 45 *chinuri*, PO *frică*, PS. SCH., COR. PS. *durare*, IER. *dolores*.

[15] *s-au spăimîntat / grăbîră* redau gr. σπεύδειν „a se grăbi, a se repezi”, dar și „a se teme”. MS 4389 *se siliți*, MS 45 *sîrguri*, PO *hurără-se*, PS. SCH. *stejîră-se*, COR. PS. *stejîră-se*, IER. *conturbati sunt*. *voievozii... halmanii*, PS. SCH. *vlădicii... giudecii*.

[17] *muntele* — muntele din Ierusalim, pe care se va ridica templul (BJ).

[19] Versetul 19 este un adaus redacțional (BJ).

[20] *Mariam / Măritam* cf. 6, 20.

„cu timpene și cu hore” (BB): „cu timpene și în choruri”, în Biblicele lui I. HELIADE RĂDULESCU, cu motivarea: „Alte versiuni zie în loc de choruri danțuri; noi preferăm expresia helenică χοροὺς, căci înțelege și cîntări și danțuri totdeauna de aceleași persoane” (p. 109).

[21] BB, MS 4389, MS 45 începutul acestui verset face parte din versetul anterior, FRANKF. corespunde LXX.

[22] Versetele 22—25 aparțin tradiției iehoviste sau celei iehoviste combinată cu aceea clohistă (BJ). *Șur / Sur*, gr. Σοῦρ; MS 4389 *Sirului*, MS 45 *Sur*, PO *Surr*, IER *Sur*.

Mara / Merra, ebr. *mārā* „cea amară”, gr. Μερρα, fîntînă ce trebuie căutată fie în apropierea Golfului Suez, fie lângă Cadeș, în funcție de ipoteza căii urmate de israeliți. MS 4389 *Merra*, MS 45 *Merra*, PO *Maraa*, IER. *Marath*.

Mara / Amărăciune cf. supra, IER. *Mprath*, gr. πικρία; MS 4389 „Amărăciune”, MS 45 *Amărăciune*, PO *Mara, alita face amărăciune*, IER. *amaritudinem*.

[24] Dăruul prin dășert este miracol de proteste ale lui Israel împotriva setei, aici și în 17, 3, Nn., 20, 2—3; împotriva foamei

Ies. 16, 2, Nm. 11, 4 și urm.; împotriva pericolelor războiului, Nm. 14, 2 și urm. (BJ).

[25] *legi / dereptăți* redau gr. $\tau\acute{\alpha}\ \delta\iota\kappa\alpha\iota\omicron\mu\alpha\tau\alpha$, cf. Fac. 26, 5. MS 4389 *indriptările*, MS 45 *dreptăți*, PO *leage*, IER. *praecepta*, *judecăți* redă gr. $\kappa\rho\iota\sigma\epsilon\iota\varsigma$; MS 4389 *judecățile*, MS 45 *giudele*, PO *giudecare*, IER. *iudicia*.

pus în încercare / ispiti redau gr. $\pi\epsilon\iota\rho\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota\nu$ „a încerca”. Ideea alianței și a legăturii personale cu Iahve impune în Biblie afirmarea omului ca partener al lui Dumnezeu, de aceea un rol important îl primește *proba* sau *încercarea*. Termenul $\pi\epsilon\iota\rho\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota\nu$ poate, în funcție de context, să aibă înțelesuri diferite. Un sens important este acela al încercării conștiente de către Dumnezeu a credinței poporului său. MS 4389 *ispiti*, MS 45 *ispiti*, PO *ispiti*, IER. *temptavit*.

[26] *cu luare-aminte / cu auzire* redau gr. $\acute{\alpha}\kappa\omicron\upsilon\gamma\acute{\iota}$; MS 4389 *cu ascultare*, MS 45 *cu auzul*, PO lipsește. *ce este drept / plăcutele* redau gr. $\tau\acute{\alpha}\ \delta\epsilon\sigma\tau\acute{\alpha}$; $\tau\acute{\alpha}\ \delta\epsilon\sigma\tau\acute{\alpha}\omicron\upsilon$ în LXX „ceea ce Dumnezeu sau o ființă umană consideră plăcut sieși” (THEOL WB., I, p. 456). MS 4389 *câte ce plac*, MS 45 *plăcutele*, PO *ce-i drept*, IER. *quod rectum est*.

rânduile / dreptățile redau gr. $\tau\acute{\alpha}\ \delta\iota\kappa\alpha\iota\omicron\mu\alpha\tau\alpha$, cf. Fac. 26, 5.

[27] *Elim / Elim*, ebr. עֵלִים , gr. Αἰλίμ , MS 4389 *Elim*, MS 45 *Elim*, PO *Elim*, IER. *Helim*.

XVI

[1] *Sin / Sin*, ebr. סִין , gr. $\Sigma\iota\nu$, o regiune a deșertului la nord-vest de Sinai. În LXX este identificată cu deșertul Zin (ebr. זִין); MS 4389 *Sinului*, MS 45 *Sin*, PO *Sinaei*, IER. *Sin*. *Sinai / Sina*, ebr. סִינַי , gr. $\Sigma\iota\nu\alpha$, munte sau masiv muntos, în deșert, în sudul Palestinei; locul unde Iahve a dat israeliților prin Moise legea și a încheiat cu ei o nouă alianță. Actualul munte Sinai își datorează numele și renunțe la identificare, greu de susținut, cu cel biblic. Cf. 3, 1. MS 4389 *Sinaia*, MS 45 *Sindoci*, PO *Sinac*, IER. *Sinai*. *Iu na a doua*, *ijjar* (aprilie-mai).

[2] *să cîrlescă / gilcevi* redau gr. $\delta\iota\alpha\gamma\gamma\upsilon\lambda\epsilon\iota\nu$ „a bombăni, a murmura”, cf. 15, 24. Termenul, foarte frecvent în capitolele 15–17, subliniază prezența israeliților de a fi ocerțiți în toate privințele de Dumnezeu lor și de a-și atinge repede și fără efort telul, Pământul Făgăduinței. MS 4389 *strigară*, MS 45 *gilcevi*, PO *vroviră*, IER. *murmuravit*.

[3] *de Domnul / de Domnul împăratul...* inovație a BB, FRANKF. numai $\acute{\alpha}\pi\omicron\ \kappa\rho\iota\sigma\tau\omicron\upsilon$.

[4] *încerc / ispăseu* redau gr. $\pi\epsilon\iota\rho\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota\nu$, cf. 15, 25.

[5] *să pregătească / vor găli* redau gr. $\epsilon\tau\omicron\mu\alpha\zeta\epsilon\iota\nu$ „a pregăti, a face gata”; MS 4389 *să gătească*, MS 45 *vor găli*, PO *gătească-se*, IER. *parent*.

[7] *gilceava* redă gr. $\gamma\omicron\gamma\gamma\upsilon\sigma\mu\acute{o}\varsigma$, cf. 15, 24; 16, 2.

[13] *după ce / să făcu* redau $\epsilon\gamma\epsilon\nu\epsilon\tau\omicron$, cf. Fac. 6, 7.

[14] *coriandrul / colindreșul* redau gr. $\chi\omicron\rho\tau\iota\nu$; MS 4389 *coriandrul*, MS 45 *colindreșul*, PO lipsește. IER. *coriandrus*. Acest capitol înserează câteva elemente ichoviste într-un ansamblu ce aparține tradiției sacerdotale, ce reunește cele două miracole: prepelițele (v. 13) și mana. Dar mana se formează în mai-iunie, iar prepelițele se întorc din migrația lor în septembrie. Este posibil ca această tradiție păstrează amintirea celor două grupuri ce au părăsit separat Egiptul și al căror itinerariu a fost deosebit, cf. 7, 8, 11, 1; 13, 17 (BJ).

[15] *ce oare o fi / ce iaste aceasta* redau gr. Τί ἐστιν τοῦτο , care traduce ebr. מִן הָאֵל , întrebare care a prilejuit etimologia populară a cuvintului *mană*, a cărei semnificație este necunoscută. Pentru a sublinia această etimologie, textul grec redă numai în v. 31 termenul ebraic prin $\mu\alpha\nu$. Normal în VT este folosit $\eta\ \mu\alpha\nu\upsilon\zeta$ „frimătură, grăunță”, mai cu seamă „grăunțe de mironidii”, datorită rezonanței fonetice asemănătoare. În NT, $\tau\acute{o}\ \mu\alpha\nu\upsilon\zeta$. Mana sînt grăunțe formate prin secreția unor insecte ce trăiesc pe o specie de tamarix (cătină). Picăturile acestei secreții se cristalizează în câteva zile în forma boabelor de mazăre. Dimineața cad pe pământ. Din cauza gustului lor asemănător mierei, sînt adunate de beduini și folosite la îndulcirea băuturilor sau aluaturilor (LTHK, THEOL. WB., BIII). MS 4389 *ce poate fi aceasta*, MS 45 *ce iaste aceasta*, PO *manah*, *carca seamnă*; *ce e aceasta* 2, IER. *man* *lui* *quod significat quid est hoc*, Cf. I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, p. 102.

[16] BB *aceasta e cuvîntul* redă gr. $\tau\acute{o}\ \rho\acute{\eta}\mu\alpha$, cf. Fac. 15, 1 *omer / gomor*, ebr. עֹמֶר , gr. $\gamma\omicron\mu\omicron\rho$, unitate de măsură corespunzînd a cea. 3,6 litri; MS 4389 *gomor*, MS 45 *gomor*, PO *gomer*, IER. *gomor*, BJ *gomor*, PDS *omer*, GN *Krug*.

[17] *unii / unuia*, LXX ὁ... , FRANKF. ὁ... , MS 4389 *unii*, MS 45 *unuia*.

[22] *în / se făcu* redau gr. $\epsilon\gamma\epsilon\nu\epsilon\tau\omicron$ cf. Fac. 6, 1.

[23] *sîmbătă*, ebr. שַׁבָּת „odihnă, terminare”, gr. $\sigma\acute{\alpha}\beta\beta\alpha\tau\alpha$. A șaptea zi a săptămînii închinată lui Iahve. Sărbătoare specifică religiei israelite, a cărei caracteristică esențială este înecetarea oricărei munci atît a omului, cît și a animalelor. Instaurarea acestei sărbători are o dublă semnificație: una social-umanitară, respectarea nevoii de odihnă a familiei, slujitorilor și vitelor sale și, totodată, păstrarea vie a amintirii odihnii atît de dorite pînă la ieșirea din Egipt. Mult mai important este motivul religios. Sabatul este re-producerea celei de a șaptea zi a creației (Fac. 2, 3–4) și aparține esenței ordinii divine a mîntuirii, este semnul alianței veșnice cu Dumnezeu. Încetarea oricărei activități fizice presupune concentrarea asupra celei spirituale, alungarea oricăror temeri și constrîngerii interioare, este deci o odihnă ce descătușează sufletul (LTHK, CHEVALIER / GHEERBRANT).

[25] BB *odihna Domnului*, FRANKF. $\text{ἀνάπαυσις τοῦ κυρίου}$; MS 4389 *răpaosului Domnului*, MS 45 *odihna Domnului*, GN *Sabbat*, BJ *sabbat*.

[27] *în / să făcu* cf. v. 22.

[29] BB *den voi*, FRANKF. ὅμων , MS 4389 *dentru voi*, MS 45 *den voi*.

[31] *mană / „mană”* cf. v. 14.

albă ca sămînța de coriandru / albă, deși FRANKF. $\text{ὡςτε σπέρμα χορδῶν λευκόν}$; MS 4389 *ca făina*, MS 45 *ca sămînța*, PO *ca sămînța coreandrului albă*, IER. *quasi semen coriandri album*.

[32] BB *acesta e cuvîntul* redă gr. $\tau\acute{o}\ \rho\acute{\eta}\mu\alpha$, cf. Fac. 15, 1. *să se păstreze / la jîlnițe* redau gr. $\acute{\alpha}\pi\omicron\theta\eta\tau\eta$ „păstrare, loc de păstrare, magazie”; MS 4389 *întru rămășița*, MS 45 *la rămășițe*, PO *să se fine*, IER. *custodiatul*.

[33] Lecțiuni diferite ale versetului acesta și a celui următor.

[34] *chivotul mărturiei / mărturie* redau gr. $(\epsilon\upsilon\alpha\gamma\gamma\epsilon\iota\omicron\nu) \tau\omicron\upsilon\ \mu\alpha\rho\tau\upsilon\rho\iota\omicron\nu$. Sînt tablele legii păstrate într-un chivot numit frecvent „chivotul mărturiei”. Este o anticipație a redactorului sacerdotal (BJ). MS 4389 *înaintea mărturiei*, MS 45 *înaintea mărturiei*, PO *înaintea adevăriturii*, IER. *in tabernaculum*.

[36] *că / a trei vedre* redau gr. $\tau\omicron\pi\epsilon\iota\varsigma \mu\epsilon\tau\omicron\rho\alpha\iota$, ebr. עֶפְהָ ; MS 4389 *trei vedre*, MS 45 *trei vedre*, PO *efa*, IER. *oephum*. FRANKF. face parte din versetul anterior.

XVII

[1] *Rafidim / Rafidin*, ebr. רָפִידִים , gr. Ραφιδίμ . Localitate la cel puțin o zi de marș pînă la Sinai. MS 4389 *Rafid*, MS 45 *Rafidon*, PO *Rahidim*, IER. *Raphidim*.

FRANKF. face parte din capitolul anterior.

Miracolul apei din piatră reapare în Nm. 20, 1–13, dar este situat în regiunea Gadeșului (BJ).

[5] *apa Nilului / riul* redau gr. ποταμός , cf. 1, 22.

[6] *Horeb / Horu* cf. 3, 1.

În *Calceidoscop*, SADOVEANU citează zicala, cu cert izvor biblic, „bate stîncă, să-i curgă izvorul” (Opere, XVII, p. 85). Referință ironică la ARGHEZI, care localizează „minunea” lui Moise la Tîrgu Frumos: „... dacă e adevărat că Moisi, vreedată, a lovit stîncă și a nimerit-o cu bățul bine, din piatră seacă trebuie să fi curs un lichid fermecat, un colnar sau un hidromel maceat cu măghiran și enupere negre” (Scrieri, 34, 1985, p. 426).

[7] *masa / ispită*, ebr. מַסָּה „ispită, încercare”, gr. πειρασμός ; MS 4389 *Ispitare*, MS 45 *Ispită*, PO *Mașa*, IER. *Templatio*. *Meriba / Hulă*, ebr. מֵרִיבָה „ceartă, gilceavă”, gr. λοιδόρησις ; MS 4389 *Hulă*, MS 45 *Hulă*, PO *Meriva*.

[8] *amaleciții / Amalie*, cf. Fac. 14, 7. Această povestire veche, probabil ichovistă, reprezintă o tradiție a triburilor din sud. Localizarea ei în Rafidim este un adaus redacțional (BJ).

[9] *Iosua / Iisu*, ebr. *hōschūa*, *jēschūa* „Iahve este izbăvire”, gr. Ἰησοῦς. Fiu al lui Nun, din tribul lui Ebraim. Numit inițial Iosea, Moise îi schimbă numele în Iosua, conducător militar și om de încredere al lui Moise, care îl desemnează urmaș al său și-l însăreștează cu cucerirea Canaanului (LThK). Aici este prima menționare a personajului. MS 4389 *Isus*, MS 45 *Iisū*, PO *Ioste*, IER. *Iosue*.

[11] *Or / Or*, gr. Ὅρ, MS 4389 *Or*, MS 45 *Or*, PO *Hur*, IER. *Hur*.

[11] *cînd / și fu* cf. Fac. 6, 1.

[15] *Domnul este scăparea mea* / „Domnul, scăparea mea” ebr. *nissi* „flamură”. *Kōpiōs* μου, gr. καταφυγή; MS 4389 „Domnu’ meu și scăparea mea”, MS 45 *Domnul, mie scăpare*, PO *Domnul Niși, omu’ căută Domnului steagul meu*, IER. *Dominus exaltatio mea*, PDS *Il Signore è la mia bandiera*, GN *Unser Feldzeichen ist der Herr*. cf. I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, p. 105.

XVIII

[1] *Ietro / Iothôr*, cf. 2, 16.

Madian / Madiidm, cf. 2, 15. Acest episod elohist se alătură relației pribeției lui Moise în Madian (2, 11–4, 3). S-a încercat să se confere ichovismului o origine madianită (cf. 3, 1; 18, 1, 10, 12), o ipoteză asemănătoare aceleia care încearcă să explice și numele lui Iahve printr-o proveniență madianită (BJ).

[2] *Sefora / Sepfôra*, cf. 2, 21. o trimise acasă / după lăsarea ei redau sintagma gr. μετὰ τὴν ἄρσιν ἀβ-της; „ἀρσις” eliberare, trimitere înapoi”; MS 4389 cu *avuija ei*, MS 45 după lăsarea ei, PO *careia înapoi tremesece*, IER. *quam remiseral*.

Este unica mențiune a unei reîntoarceri a soției lui Moise și aparține unei tradiții independente de aceea din 4, 19, 20, 24–26.

[3] *Gherșom / Ghersâm* cf. 2, 22.

FRANKF. începutul versetului aparține celui anterior.

[4] *Eliezer / Elițer* cf. 2, 22.

[5] *muntele lui Dumnezeu* cf. 3, 1.

[6] *femeia / ...*, LXX ἡ γυνή, FRANKF. lipsește; MS 4389 *mutarea*, MS 45 lipsește, PO *mutarea-fi*, IER. *uxor tua*.

[7] FRANKF. sfîrșitul versetului aparține celui următor.

[8] *primejdia și nevoia / osteneala* redau gr. ὁ μόχθος „trudă, chin, nenorocire”; MS 4389 *osteneala*, MS 45 *osteneala*, PO *nevoie*, IER. *laborem*, GN *Nöte und Gefahren*, BJ *tribulations*, PDS *le difficile*.

[10] FRANKF. începutul versetului aparține celui anterior.

[11] Sfîrșitul acestui verset este în textul original incomplet sau corupt, de aceea majoritatea traducerilor diferă (BJ).

[12] Acest verset care pare a interpreta declarația lui Ietro ca o convertire (el oferă sacrificii lui Iahve), dar nu-l amintește pe Moise; este probabil adăugat (BJ).

[13] *a doua zi / fu* cf. Fac. 6, 1.

[16] *judec / cert* redau gr. διακρίνειν „a judeca între două persoane”; MS 4389 *iau scama*, MS 45 *cercu*, PO *să fac legea*, IER. *ut iudicem*.

ară / loamese redau gr. συμπράττειν „a reconcilia, a învăța, a instrui”; MS 4389 *învață*, MS 45 *loamăscu*, PO *să arăt*, IER. *ostendam*

[17] BB *cuvîntul acesta* redă gr. τὸ ῥῆμα τοῦτο, cf. Fac. 15, 1.

[18] BB *stricăre* redă gr. ἡ φθορά „ruină, distrugere”; MS 4389 *răsipă*, MS 45 *stricăciune*, PO *foarte te vei usenti*, IER. *(stulto) labore*.

lucru / cuvîntul redau gr. τὸ ῥῆμα, cf. Fac. 15, 1.

[19] *pricinile / cuvintele* redau gr. οἱ λόγοι, cf. Fac. 15, 1.

[20] *învață / mărturis* redau gr. διαμαρτυρεῖν „a chema ca martor”, dar în LXX „a explica răspicat” (THEOL. WB. IV, p. 518); MS 4389 *ară*, MS 45 *mărturis*, PO *îsprăvește*, IER. *ostendas*.

[21] BB *aducători în lăuntru de cărți*, FRANKF. γραμματευσ-γους, LXX, MS 4389 lipsește, MS 45 *aducători în lăuntru de cărți*, PO, IER. lipsește.

[22] *pricinile / cuvîntul* redau gr. τὸ ῥῆμα, cf. Fac. 15, 1.

[23] *aceasta / cuvîntul* redau gr. τὸ ῥῆμα, cf. Fac. 15, 1.

[24] Descentralizarea puterii judiciare, care i se atribuie lui Moise, este sigură posterioră epocii lui. Ea presupune un popor numeros și sedentar. Intervenția lui Ietro poate constitui un argument pentru influența madianită asupra primei organizări a populației (BJ).

[25] BB *aducători în lăuntru de cărți* cf. v. 21.

[26] *pricinile / cuvîntul... cuvîntul* redau gr. ῥῆμα... ῥῆμα, cf. Fac. 15, 1.

XIX

[1] Acest lung episod aparține tradiției sacerdotale (19, 1–2a; 24, 15b–31, 18a, 34, 29 pînă la sfîrșitul cărții). Fragmentul 20, 22–23, 33, care conține codul alianței, este adăugat ulterior. Restul textelor se datorează unor surse mai vechi, ichovistă și elohistă, a căror determinare exactă este dificilă (BJ).

[2] *îngă munte / împotriva muntelui*, muntele Sinai, a cărei localizare exactă este nesigură, cf. 16, 1.

[3] *munte, la Dumnezeu / muntele lui Dumnezeu*, gr. τὸ ὄρος τοῦ θεοῦ, cf. 3, 1.

[4] Comparatia „ca peste aripe de acvilă”, în versiunea lui HELIADE, este considerată de acesta, pe motive sociologice mai curînd decît poetice, „sublimă” (*Biblicele*, p. 107).

[5] *legămintul / făgăduința* redau gr. διαθήκη, cf. Fac. 6, 18. Pactul cu Moise pecetluiește elecțiunea lui Israel și făgăduințele făcute lui, după cum alianța cu Avraam confirmase primele făgăduințe făcute israeliților (Fac. 17). Dar pactul cu Avraam se referea la o singură persoană, chiar dacă el se răsfrîngea și asupra descendenților patriarhului, și comporta o unică prescripție, circumcizia. Alianța de pe muntele Sinai cuprinde întreaga comunitate („Eu sînt Dumnezeu vostru și voi sînteți poporul meu”), careia i se instituie o lege (decalogul și codul alianței). Această Lege, dezvoltată ulterior, devine cartă iudaismului. Pactul mozaic, datorită extremității sale importante și a dispozițiilor stricte de respectare a Legii, devine alianța adevărată cu Iahve (BJ, LThK).

neamurile / limbile redau gr. τὰ ἔθνη, cf. Fac. 10, 5.

[6] *împărăție de preoști / împărăție, sfințenie* redau sintagma gr. βασιλευσιν ἱεράτευμα; ἱεράτευμα apare numai în LXX și în textele influențate de ea (THEOL. WB. III, p. 249). LXX traduce extrem de liber expresia ebraică, formată într-o epocă în care ea însemna: toți membrii comunității israelite trebuiau să fie preoți, sacral găsindu-se în raport direct cu culticul. Ori prin alianța mozaică Israel devine un popor sfințit, consacrat lui Iahve (BJ, THEOL. WB.). MS 4389 *sfințire împărătească*, MS 45 *împărătească svințenie*, PO *preuție crăiască*, IER. *regnum sacerdotale*.

„Dumnezeu prin Moise nu vorbește exclusiv către seminția lui Levi, ci către Israel întreg, către tot popoul, și pe dinlăuntru întreg îl face sacerdotiu regal” (I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, p. 107).

[9] Ultima parte a versetului repetă sfîrșitul v. 8 și reprezintă un adaus care face legătură cu pasajul următor (BJ).

ION PILLAT, în poezia *Norul, Căielul verde*, 1927–1936, și-l imaginează în „albastrul sfînt al cerului adînc” pe Isus sub chipul unui nor: „Un nor” am spus „e doar un nor”. Dar sigur / Nu sînt nici azi, căci vîntul era mort. / Zbură greoi și parcă da din aripi / Rotindu-se domol în cercuri rare, / Și i-am văzut atunci sub piept o rană / Prin care raze roșii se scurgeau / Prelînce-nect ca picături de singe” (*Opere*, III, p. 31).

[10] *îngrijeste-te / mărturisște* redau gr. διαμαρτυρεῖν, cf. v. 20; MS 4389 *dă ... vîște*, MS 45 *mărturisște*, PO *pasă la dîhanie*.

[13] *săgeată / lovitură* redau gr. βολή -ιδος „proiectil”; MS 4389 *săgeată*, MS 45 *lovitură*, PO lipsește, IER. *iaculis*.

tunele / glasurile redau gr. αἰφωαί „sunete”; MS 4389 lipsește, MS 45 *glasurile*, PO (lung) *glasul* (bucinelui), IER. *bucina*.

[15] FRANKF. începutul versetului aparține celui anterior. Relațiile sexuale, socotite impure, erau interzise în preajma unui ritual sacru.

[16] *tunele / glasuri* cf. v. 13.

Tradițiile ichovistă, sacerdotă (24, 15b–17) și deuteronomică (Dt. 4, 11b–12a; 5, 23–24; 9, 15) descriu teofania lui Iahve pe muntele Sinai în cadrul unei erupții vulcanice. Tradiția elohistă o descrie ca o furtună (Ieș. 19, 16). Cele două descrieri sînt influențate de fenomene naturale impresionante, despre care israeliții fie au auzit (erupțiile vulcanice relate de călătorii în Arabia de nord), fie le-au trăit ei înșiși (furtuni ca în Galilea, de exemplu). Tradiția ichovistă este originară din sud, pe cînd aceea elohistă provine din nord.

[19] cu glas redă gr. φωνᾶν, vocea inteligibilă a lui Dumnezeu, care îi „răspunde” lui Moise (BJ).

[20] BB și MS 45 includ în acest verset începutul celui următor: FRANKF. corespunde în ceea ce privește conținutul versetului, cu LXX.

[21] *Îngrijește-le / mărluriseste* redau gr. διαμαρτυρεῖν, cf. 18, 20: *cunoaște / a lua aminte* redau gr. κατανοεῖν „a observa, a înțelege, a cunoaște”; MS 4 389 *să ia aminte*, MS 45 *a lua aminte*, PO *a vedea*, IER. *ad videndum*.

Versetele 21–24 sînt un adaos care se referă la versetele 12–13 și-i menționează pe preoți, care nu sînt încă instituți (BJ).

[25] Versetul este incomplet, relatarea a fost întreruptă prin inserarea Decalogului (BJ).

XX

[1] *toate aceste cuvinte / toate cuvintele acestea* redau sintagma gr. πάντας τοὺς λόγους, cunoscută în tradiția creștină, prin Irineu și Clemens din Alexandria, sub numele de *Decalog*. Cele zece cuvinte sau porunci ale lui Dumnezeu sînt redactate în două versiuni: una ce aparține tradiției elohiste (Ies. 20, 1–17) și o alta deuteronomică (Dt. 5, 6–21). Cele două variante se deosebesc numai în ceea ce privește porunca a patra, motivul instituirii odihnei sabbatice, și porunca a zecea, rivna la bunul aproapei (IER. *casea*, Dt. *femeia*). În forma originală, ele trebuie să fi fost o suită de formule scurte și ritmate, ușor de reținut, concepute probabil în epoca mozaică și transmise apoi oral. În VT, cele zece porunci nu sînt numerotate, numerotarea actuală apare pentru întâia oară la PHILO DEC. 12 și IOSEPHUS ANTIQ. 5, 5. Conform tradiției, cele zece porunci au fost însemnate pe două plăci de piatră de Moise (Ies. 34, 27 și urm.) sau de Iahve însuși (Ies. 34, 1, Dt. 10, 1–4). Decalogul se deosebește de restul codurilor de legi vechi orientale în primul rînd prin stil, care este apodictic și nu cazuistic. Legiuitorul este nu un rege oarecare, ci divinitatea, iar pedeapsa oricărei încălcări a celor prescrise este moartea. Datorită accentului pus pe conduita morală și buna funcționare a raporturilor interumane, Decalogul a putut deveni codul moral al umanității în genere (LTHK). Decalogul nu se încadrează în redactarea Exodului transmisă nouă, el a fost ulterior inserat în episodul teofaniei (BJ).

BB *către Moisi*, FRANKF. πρὸς Μωυσήν, MS 4 389 *către Moisei*; MS 45 lipsește întreg versetul, PO lipsește. Lungă discuție asupra Decalogului în *Biblicele* lui I. HELIADE RĂDULESCU, cu considerații de ordin istoric, etnologic și filologic (pp. 109–113).

[3] Iahve pretinde un cult exclusiv, acesta fiind condiția esențială a alianței. Negarea existenței altor dumnezei apare mai tîrziu în Dt. 4, 35 (BJ).

[4] Interdicția de a face imagini cultice ale lui Iahve îi separă pe israeliții de populațiile înconjurătoare (BJ).

[5] *zelos / rîvnitor* redau gr. ζήλωτής. Utilizarea în sens religios a lui ζήλων și derivaților săi nu are nici o paralelă în afara literaturii iudaice. Rivna, zelul lui Dumnezeu este o componentă a ființei sale, ce acordă o anumită intensitate acțiunilor. Ea se manifestă numai în relația sa cu poporul ales, ca ocrotire nelimitată sau minie năpraznică, cînd îi sînt încălcate poruncile. MS 4 389 lipsește, MS 45 *rîvnitor*, PO *slăbitoriu de alean*, IER. *zelotes*. *pedepsește / dînd* redau gr. ἀποδίδωμι „a da, a răsplăti”: MS 4 389 lipsește, MS 45 *dîndu*, PO *voiu bate*, IER. *visitans*, GN *bestrafe*, BJ *punis*.

[7] Ceea ce ar putea include, în afară de sperjur și mărturie falsă, folosirea magică a numelui divin (BJ).

[10] *asinul / înjugătorul* redau gr. ὄνον, cf. Fac. 36, 25.

[13] GALA GALACTION își intitulează al XIV-lea capitol din romanul *Papucii lui Mahmud* „Să nu uciți”, opunînd vechii legi a lui Moise noua lege a Mîntuitorului: „Ai călcat porunca a șasea din Decalog... Greșală înfricoșată și cu ispașă înfricoșată!... Ispașa este una singură, de cînd a zidit Dumnezeu lumea, la toate seminiile și în toate legile: ai vărsat sînge, sîngele tău se va vărsa!... Dar Domnul și Mîntuitorul nostru Isus Christos a venit și a pus crucea lui, patimile lui, biserica lui și taina lui, între Dumnezeu-Tatăl, răzbușătorul, și nelegiuirile noastre!... Iartă-i pe ei că nu știu ce fac!... Ai scăpat de tăierea capului, dar slobod nu mai ești... Pentru viața pe care ai stîns-o, iau zălog viața ta” (p. 331). Savu, eroul lui GALA GALACTION, primește canonul lui Cain: „*pribeag și răzleț să fii pe pămînt!...*” (p. 331–332), spre a dobîndi iertarea de păcatul săvîrșit.

[14] Moralist preocupat de fidelitatea conjugală, GALA GALACTION se întemeiază, în romanul *La răsplată de veacuri* (1935), pe legile lui Moise, „genialul și înfricoșatul legislator” (IV, p. 214), și pe „legea lui Cristos” (IV, p. 299). GALA GALACTION, *Opere alese*, IV, Editura pentru Literatură, 1965.

[15] Inițial era vorba numai de raptul de oameni cu scopul de a-i folosi ca sclavi (GN).

[17] *asinul / înjugătorul* cf. Fac. 36, 25.

GALA GALACTION reproduce în romanul *La răsplată de veacuri* porunca a zecea într-o versiune deosebită de cea care va apărea trei ani mai tîrziu: „Să nu poțestești pe femeia aproapei tale, nici casa lui, nici ogrorul lui, nici pe robul lui, nici pe roaba lui, nici asinul lui și nimic din toate cite sînt ale aproapei tale” (IV, p. 297). Cf. *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament* tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții profesori VASILE RADU și GALA GALACTION, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1938, p. 80. Romancierul alinază morală pentru care pledează (v. finalul îndeosebi) vechii porunci biblice din *Decalog*.

[18] *fulgerele / luminile* redau gr. αἱ λαμπάδες „lămpi, torțe, lumini”; MS 4 389 *luminile*, MS 45 *luminile*, PO lipsește, IER. *lampadas*. Versetele 18–21 se alătură tradiției elohiste a teofaniei ca furtună.

[20] Spaima în fața manifestărilor sensibile ale forței divine, mai cu seamă în fața fenomenelor naturale care însoțesc teofania, se deosebește de aceea a supunerii fără rezervă în fața voinței divine (BJ).

[22] Începe aici așa numitul Cod al alianței (20, 22–23, 33), redactat în stilul imperativ al Decalogului și considerat ca atare contemporan acestuia. Dar prescripțiile sale presupun o comunitate sedentară și agrară și datează, probabil, de la începuturile stabilirii în Canaan. Asemănările cu codul lui Hamurabi, cu acela hitit sau cu decretul lui Horemheb presupun și o sursă comună, un cod juridic arhaic, prelucrat diferit. Prescripțiile acestui Cod al alianței pot fi grupate în trei secțiuni: 1. drept civil și penal (21, 1–22, 20), 2. reguli rituale (20, 22–26; 22, 28–31; 23, 10–19), 3. reguli etico-sociale (22, 21–27; 23, 1–9). Stilistic, se pot distinge o categorie cazuistică sau condițională, în genul codurilor mesopotamice, și o alta apodictică sau imperativă, în stilul Decalogului sau al textelor înțelepciunii egiptene (BJ).

[24] *jerfele de izbăvire / mintuirile* redau gr. τὰ σωτήρια; MS 4 389 *mintuirea*, MS 45 *mintuitoarele*, PO *dare de har*, IER. *pacifica*. Codul alianței admite, contrar Dt. 12, 5 etc., pluralitatea locurilor de cult. Cultul este legitim în orice loc în care Iahve își manifestă prezența și-l ia astfel în stăpînire (BJ).

[26] *goliciunea / grozăvia* redau gr. ἀσχημοσύνη „obscenitate, ne-rusinare”; MS 4 389 *spurecătuirea*, MS 45 *rușinea*, PO *rușinea*, IER. *turpitude*.

Sacrificatorul purta, probabil, un simplu șorț, după moda egipteană, de aceea pericolul posturii indecente, cf. I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, pp. 118–119.

XXI

[1] *rînduilele / dreptățile* redau gr. τὰ δικαιώματα, cf. Fac. 26, 5.

[4] FRANKF. μετ' αὐτῶν la sfîrșitul versetului, transcris din versetul anterior. I. HELIADE RĂDULESCU analizează cu mare atenție în *Biblicele* sale „drepturile” care decurg din „principiile decalogului”, în special cele referitoare la „*servi sau sclavi*”, aceasta fiind, alături de vite, forma principală de proprietate la vechii evrei (p. 119; vezi și comentariile la versetele care urmează pînă la 11).

[7] roabă care va fi în același timp și concubină (BJ).

[8] BB *întru ochi* FRANKF. ἐν ὀφθαλμοῖς, MS 4 389 *înaintea ochilor*, MS 45 *întru ochii*, PO lipsește, IER. *oculis*. BB *mărturisii* redă gr. καταβολογενεῖν „a mărturisii, a angaja, a promite”; MS 4 389 *au fost făgăduite*, MS 45 *mărturisii*, PO *nici să o poată mări*, IER. *(cui) tradita fuerit*. *cumpărător / ...*, FRANKF. κύριος, MS 4 389 *stăpînu-său*. *neam / limbă* redau gr. ἔθνος, cf. Fac. 10, 5.

[9] După legea fiicelor casei (BJ).

[10] *hrană / cîte ce să cuvine* redau gr. τὰ δεόντα „cele ce sînt necesare, cele ce sînt necesare pentru existență”; MS 4 389 *zestre*,

MS 45 *ce l sã cuvine*, PO *minearea*, IER. *pretium*.
traiul împreună / împreunarea redau gr. *ἐπιζύει* „arai comun”; MS 4389 *impreunarea*, MS 45 *impreunarea*, PO *dereplatare cãșătoriei*, IER. *nuptus*.

I. HELIADE RĂDULESCU crede cã pentru „traiul împreună”, termenul „petrecere”, pe care îl pune pe seama vechilor traducãtori romãni, fãrã sã specifice vreo sursã, ar fi mai potrivit, adicã mai aproape de „semnificația” termenului grecesc *ἐπιζύει*, desì în traducerea pe care o propusese folosește cuvîntul „conversație”, cu înțelesul „datorie conjugalã” (p. 121).

[13] I se atribuiau lui Dumnezeu întîlnirile întîmplãtoare (B.J.). Într-o societate în care legalitatea statalã nu înlocuise încã rãzbu-narea individualã, ucigașul involuntar trebuia ocerit împotriva rudelor și prietenilor victimei. Ca și la alte popoare antice, locul azilului era un sanctuar (B.J.).

[19] *zãcutul / zãbava* redau gr. *ἡ ἀργία* „odihnã, trîndãvie”; MS 4389 *lucrul*, MS 45 *zãbava*, PO *paguba*, IER. *operas*.

[20] *rãzbanul / izbîndiș* redau gr. *ἐκδιζεύω*, cf. Fac. 4, 15. Comentariile lui I. HELIADE RĂDULESCU încearcã sã punã în relief, cãutînd un suport în textul biblic, pãrerile lui privitoare la legi: „O lege catã sã fiã și pentru domn și pentru servitor, și mai virtuos ca Moise pretulîndu-se învedereazã cã o lege este pentru toți, pentru avut și neavut. Caste și privilegii nu sînt în legea lui” (p. 121).

[22] *nevãlînat / neînchîpuit* redau gr. *ἐξελκυσμένον < ἐξελκυσμένον >* „a fi pe deplin format”; MS 4389 nu ... *închîpuit*, MS 45 *neînchîpuit*, PO *lipsește*, IER. *sed ipsa paxerit*.
sã plãceascã / cu pagubã sã se pãgubeascã redau sintagma gr. *ἐπι-σά πλάσσει / cu pagubã sã se pãgubeascã* redau sintagma gr. *ἐπι-σά πλάσσει* „a pedepsi”. *ἐπι-σά πλάσσει* „pedepsã”; MS 4389 *sã pãgubeascã*, MS 45 *cu pagubã sã se pãgubeascã*, PO *pagubã*, IER. *subiacebit damno*.
dupã judecatã / cu preț redau gr. *ἐξέλιπον* „hotãrire, decizie”; MS 4389 *preț*, MS 45 *cu preț*, PO *dupã judecatã*, IER. *arbitri iudica-verint*.

[24] Legea talionului (ius talionis) se regãsește și în codul lui Hammurabi și legile asiriene. Ea are mai mult un caracter social decît individual; impunîndu-se o pedeapsã similarã pagubei provocate, se urmãrește limitarea exceselor vendetei. De fapt, aplicarea acestei legi pare sã fi pierdut foarte devreme brutalitatea primitivã, în interiorul poporului israelit fiind recomandatã iertarea, accentuatã mai tîrziu de Iristos (B.J.).

I. HELIADE RĂDULESCU, constatînd în formulãrile laconice ale legii talionului o „severã justicie”, relevã stîlul „energie și cadentat” al textului. Aceasta impune degajarea spiritului legii, estom-pat de laconismul expresiei, printr-o lecturã care „nu se cuvine a se lua dupã literã”; „Sensul acestor expresii este ca judele sã fiã așã de drept ca și ecuațiile metemetice. Tot spiritul acestor expresii este nepãrtinirea Legii și a judecãții” (p. 121).

Legea talionului îi inspirã lui I. VINEA povestirea cu acest titlu: *Talionul* (Opere, IV, Dacia, 1974, p. 32–33).
 Sprijinindu-se (I, p. 108) pe Evanghelia lui Ioan (VIII, 3–11), GALA GALACTION opune, în *Doctorul Taifun*, „poruncii severului Moise” (Opere alese, I, p. 126) toleranța creștinã, dîndu-i eroinei romanului izbãvirea acordatã femeii pãcãtoase.

Adaptînd foarte liber legea talionului, în povestirea romanticã *Hircã pentru hircã* din *Caligraful Terțiu*, GALA GALACTION imagineazã rãzbu-narea crîncenã, sub influențe supranaturale, a profanãrii unui osnar monahal (II, pp. 283–297). Motivul pedepsei compensatoare apare și în povestirea *Gloria Constantinii*, volumul *Biserica din rãzoare*, II, 1958, p. 68–97).

Formularea biblicã „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte” este folositã de GALA GALACTION și în *Jurnal*, cu referire la asasinã-tel politice de la Jilava, noaptea spre 27 noiembrie, 1940 (*Jurnal*, II, 1977, p. 344).

[30] *cere / îngreuiã*, LXX *ἐπιβάλλειν*, FRANKF. *ἐπιβάλλειν*; MS 4389 (vor) *bãga* (de sugubînã), MS 45 *îngreuiã*, PO *arunca*, IER. *si pretium ei, fuerit impositum*.

[32] I. HELIADE RĂDULESCU considerã v. 32 în contradicție cu spiritul de imparțialitate care se degajã din legea talionului, pronunțîndu-se în favoarea unei „legi egalitare” și „drepte” (*Biblicile*, p. 122).

[33] *șiflînã / groapã* redau gr. *λάσχος*, cf. Fac. 37, 20.

sãpa / ciopli... de piatrã redau gr. *λατομεῖν* „a ciopli în piatrã, a sãpa în piatrã”; MS 4389 *sãpa*, MS 45 *ciopli de piatrã*, PO *sapã* IER. *foderit*.

[37] FRANKF. versetul face parte din capitoul urmãtor, id. BIBLIA 1975.

Vitel... oale, BJ boeuf...agneau, GN Rind...Schaf...Ziege, PDS bue...montone.

XXII

[6] *lucruri / unelle* redau gr. *σκεῦος*, cf. Fac. 24, 53.

[8] *a lãsat spre pãstrare / unellele* redau gr. *παρὰκαταθήκη*, „lucru depozitat, dat în pãstrare”; MS 4389 *ale* (vecinului), MS 45 *marfa*, PO *marha*, IER. *in rem*.

FRANKF. insereazã în acest verset începutul versetului urmãtor.

[9] LXX *ὁ τι οὖν ἐν ᾧ*, FRANKF. *ὅτι ἐν ᾧ* „dacã împreună”. *cel ostîndit / va prinde* redau gr. *ὁ ἀποδός < ἀποδομαι >*. În terminologia juridicã „a fi condamnat”; MS 4389 *vinovați*, MS 45 *va prinde*, PO *vinovat vor lãsa*, IER. *si illi iudicaverint*. Condamnat prin sentințã judecãtoareascã, ordalie, oracol sau jurãmint. (B.J.).

[10] BB *robil* redã gr. *ἀνδραποδία* „prizonier de rãzboi, prizonier” MS 4389 *fura*, MS 45, *robil*, PO *rãminea*, IER. *captum ab hostibu*.

[13] BB *robil* cf. v. 10.

[15] *tesire*, ebr. *môhar*, suma datã de logodnic familiei viitoarei soții (B.J.).

[21] *orfanul / sãracul* redau gr. *ὀρφανός* „orfan, prãdat de”; MS 4389 *sãrac*, MS 45 *sãracul*, PO *sãracul*, IER. *pupillo*.

[28] BB *lipsești* redã gr. *καθίστημι*; MS 4389 *aduci*, MS 45 *lipsești*, PO *sã dai*, IER. *non tardabis*.

XXIII

[1] *însoești / pristãnești* redau gr. *συγκατατίθεναι* „a se uni, în-soți”; MS 4389 *adaogi*.

[2] BB *a te abate* redã LXX *ἐκκλίνω* „a îndoi, a se îndoi, a se supune”, FRANKF. *ἐκκλίνω* „a (se) inclina, a se sprijini”. Versetul îi pricinuieste lui I. HELIADE RĂDULESCU o serie de reflecții care izvorãse, întocmai ca atîtea alte comentarii din aceste *Biblicile*, din propria sa experiență: „Voturile sau pãrerile oamenilor sînt ca niște grîne în cumpãnã: de se adãoge unul la o parte, cum-pãna se inclina cãtre partea aceea; nu te inclina darã cu intrigãntii și amãgiri de aceștia oricît de mulți vor fi: cãci inclini judecata perversitînd opinia publicã” (p. 124).

[4] *asinul / înjungãtorul* redau gr. *ὄνον*, cf. Fac. 36, 25.

[7–8] În tendința lui de actualizare a textului biblic la realitã-țile romãnești de epocã, I. HELIADE RĂDULESCU dateazã în notã aceste comentarii, ocupîndu-se de momentul politic la ordinea zilei, unirea celor douã principate: „La 20 mai 1858 cînd se scriu aceste linii”, Heliade se adreseazã „cãtre Areopagul numit european”, n problema unirii, mãrturisindu-și dezamãgirea provocatã de evo-luția evenimentelor (p. 124).

[8] *pricinile / cuvintele* redau gr. *ἐξήματα*, cf. Fac. 15, 1.

[9] BB *învãlîniți*, FRANKF. *xxxώστε*, MS 4389 *învãlîni*, MS 45 *învãlîniți*.

[14] Fiecare dintre cele patru tradiții ale Pentateuhului conține un calendar al sãrbãtorilor religioase importante. Ies. 23, 14–17 aparține variantei elohiste, Ies. 34, 18–23 celei iehoviste, Dt. 16, 1–6 deuteronomice, iar Lv. 23 și Nm. 28–29 celei sacerdotale. De la un text la altul se precizeazã ritualul, dar cele trei mari sãrbãtori rãmîn acelea amintite în Ies. 23, celebrate dupã intrarea în Canaan. Ies. 23 și Ies. 34 nu precizeazã nici o datã exactã a cele-brãrii acestor sãrbãtori, inițial agrare, deoarece ele sînt anterioare centralizãrii cultului și puteau fi celebrate în sanctuare locale, la date corespunzãtoare situației muncilor agricole din fiecare regiune (B.J.).

[15] *sãrbãtoarea azimelor / praznicul azimelor* cf. 12, 15.

Avi / luna dențiu cf. 12, 2.

cu minã goalã / desertsu redau gr. *κενός* „gol, lipsit”; MS 4389 *în dãsãrt*, MS 45 *desertsu*, PO *deserți*, IER. *vacuus*. Legãtura stabilitã între sãrbãtoarea azimelor și ieșirea din Egipt primãvara a facilitat conexiunea dintre această sãrbãtoare și Pașii (cf. 12, 15).

[16] *sãrbãtoarea secerișului / praznic secerii pînilor*, sãrbãtoarea numitã în Ies. 34 sãrbãtoarea sãptãmînilor, celebratã la sãpte sãptã-mini (Dt. 16, 9) sau cincizeci de zile (Lv. 23, 16) dupã Pașii, deci ar corespunde Rusalioilor din calendarul creștin. MS 4389 *prãga sece-rișilor*, MS 45 *praznte secerii pînilor*, PO sãrbãtoarea hrãncei, IER. *sollemnitate messis primitivorum*.

sărbătoarea culesului / praznic săvârșitului, celebrată toamna, la sfârșitul anului, între 15–21 ale lunii Tishri, la recoltarea strugurilor și măslinelor. În Dt. 16, 13, Lv. 23, 24, este numită și sărbătoarea corturilor, căci se ridicau colibe de frunze, asemenea celor folosite de viticultori în timpul recoltării strugurilor. Ele evocau apoi popasul israeliților în deșert. Pare a fi cea mai populară dintre sărbători, căci în 3 Regi 8, 2 și 65, Iez. 45, 25 este numită numai „sărbătoare”; MS 4 339 prezintă întru adunarea lucrului arăturilor, MS 45 praznic săvârșit, PO pentru ce atunci se obîrșăște creșterea poamelor și culesul lor.

[18] BB nu va pohti nimenea pămîntului tău, MS 4 389 nu va sili nimini fara ta, MS 45 nu va pohti nime pămîntul tău. FRANKF. Prima parte a versetului aparține celui anterior. jertfei / jirtva, în Ieș. 34, 25 se spune clar că este o referire la Paști, dar prescripția este dată în partea calendarului religios, care nu se referă la Paști (Ieș. 23, 14–17 și 34, 18–23). Paștele era serbat în familie pînă la reforma deuteronomică (BJ).

[19] pirga roșilor / feciorilor redau gr. πρωτογενήματα „întîi născut”; MS 4 339 pirga grîurilor celor dentii, MS 45 începăturile piinilor dentii, PO pirga dentii a rodului, IER. primitias frugum. să nu sterbești... obicei canaanean, semnalat în Ugarii (BJ).

[20] Acest fragment poartă pecetea unei redactări deuteronomice. El constituie concluzia Codului alianței, prezentată drept lege promulgată pe muntele Sinai ca pregătire pentru așezarea în Canaan. Ingerul... pare distinct de Dumnezeu, deși cel care acționează este Iahve. Este un inger păzitor (cf. Nm. 20, 16), care îl anunță pe acela din Cartea lui Tobit 5, 4 (BJ).

[22] legămîntul / legătura redau gr. διαθήκη, cf. Fac. 6, 18. Împurătate de proști / sfințire împărătească cf. 19, 6. εβένουμα. cf. 19, 6. BB denăntea feței voastre, FRANKF. ἀπό προσώπου υμῶν; MS 4 389 denăntea feței voastre, MS 45 denăntea feței voastre.

[24] să sfărîmați / cu surpare să surpi redau sintagma gr. καὶ καταρῶσθε καθελεῖς; καθελεῖν ina. prez. καταρῶω „a doborî, a distruge”; MS 4 389 sfărîmat, MS 45 cu surpare să surpi, PO zdrobește, IER. destrues.

capitule, FRANKF. τοὺς βωμοὺς „altar”; MS 4 389 curățirile, MS 45 cuploarele, PO boarți, IER. statuas. stîlpi, gr. τὰς στήλας redau ebr. macebot, stele sau movele de piatră, simboluri ale divinității masculine în religia canaaneană. Cultul lor, acceptat de patriarhi (Fac. 28, 18, 22), este condamnat de lege (cf. 34, 13, Dt. 7, 5; 12, 3; 16, 22, Lv. 26, 1) și de profeți (Os. 3, 4; 10, 1 Mih. 5, 12).

[27] în fruntea... / povață redau gr. ἡγοούμενον < ἡγεομαι „a merge în față, a conduce”; MS 4 389 povața, MS 45 povață, PO înaintea ta, IER. în praecursum tuum.

[30] Încetineala cuceririi este explicată aici ca și în Dt. 7, 22 (BJ).

[31] Sint hotarele ideale ale imperiului lui David și Solomon. Pentru o altă descriere a Pămîntului Făgăduinței, cf. Nm. 34.

[32] să nu vă amestecați / să nu pristănești redau gr. σνγκατατιθέναι cf. v. 1.

[33] să nu se așeze / să nu pristănească, LXX οὐκ ἐγκαθίσθονται, FRANKF. οὐ συνκαταθίσθονται; MS 4 389 să nu rămîie, MS 45 să nu pristănească, PO să nu-i lași... a lăcuî, IEM. non habitent,

XXIV

[1] Nadab / Nadav, gr. Ναδάβ, MS 4 389 Nadav, MS 45 Madav, PO Nadav, IER. Nadab. Abiud / Aviid, gr. Ἀβιδ MS 4 389 Abiud, MS 45 Abiud, PO Abiu, IER. Abiu.

Acest fragment combină două relatări ale alianței: una de origine iehovistă (vv. 1–2, 9–11), prin care alianța esse pecetluită printr-un ospăț, o a doua, după tradiția elohistă, în care esențial este ritul stropirii cu sînge a altarului și poporului. O a treia variantă, de asemenea iehovistă, va apare în Ieș. 34.

[3] cuvintele se referă la Decalog, cf. 20, 1, numit cartea alianței. legile / dreptățile redau gr. δικαιώματα; cf. Fac. 26, 5, este un adnos posterior inserării Codului alianței (cf. 21, 1).

[8] Moise, intermediar între Iahve și popor, îi unește simbolic, stropind singele aceleiași jertfe peste altar, care îl reprezintă pe Dumnezeu, apoi peste popor. Pactul este astfel pecetluit prin sînge.

[10] temelie / cărămide redau gr. κλίνοος „cărămidă, soclu, podcă” MS 4 389 piatră, MS 45 cărămidă, PO piatră, IER. opus.

[11] BB despărțit redă gr. διαρρῶν „a suna discordant, a fi în discordanță”; MS 4 389 au strigat, MS 45 strigat (marg. nu s-au împărțit), PO mîna sa nu slobodzi, IER. nec... misit manum suam

[13] Iosua / Iisus redau gr. Ἰησοῦς, cf. 17, 9. slujitorul / care sta lîngă el redau gr. παροστῆκός „cel ce stă alături, lîngă; ajutor, devotat”; MS 4 389 carele sta lîngă el, MS 45 ce sta lîngă el, PO sluga sa, IER. minister. Versetele 12–15 și 18^a sint de origine elohistă.

[15] Versetele 15^b–18^a aparțin tradiției sacerdotale, ele constituie o relatare paralelă a versetelor 12–15 și 18^b.

[16] slava / mîrtrea redau gr. δόξα, care traduce ebr. kăbôd, ce provine dintr-un radical cu sensul „greu, important”. Termenul desemnează manifestarea exterioră a măreției divine extraordinare, care se înfățișează poporului ales ca un foc mistuitor pe muntele Sinai. Măreția lui Iahve reapare mereu înaintea lui Israel și se dovedește puternică în pedeapsă și miraculoasă în ocrotire (Lv. 9, 6, 23 și urm., Nm. 14, 10; 16, 19), ea umple templul lui Solomon (3 Reg. 8 10 și urm., 2 Cr. 7, 1 și urm.), iar Iezechiel o vede părăsind Ierusalimul în ajunul distrugerii sale (Iez. 1, 27 și urm.). Se întîlesc de asemenea pasaje în care măreția lui Iahve cuprinde întreaga creație, ca în Psalmi sau în Isaia 6, 3 (LThK).

XXV

[1] Capitolele 25–31 aparțin redactării sacerdotale, în care sint inserate elemente ale unei tradiții mai vechi, chivotul și cortul, sau alte elemente care provin din evoluția cultului pe parcursul istoriei lui Israel. Raportîndu-se în ansamblu la prescripțiile făcute de Iahve lui Moise, textul subliniază caracterul divin al instituțiilor religioase proprii poporului ales (BJ).

[2] prinoase / începături redau gr. ἀπαρχή, întîlnit mai ales în în plural, ἀπαρχαί, „începutul unui sacrificiu, prima parte a unei jertfe, primele roade aduse jertfă, jertfă”; MS 89 începături [marg. pirga], MS 45 începături, PO darure, IER. primitias. Pentru HELIADE, care gîndește mereu în prezent, „prinoasele”, „jertfa” sint faptele care confirmă voința divină. Idealurile societăților moderne sint vorbe goale fără fapte: „Astăzi oamenii vorbesc și scriu: Libertate, Egalitate, Fraternitate și alte asemenea. Moise nu vorbește, nu scrie aceste nume, ci face” (Biblicele, p. 128).

[4] BB vîna redă gr. ὄκινθον „îesătură de culoarea hiacintului”; MS 4 389 gravant, MS 45 verde, PO mătase galbenă, IER. hyacinthum.

Heliade: hiacintul (Biblicele, p. 129).

BB mohorit redau gr. πορπορά „îesătură din purpură”; MS 4 389 rumen, MS 45 rumân, PO mohorită, IER. purpuram.

stacojie / roșu îndoît redă gr. κόκκινος διπλοῦς „îesătură dublă de culoare stacojie”; MS 4 389 roșu răsucit, MS 45 roșu îndoît, PO albă, IER. coccumque bis tinclum.

pinză de în / mătase răsucită redau sintagma gr. βύσσον κεκλωμένην, βύσσος „în”, κεκλωμένην < κλώειν „a țese”; MS 4 389 vișină impletită, MS 45, vișin impletit, PO lipsește, IER. byssum.

[5] piei străvezii / piei vinele redau sintagma gr. δέρματα ὑακίνθιν-α, care traduce ebr. (piei de) tahash, al cărui sens este nesigur. MS 4 389 piei verzi, MS 45, piei verzi, PO pitale de viedzure, IER. pelles anthinas „piei de culoare violetă”, GN Delphinenhäute.

lemn de salcîm / lemn neputrede redau sintagma gr. ξύλα ἄσχητα, ἄσχητος, ἡ οὐ „care nu se strică”; Acacia tortilis; MS 4 389 lemn neputrede, MS 45 lemn neputrede, PO lemn de șetim, IER. ligna althim.

[6] LXX lipsește întreg ul verset.

[7] pietre scumpe ferecale / pietri la săpat redau sintagma gr. λίθοις εἰς τὴν γλυφὴν „pietre încastrate”; MS 4 389 la săpat, MS 45 la săpat, PO lipsește, IER. gemmas ad ornandum.

umărar / la cel preste umăr redau gr. ἐπωμῆς, ἰδος „partea umărului unde se încheie tunica”, LXX termen tehnic pentru efod, parte a vestimentelor preoțești (cf. 28); MS 4 389 cel preste umăr [marg. omofor], MS 45 cel preste umăr, PO lipsește, IER. ephod.

pieptar / haina cea pînă la picioare redau gr. ποδῖτη „vestiment ce cade pînă la picioare”, cf. 28. MS 4 389 haina cea pînă în pămînt [marg. la stîlu], MS 45 haina cea pînă în pămînt, PO lipsește, IER. tionale.

[8] lăcaș sfînt / sfințire redau gr. ἁγίασμα „sanctuar”; MS 4 389 sfințire, MS 45 sfințenie, PO loc sfînt.

I. HELIADE RĂDULESCU, după ce face un lung excurs în istoria templului, necunoscut popoarelor nomade (*Biblicele*, pp. 129–130), se pronunță asupra versiunii: *mă voi arăta* (LXX, BB), pentru care optează, față de *voi locui*, în care se respectă textul ebraic, versiune acceptată și în *Vulgata* (p. 130).

[10] *Chivotul mărturiei* / *chivotul mărturiei* redau gr. $\chi\iota\upsilon\tau\omicron\varsigma \mu\alpha\rho\tau\upsilon\rho\iota\omicron\upsilon$; MS 4 389 *sierul mărturiei*, MS 45 *săcriu a mărturiei* PO *ladie*, IER. *tabernaculum*.

Chivotul mărturiei, *chivotul legii* sau *chivotul alianței* era o cutie rectangulară din lemn de salcîm aurit, purtată pe două bare de lemn. Pe capac erau reprezentați doi heruvimi, cu chip de om și aripi întinse, așezați față în față. Deasupra lor trona nevăzută Iahve, de aceea era numit și chivotul lui Iahve sau chivotul Dumnezeuului lui Israel, semn al prezenței divine. De aici grăia el israeliților (v. 22) și și-a arătat într-un nor măreția (Lv. 16, 2). La el trebuiau preoții și poporul, în Ziua Împăcării, să se curețe de păcate (Lv. 16, 11 și urm.), de aceea capacul său era numit $\lambda\alpha\sigma\tau\eta\rho\iota\omicron\upsilon$ (propitiatorium), „obiect, loc al ispășirii”. Este improbabil că au fost așezate acolo vasul cu mană și toiagul lui Aaron (Ies. 16, 33 și urm., 3 Regi 8, 9, Nm. 17, 23). Chivotul putea fi purtat numai de preoți sau leviti (Ios. 3, 3, 8). După cucerirea Pământului Păgîduinței, el a fost așezat în templul din Șilo (Ios. 18, 1), de acolo, pe parcursul istoriei israelite, a fost mutat în diferite locuri. După catastrofa din 586 î.e.n., a fost ascuns de Ieremia într-o peșteră din muntele Nebo (2 Mac. 2, 4 și urm.). Se pot face apropieri cu chivoturi ale zeilor egipteni sau cu vechiul obicei oriental de a păstra actele într-o astfel de cutie. Ele n-au putut însă influența caracterul specific al chivotului israelit, care era locul de păstrare a tablelor legii și semn al prezenței divine, cf. Ies. 25, 16; 40, 18 (LThK, BJ).

HELIADE: *Arca mărturiei* (*Biblicele*, p. 130).

lemn de salcîm / lămne nepulrede, cf. v. 4.

col redă gr. $\pi\eta\chi\upsilon\varsigma$, aproximativ 44 cm.

cunună împletită / zimfi... *sucif* redau sintagma gr. $\kappa\upsilon\mu\acute{\alpha}\tau\iota\alpha \sigma\tau\epsilon\pi\tau\acute{\alpha}$: $\kappa\upsilon\mu\alpha$, $\alpha\tau\omicron\varsigma$, termen arhitectonic „formă ondulată”, $\sigma\tau\epsilon\pi\tau\acute{\alpha}$, η, ov „ușor împletit, zimțat”; MS 4 389 *coronă*, MS 45 *zimfi*... *sucif*, PO *cunună*, IER. *coronam*.

[11] HELIADE: *înaură în loc de polei*: „Vechii traducători zic și o vei polei cu aur” (*Biblicele*, p. 130).

[12] HELIADE: *loarte „inle” în loc de verigi*: „traducătorii vechi români zic *verige*” (*Biblicele*, p. 130).

[13] *lemn de salcîm / lămne nepulrede* cf. v. 4.

[15] *mereu / necălășit* redau gr. $\alpha\lambda\iota\nu\eta\tau\omicron\varsigma \eta$, ov, „necîntit, nemișcat”; MS 4 389... *clătească*, MS 45 *necălășit*, PO în toată vremea să stea, IER. *semper*... *nec umquam extrahentur*.

[16] *lege / mărturiile* redau gr. $\tau\acute{\alpha} \mu\alpha\rho\tau\upsilon\rho\iota\alpha$, traducere a ebr. *edut*, care desemnează, conform paralelelor cu alte limbi orientale, clauzele unui tratat impus de un suzeran vasalului său. „Mărturia” este aici Decalogul înscris pe tablele de piatră (BJ). MS 4 389 *mărturiile*, MS 45 *mărturiile*, PO *adevărul*, IER. *testificationem*.

[17] *acoperămintul ispășirii / acoperămint de rugăciune* redau sintagma gr. $\lambda\alpha\sigma\tau\eta\rho\iota\omicron\upsilon \acute{\epsilon}\pi\iota\theta\epsilon\mu\alpha$; $\lambda\alpha\sigma\tau\eta\rho\iota\omicron\upsilon$, traduce ebr. *kapporet* < *kapar* „a acoperi”, dar și „a ispăși”; $\acute{\epsilon}\pi\iota\theta\epsilon\mu\alpha$ „capitel”, $\lambda\alpha\sigma\tau\eta\rho\iota\omicron\upsilon \acute{\epsilon}\pi\iota\theta\epsilon\mu\alpha$ se întâlnește numai în textul de față, termenul tehnic frecvent este $\tau\omicron \lambda\alpha\sigma\tau\eta\rho\iota\omicron\upsilon$. Nu este capacul chivotului, ci un obiect distinct, așezat numai deasupra acestuia. În ritualul post-exilic, reapare singur, fără chivot, și este numit sfînta sfîntelor. MS 4 389 *curățiri acoperămint*, MS 45 *acoperămintu de rugăciune*, PO *scutul meserălașiei*, IER. *propitiatorium*.

[18] *heruvimi / herovimi* redau gr. $\chi\epsilon\rho\upsilon\beta\epsilon\iota\mu$, cf. Fac. 3, 24. În cultul din epoca deșertului n-au existat heruvimi. Cei din templul lui Solomon au dispărut împreună cu chivotul. În templul din epoca post-exilică au fost atașați la $\lambda\alpha\sigma\tau\eta\rho\iota\omicron\upsilon$ doi heruvimi. *bătut* redă $\tau\omicron\sigma\epsilon\upsilon\tau\acute{\alpha}$ „lucrături în relief”; MS 4 389 *pârșaf*, MS 45 *bătuși*, PO *de-nțreg*, IER. *productiles*.

[22] *legii / mărturiei* redau gr. $\tau\omicron\upsilon \mu\alpha\rho\tau\upsilon\rho\iota\omicron\upsilon$, cf. v. 16.

[24] *cunună împletită / zimfi învîrtiți* redau gr. $\kappa\upsilon\mu\acute{\alpha}\tau\iota\alpha \sigma\tau\epsilon\pi\tau\acute{\alpha}$, cf. v. 8. *S-o îmbraci cu aur curat / o vei polei pre dînsa cu aur curat*, FRANK. $\kappa\alpha\tau\alpha\chi\rho\omega\sigma\acute{\alpha}\sigma\epsilon\iota\varsigma \alpha\upsilon\tau\eta\nu \chi\rho\upsilon\sigma\iota\omicron\upsilon \kappa\alpha\theta\alpha\rho\acute{\alpha}$, LXX lipsește prima parte a versetului. MS 4 389 *să o fereci cu aur curat*, MS 45 *o vei polei pre însă cu aur curat*, PO *o poleaște cu aur curat*, IER. lipsește.

[25] *brîu / cunună* redau gr. $\sigma\tau\epsilon\phi\acute{\alpha}\nu\eta$, „diademă, parapet”; MS 4 389 *cunună*, MS 45 *cunună*, PO *cununa*, IER. *coronam*.

[27] *Dedesubul brîului / supt cunună*, FRANKF. $\acute{\upsilon}\pi\omicron \tau\eta\nu \sigma\tau\eta\phi\acute{\alpha}\nu\eta\nu$ aparține versetului anterior. MS 4 389 aparține v. 27, MS 45 v. 26.

[28] *lemn de salcîm / lămne nepulrede*, cf. v. 4.

[29] HELIADE explică despre ce fel de vase este vorba, consemnind folosirea termenului *blide* de către „vechii traducători români”, cazul BB (*Biblicele*, p. 131).

[30] *plinile punerii înainte...* / *pline înainte pururea înaintea mea* redau sintagma gr. $\acute{\alpha}\rho\tau\omicron\upsilon\varsigma \acute{\epsilon}\nu\omicron\pi\tau\iota\omicron\upsilon\varsigma \acute{\epsilon}\nu\alpha\nu\tau\iota\omicron\upsilon\nu \mu\omicron\upsilon \delta\iota\acute{\alpha}\pi\alpha\nu\tau\omicron\varsigma$, literal „plinile feței”, *plinile-ofrandă* pentru Iahve, cf. Lv. 24, 5–9 (BJ). MS 4 389 *pline a punerii înaintea mea de pururea*, MS 45 *pline înainte, pururea înaintea mea*, PO în toată vremea înaintea mea, *pline vederii*, IER. *panes propositionis in conspectu meo semper*.

[31] *sfeșnic / sfeșnic* redau gr. $\lambda\upsilon\chi\upsilon\iota\alpha$, ebr. *m.nōrā*, deși amintit aici în legătură cu chivotul și cortul, este socotit în general ca aparținând pentru lătilă oară în templul lui Zorobabel. Sfeșnicul avea șase brațe laterale și unul central, în vârful cărora ardeau șapte lumini de seara pînă dimineața. JOSEPHUS ANTIQ. III, 8, 3: ziua ardeau trei, noaptea șapte lumini. Caracterul simbolic al sfeșnicului este subliniat de numărul brațelor, 7, cifra perfecțiunii și de lumină, unul din semnele teofaniei lui Iahve (LThK).

brațele / fofele redau gr. $\kappa\alpha\lambda\upsilon\iota\sigma\kappa\omicron\upsilon$ „tije, braț”; MS 4 389 *ramurile*, MS 45 *sufădele*, PO *sufădele*, IER. *calamos*. În *Biblicele* lui HELIADE este preferat termenul *ramure* (p. 131) pentru fofele (BB).

cupele / scăfiriile redau gr. $\omicron\iota \kappa\alpha\tau\alpha\eta\epsilon\varsigma$ „cupe, vase”; MS 4 389 *gitul*, MS 45 *scăfiriile*, PO *stîlpul*, IER. *scyphos*.

nodurile / virtele redau gr. $\omicron\iota \sigma\phi\alpha\iota\omega\tau\eta\epsilon\varsigma$ „sfere mici”; MS 4 389 *rătundurile*, MS 45 *șuruburile*, PO *boldurile*, IER. *spherulas*.

[38] *mucuri / clăștele* redau gr. $\acute{\epsilon}\pi\alpha\rho\upsilon\sigma\tau\eta\rho$ „pentru curățarea uleiului din lampă”; MS 4 389 *clăștele* [marg. *mucuri*], MS 45 *clăștele*, PO *luotriu de muc*, IER. *emancoria*.

lăvițe / supunerile redau gr. $\tau\acute{\alpha} \acute{\upsilon}\pi\omicron\theta\acute{\epsilon}\mu\alpha\tau\alpha$ „suporturi”; MS 4 389 *ceile de desupt*, MS 45 *supunerile*, PO *vase de-al stîngerea*, IER. *ubi... extinguntur*.

[39] *odoare / vase* redau gr. $\tau\acute{\alpha} \sigma\alpha\sigma\epsilon\upsilon\eta$, cf. Fac. 24, 53. *talant* — GN 35 Kilo.

XXVI

[1] *cortul* redă gr. $\sigma\kappa\eta\nu\acute{\eta}$, care traduce ebr. *mishkan*, termenul specific în tradiția sacerdotală pentru sanctuarul din deșert. Folosit de obicei fără nici o altă precizare, este numit uneori $\sigma\kappa\eta\nu\acute{\eta} \mu\alpha\rho\tau\upsilon\rho\iota\omicron\upsilon$ „cortul mărturiei”, cf. 25, 16, sau „cortul adunării”, numele pe care îl are în tradițiile mai vechi (ebr. *ohel mo'ed*). Izvoare antice și islamice relatează despre existența unor corturi-sanctuare la toate populațiile semitice. Descrierea lui, dificil de înțeles în detaliile sale, este aceea a unui sanctuar demontabil, adaptat vieții nomade. Tradițiile iehoviste și elohiste îl amintesc frecvent, dar nu dau nici o descriere a sa (Ies. 33, 7–11, Nm. 11, 16 și urm.; 14 4–10). Așezarea și obiectele specifice lui, conform tradiției sacerdotale, corespund templului lui Solomon, templului din perioada post-exilică și unor sanctuare păgine. Este posibil deci ca redactorul acestei tradiții să fi transpus caractere ale templului din vremea sa în reconstrucția ideală a sanctuarului din deșert.

covoare / garduri redau gr. $\sigma\acute{\upsilon}\lambda\alpha\iota\alpha$ „cortine, perdele”; MS 4 389 *căveșe*, MS 45 lipsește prima parte a versetului, PO *pocroave*, IER. *corinas*.

Pentru culori și textile, cf. 25, 4.

jesuși cu măiestrie / lucru de jesătoriu redau sintagma gr. $\acute{\epsilon}\rho\gamma\alpha\sigma\iota\alpha \acute{\upsilon}\rho\acute{\alpha}\nu\tau\omicron\upsilon$; $\acute{\epsilon}\rho\gamma\alpha\sigma\iota\alpha$ „lucrare, lucrare artistică”, $\acute{\upsilon}\rho\acute{\alpha}\nu\tau\eta\varsigma$ „jesător”; MS 4 389 *lucru cusut*, MS 45 *lucru de fășător*, PO cu *măiestrie*, IER. *opere plumario*.

[2] *covoare / garduri* cf. v. 1.

[3] *covoare / garduri* cf. v. 1.

[7] *covoare / piei* redau gr. $\delta\acute{\epsilon}\rho\mu\epsilon\iota\varsigma$ „paravan de piele acoperit”.

[14] *piei străvezii / piei vinele* cf. 25, 5.

lemn de salcîm / lămne nepulrede cf. 25, 5.

[17] *cepuri / gardine* redau gr. $\acute{\alpha}\gamma\chi\omega\nu\iota\sigma\kappa\omicron\varsigma$ „crestătură”; MS 4 389 *gardine*, MS 45 *gardine*, PO *cepure*, IER. *incastraturae*.

[19] *tălpi / cuiburi* redau gr. $\beta\acute{\alpha}\sigma\iota\varsigma$ „postament, soclu”; MS 4 389 *căpălie*, MS 45 *capete*, PO *talpe*, IER. *bases*.

[22] *asfințit / mare* redau sintagma gr. $\pi\rho\acute{\omicron}\varsigma \theta\acute{\alpha}\lambda\alpha\sigma\sigma\alpha\nu$, cf. Fac. 12, 8.

[25] *tălpi / cuiburi* cf. v. 19.

[26] grinzii / zăvoară redau gr. *μυρτιάς* „bară ce se poate colora și ridica”: MS 4389 zăvoară, MS 45 zăvoară [marg: pârîngi], PO prăjine, IER. *vecles*.
lemn de salem / lămne nepulrede cf. 25, 5.

[27] asfințit / de cătră mare cf. Fac. 12, 8.

[31] perdea / acoperămint redau gr. *τὸ καταπέτασμα* „perdea”; ea acoperea partea templului în care se găsea chivotul măturiei (lăcașul lui Iahve). Numai marelui preot îi era îngădui în Ziua Împăcării sau a Ispășirii să pășească în spatele ei (I.v. 16, 2, 12–15). În anumite ocazii, era stropită cu singele jertfelor (I.v. 4, 6, 17). MS 4389 zăvasă, MS 45 acoperămintul, PO dverul, IER. *velum*.

Catapeteasma, în traducerea lui HELIADE, care menționează, ca și în alte cazuri, și termenul *acoperemint*, folosit „de cei vechii”: „Catapeteasma este aceea ce se zice cortină sau pe turcește *perdea*” (Biblicele, p. 132).

[35] dinspre miazăzi / către austu redau sintagma gr. *τὸ πρὸς νότον*, cf. Fac. 12, 8.

[36] perdea / poală de acoperit redau gr. *ἐπισπαστρον*; MS 4389 acoperămint, MS 45 poală de acoperit, PO dver, IER. *lentorium*. „Vechii traducători români arată vorba *ἐπισπαστρον* prin „poală de acoperămint” (HELIADE, Biblicele, p. 132). măiestrit / împiestritul redau gr. *ποικίλον* „pestruț, artistic, măiestru”; MS 4389 împistrit, MS 45 împistritului, PO cu măiestrie IER. *opere plumarii*.

XXVII

[1] jertfelnte / jrtlăntie – altarul pe care erau arse jertfele anuale și care reprezenta pentru israeliți altarul prin excelență (B.J).
lemn de salem / lămne nepulrede cf. 25, 5.

[2] coarne, gr. *τὰ κέρατα*, protuberanțe în cele patru colțuri ale altarului, pe care se turna singele jertfelor și mirodeniile (cf. 12; 30, 10). Un răufăcător se putea prinde de ele pentru a scăpa de pedeapsă (B.J).

[3] BB păhărele redă gr. *φιάλη* „cupă sau taler de libatie, urnă”; MS 4389 păharăle, MS 45 păharăle, PO medelnile, IER. *fusculnas*.

[9] curte redă gr. *αὐλή* „curte”, spațiu consacrat din jurul sanctuarului, delimitat printr-o îngrăditură de lemn și stofi.

[10] tălpi / funduri redau gr. *βάσις*, cf. 26, 19.
verigele / marginile redau gr. *ψαλῖς, ἰδοῦς*; MS 4389 beciugele, MS 45 marginile, PO beciugele.

[11] tălpi / culburile redau gr. *βάσις* cf. 26, 19.
verigele / marginile cf. v. 10.

[12] dinspre răsărit / de către mare redau sintagma gr. *ἐπὶ θάλασσαν*, cf. Fac. 12, 8.

[16] Pentru culori și textile cf. 25, 4.
lucrală cu măiestrie / cu împistriturile croitorului redau sintagma gr. *τῇ ποιητικῇ τοῦ βραχιδευτοῦ; ποιικιλία* cf. 26, 36, *ἐκτιθευτός* „lesător, cel care brodează”; MS 4389 cu cusături peștrițe, MS 45 cu împistritul croitorului, PO cu măiestrie să-l facă, IER. *opere plumarii*.

[19] FRANKF. καὶ ποιήσεις ἱμάτια ὑακίνθινα, καὶ πορφυρά, καὶ κόκκινα τοῦ λειτουργεῖν ἐν αὐτοῖς ἐν τοῖς ἁγίοις, transpus greșit din capitolul următor v. 4. MS 4389, MS 45 există, PO lipsește, IER. lipsește.

[20] limpede / fără drojdit redau gr. *ἄφρων* „care nu se string, care nu se îngroașă”; MS 4389 fără drojdit, MS 45 fără drojdit, PO, IER. lipsește.
stors / ales redau gr. *κακομένον* „κόπτειν „a tăia”; MS 4389 ales, MS 45 ales, PO den sâmbiță pisată, IER. lipsește;
ca să ardă / la lumină, LXX (εἰς φῶς) καῶσαι, FRANKF. εἰς φῶς; MS 4389 lipsește, MS 45 la lumină, PO a lumina.

[21] în cortul măturiei / FRANKF. aparține versetului anterior.
chivotul legitim / făgăduință redau gr. *διαθήκη*, cf. Fac. 16, 18, Ieș. 25, 10; MS 4389 făgăduința mea, MS 45 făgăduință, PO aderert-lură, IER. *testimonio*.

XXVIII

[1] Nadab / Nadav cf. 24, 1.
Abiud / Aviid cf. 24, 1.
Elazar / Eliazar cf. 18, 4.
Iltamar / Ilhamar cf. 6, 3.
feciorii... / fiii lui Aaron, FRANKF. υἱοὶς Ἀαρών; MS 4389 feciorii lui Aaron, MS 45 fiii lui Aaron, PO lipsește, IER. lipsește.

[2] veșmint sfint, ebr. *bigdē qodesch*, gr. *στολή ἁγία*; MS 4389 odăjdii sfinte, MS 45 veșmint sfint, PO veșmint sfinte de îmbrăcat, IER. *restem sanctam*; acela al preoților simpli era mult mai puțin complicat decât al marelui preot.
podoabă / mărire redau gr. *δόξα*, aici „strălucire, podoabă”; MS 4389 n slavă, MS 45 mărire, PO pre podoabă, IER. *decorum*.

[3] Iesufii / înseleptilor la cuget redau sintagma gr. *σοφοὶς τῇ διανοίᾳ; σοφός* redă ebr. *hakām* „măiestrie practică, experiență”; *διανοία* „capacitatea de gândire, minte”; MS 4389 cu mintea înseleptă, MS 45 înseleptilor la cuget, PO mințrilor într-înă, IER. *sapientibus corde*. darul măiestriei / de duhul înseleptirii și simțirei, LXX *πνεύματος αἰσθησεως*, FRANKF. *πνεύματος σοφίας καὶ αἰσθησεως*; MS 4389 de duhul înseleptirii, MS 45 de duhul înseleptirii și simțirei, PO cu duhul mîndriei, IER. *spritu prudentiac*.

[4] hosen / cel prejur-pieptu, ebr. *hōschen*, gr. *τὸ περισθῆτιον*; MS 4389 odăjdie preste piept, MS 45 cel pregiur pieptu, PO pieptari, IER. *rationale*.

efod / cea preste umăr, ebr. *’ēphōd*, gr. *ἐπωμῖς*; MS 4389 (odăjdie) haină preste umere, MS 45 cea preste umăr, PO efod, IER. *superumeral*. Etimologia cuvîntului este nesigură. Termenul denumește trei obiecte, dintre care două au fost artificial puse în legătură unul cu altul la Iahve, atestat după epoca lui David, și efod, piesă importantă a veșmîntului marelui preot, un fel de pieptar cu centură și bretele. Acesta din urmă se întâlnește abia în epoca post-exilică (B.J, I.ThK, BIII).
meil / haină pînă la picioare redau gr. *ποδήρης*, care traduce ebr. *m’it*; MS 4389 odăjdie lungă [marg. pînă la picioare], MS 45 haină pînă la picioare, PO veșmint larg de mătase, IER. *tunicam*.

hilton / haină strălucită redau gr. *χιθών*; MS 4389 haină strălucitoare MS 45 haină strălucită, PO veșmint strlnt, IER. *lineam strictam*.

chidar / mitră redau gr. *μιθραῖον*, ebr. *migbā’a*; cea a marelui preot era în formă de turban. MS 4389 mitră, MS 45 mitră, PO cumlnac, IER. *cidarim*,
briu, ebr. *hōsheb*, gr. *ζώνη*; MS 4389 briu, MS 45 briu, PO briu, IER., *balteum*.

[5] mătase... cf. 25.4.

[6] efodul / cea de preste umăr cf. v.4.
cu măiestrie / împistrit cf. 26, 35.
„Alții traduc prin efod, alții prin mantă” (I. HELIADE RĂDULESCU, Biblicele, p. 133).

[8] briul / lesătura redau gr. *τὸ ὄρασμα* „lesătura”; MS 4389 lesăturile, MS 45 lesătura, PO briul, IER. *lectura*.
fir de aur / de aur curat, LXX *ἐκ χρυσίου*, FRANKF. *ἐκ χρυσίου καθαροῦ*; MS 4389 aur curat, MS 45 de aur curat, PO dentr-aur, IER. *ex auro*.

[14] îmbinale ca zălele / amestecale cu flori redau sintagma gr. *καταμειγμένα ἐν ἁνθεσιν; καταμίγνμι* „a amesteca, a compune u aleături”, *ἁνθος* „boboc, petală”; MS 4389 amestecale cu flori, MS 45 amestecale cu flori, PO zălele una de alta să fie prinse, IER. *sibi invicem oherentes*.

[15] hosenul judecării / engolpion judecării redau sintagma gr. *λεγεῖον τῶν κρίσεων*; MS 4389 cuvîntul judecării, MS 45 cuvîntul județelor, PO hosenul judecării, IER. *rationale*.
efod / cel preste umăr cf. v.4.

[16] de o palmă redă gr. *πενταμῆς*, aproximativ 22 cm.

[18] rubin / anthrax redau gr. *ῥοζοειδής* „plătră prețioasă, roșu-închis”; MS 4389 anthrax [marg. carbuncel sau roșu], MS 45 anthrax PO *carmel*, IER. *carbunculus*.

iaspis / iaspis redau gr. *ἰασπίς*, „matostat”; MS 4389 aspts, MS 45 ghesml, PO gheman, IER. *iaspis*.

[19] opal / lighlirton redau gr. *λαγύριον* „opal”; MS 4389 plătră lighlirton, MS 45 lighlirton, PO lighurte, IER. *lityrtus*.

[20] *hrisolit / hrissolthos* redau gr. χρυσόλιθος „o piatră galbenă strălucitoare, probabil topaz”; MS 4389 *piatră hrissolth*, MS 45 *hrissolth*, PO *crifolita*, IER. *chrysolitus*.
beril / viriliôn redau gr. βηρύλλιον; MS 4389 *virilion*, MS 45 *virilion*, PO *onifinos*, IER. *berillus*.

[22] *hoșen / engolpiôn* cf. v. 4.

[29] (23) LXX prescurtează versetele 23–28 din textul ebraic și le așază după v. 29.
lăcașul sfânt / sfinte redau gr. τὸ ἅγιον „loc sfânt”; MS 4389 *întru sfînșita sfînșire*, MS 45 *sfinta*, PO *loc sfint*, IER. *sanctuarium*.

[30] (26) *Urim și Tummim / arătarea și adevărul*, ebr. 'ūrim, tummim, gr. ὄρασις καὶ ἀλήθεια. Doi sau mai mulți sorți, de o formă necunoscută, purtați în hoșen. Probabil răspunsul oracolului era descifrat prin scuturarea și căderea unuia dintre sorți. Folosirea lor este clar atestată numai în epoca lui Saul. În tradiția sacerdotală, apar ca elemente ale vestimentației marelui preot, fără a fi amintită folosirea lor practică (BHH, LTHK). MS 4389 *mărturisirea adevărului*, MS 45 *arătarea și adevărul*, PO *învățătura și dreptatea*, IER. *doctrina et veritas*.
lăcașul sfânt / sfinta redau gr. τὸ ἅγιον, cf. v. 29 (23).
judcățiile – procedeu de-ai judeca pe israeliți prin oracol (BJ).

[31] (27) *meil / îmbrăcăminte pînă în picioare* redau gr. ὑποδύτη ποδῆρης, cf. v. 4.

[32] (28) *tiv / gure* redau gr. ζα „margină, bordură”; MS 4389 *bete* [marg. *învățătură sau găitan*], MS 45 *bată*, PO *beartă*, IER. *ora*

[33] FRANKF. sfîrșitul versetului aparține versetului următor.

[34] (30) BB *floare* redă gr. ἔνθος, cf. v. 14.

[35] (31) *în lăcașul sfânt / la sfinte*, cf. v. 29 (30). Vestigiu al une vechi credințe larg răspândite, conform căreia clinchetul clopoșeilor alunga demonii (BJ).
 Altă explicație la HELIADE: „Lui Aaron i se atîrnă clopoșei ca să se audă sintul sințelor mai înainte de a intra, ca să nu moară”; (Biblicele, p. 135).

[36] (32) *tăbliță / polcoavă* redau gr. τὸ πέταλον „frunză, foaie plăcă”; MS 4389 *polcoavă* [marg. *scîndurea*], MS 45 *polcoavă*, PO *peteală*, IER. *laminam*. HELIADE: *lamină* (Biblicele, p. 135)

[37] (33) *chidar / mîtră* cf. v. 4.

[38] (34) *îngăduință / prîmită* redau gr. τὸ δεκτόν „acceptare, favoare”; MS 4389 *prîmită*, MS 45 *prîmit*, PO *cum să mîngîie*, IER *placatus sit*.
 Marele preot, fiind consacrat lui Iahve, remedia, prin prezența sa, erorile rituale involuntare (BJ).

[39] (35) *hiltonul / strinsorile hainelor* redau sintagma gr. οἱ κόσμοι τοῦν χειρῶν; κόσμος „franjă”; MS 4389 *strinsorile odăjdiilor*, MS 45 *strinsorile hainelor*, PO *cel veșmînt strîm*.
chidarul / chivără redau gr. κιθάρην, cf. v. 4.
pînză de în mătase redau gr. βύσσος, cf. 25, 4.
briu, gr. ζώνη redă aici ebr. 'abnēf, cîngătoarea marelui preot, semn al funcției sale.

[40] (36) *podoabă / mîrire* redau gr. δόξα, cf. v. 2.

[41] (37) Acest verset anticipează capitolul următor. El extinde asupra preoților obișnuința ungerea, care este rezervată marelui preot. Este un adaus posterior (BJ). De altfel, funcția de mare preot apare abia în Nin. 35, 25 și urm., Lv. 21, 10, însă tradiția sacerdotală îl investeste pe Aaron cu atribuțiile unei atari funcții.
să le umpli mîinile, gestul simbolic de a așeza pentru înțlia oară în mîinile preotului bucăți din jertfă, ce trebuia sacrificată (BJ). „Expresia figurată, adică le vei da putere, vei da funcțiunea în mîinile lor, le vei da plenipotență” (I. HELIADE RĂDULESCU, *Biblicele*, pp. 135–136).

XXIX

[3] FRANKF. Începutul versetului aparține versetului anterior.
să le aduci / le vei aduce și le vei apropta, LXX προσάσεις αὐτά, FRANKF. οἶσεις καὶ προσάσεις; MS 4389 *ducîndu-le să le duci*, MS 45 *le vei aduce și le vei apropta*, PO *le vei duce*, IER *offeres*.

[4] Spălare completă destinată purificării rituale.

[5] pentru veșmînte cf. 28, 4.

tăblița sfînșenici / polcoava sfînșenici cf. 28, 36.

[7] Persoanele și obiectele supuse acestui ritual erau scoase din spațiul profan și puse în slujba lui Dumnezeu. Practica a început probabil în epoca de după exil (LTHK).

[9] BB Începutul versetului aparține celui anterior, FRANKF. corespunde LXX.

mître / chivăre cf. 28, 4.

umplînd mîinile / vei săvîrși mîinile cf. 28, 41.

[13] *măruntate / pîntece* redau gr. ἡ κοιλία „pîntece, intestin”; MS 4389 *mafe*, MS 45 *pîntece*, PO *mafele*, IER. *intestina*.

[16] (să)-l / pre berbece, LXX αὐτόν, FRANKF. τὸν κρίον; MS 4389 (deaca)-l, MS 45 *berbecele*, PO *berbecele*, IER. *quem*.

[18] *mireasmă plăcută / călăra miros de bună mirosire* redau sintagma gr. ὁσμὴν ὠδίας „aromă plăcut mirositoare”; MS 4389 *călăra mirosul mirosirei cei frumoase*, MS 45 *călăra miros, a mirosenții*, PO *bună miroseală*, IER *odor suavissimus*.
 Acest antropomorfism exprimă mulțumirea cu care Iahve primește ofranda, cf. Fac. 8, 21, Lv. 1, 9, Nm. 28, 2.

[21] FRANKF. sfîrșitul acestui verset face parte din versetul ulterior.

sfînșirea / săvîrșenie redau gr. τελείωσις „consacrare”; MS 4389 *săvîrșire*, MS 45 *săvîrșenie*, PO *sfînșiturii*, IER. *consecrationum*.

[24] *dar / osebire* redau gr. ἀφορίσμα, termen tehnic în LXX „jertfă elătinată”; MS 4389 lipsește, MS 45 lipsește, PO *inalță sus*, IER. *elevans...*. Ritual de sacrificiu, care consta în legănarea unui obiect oferit astfel divinității înainte de a reveni preotului (BJ). BB *vei pune toate pre mîinile lui Aaron*, FRANKF. ἐπιθήσεις τὰ πάντα ἐπὶ τὰς χεῖρας Ἀαρών; MS 4389 (în v. 25) *vei pune toate pre mîinile lui Aaron*, MS 45 *vei pune toate pre mîinile lui Aaron*.

[25] *mireasmă plăcută / miros de bună mirosire* cf. v. 18.

[31] FRANKF. sfîrșitul versetului aparține versetului următor.

[33] *altul / de alt neam* redau gr. ἀλλογενής „străin”; MS 4389 *de altă scîmție*, PO *altul nime*, IER. *manus alienigena*.

I. HELIADE RĂDULESCU crede, opunîndu-se altui „traducătorilor noștri vechi”, cit și „altora”, fără să specifice cine sînt aceștia, că „ofrandele” sînt sanctificate de preoți și nu invers: „Acestea se sanctifică într-însii sau printr-însii, iar nu ei se sanctifică în acele obiecte mîncate” (Biblicele, p. 136).

[40] *a zecea parte dintr-o efă / a zecea* redau gr. δέκατον „a zecea; parte”; MS 4389 *a zecea*, PO *a a zecea parte de măsură*, IER. *decimam partem*.

hinu / hin, LXX εἰν, FRANKF. εἰν, măsură de capacitate pentru lichide; un în era echivalent cu 12 log (un log era 0,347 litri); MS 4389 *in*, PO *hin*, IER. *hin*.

turnare redă gr. σπονδή „libație, băutură de sacrificiu”.

[41] *dar de făină / jîrlva* redau gr. θυσία „jertfă”; MS 4389 *jărlva* PO *jîrlva de mîncare*, IER. *ritum*.
dar de vin / turnarea redau gr. σπονδή, cf. v. 40.

[42] BB *în auzurile*, FRANKF. εἰς τὰς ἀκοάς; MS 4389 *întru auzurile*.

[45] *locui / mă voi chema* redau gr. ἐπικληροῦν „a desemna, a invoca”; MS 4389 *mă voiui chema*, MS 45 *mă voi chema*, PO *voluăci*, IER. *habitabo*.

XXX

[1] *jertfelnic de tămîiere* – asemenea altare erau foarte frecvente în Orientul antic, descrierea celui mozaic din versetele 1–5 corespunde aceloră similare din templul lui Solomon (3 Regi 6, 20 și urm.) și din templul din Ierusalim (1 Mac. 4, 49).
lemn de salcîm / lemne neputrede cf. 25, 5.

[4] *verigi / margini* redau gr. ψαλίδες, cf. 27, 10.

[9] *ardere / tămîie* redau gr. θυμίαμα, care traduce ebr. q'tôrel, un amestec special, în care inițial intrau patru plante aromatice: tămîie (ebr. l.bōnā, gr. λίβανος), sofran (ebr. helbānā, gr. χαλβάνη), balsam „pistacia entiscus” (ebr. šōrī, gr. βάλσαμον, și un aromat neidentificat, ebr. nā'āph, gr. σταντή). MS 4389 *tămîie*, MS 45 *tămîie*, PO *miroseală*, IER. *thymtama*.

prinos / luare redau gr. πρόσφορος „rod, prinos”; MS 4389 prinos, MS 45 luare..., PO ardătoare, IER., oblationem.

[10] să aducă jertfă / se va ruga redau gr. ἐξιδάσκει „a aduce o jertfă de izbăvire”; MS 4389 se va ruga, MS 45 se va ruga, PO mîngîietură să isprăvească, IER. deprecabilur.

[12] vei face numărătoarea / vei lua gîndul... în socotința redau sintagma gr. λόγος τὸν συλλογισμὸν... ἐν τῇ ἐπισκοπῇ; συλλογισμός „numărătoare generală”, ἐπισκοπῇ „socoteală”. MS 4389 vei lua în seamă cugetele... întru socotința, MS 45 de vei lua gîndul... întru socotința, PO vei lua numărul, IER. tuleris summam (filiorum Israel). Recesămîntul întregii populații este amintit în VT de trei ori; în Nm. cap. 1 și 26, Moise face, în al doilea an după ieșirea din Egipt și spre sfîrșitul drumului în desert, recensămîntul pe familie al bărbatilor capabili de luptă și al leviților.

[13] siclu / didrahmă redau gr. δίδραχμον, termen prin care este tradus în LXX ebraicul *sheqel*, unitatea monetară cea mai cunoscută; MS 4389 didrahm, MS 45 didrahmu, PO siclus, IER. sieli. oboli / bani redau gr. ὀβολός, care traduce ebr. *gērā*, cea mai mică unitate monetară; în VT, a douăzecea parte a unui siclu, în Babilon, a douăzeci și patra. MS 4389 siele, MS 45 bani, PO bani, IER. obolos.

[15] În fața lui Dumnezeu, bogatul și săracul sint egali (BJ).

[16] să izbăvească / să vă rugați redau gr. ἐξιδάσκει, cf. v. 10

[18] spălătoare redă gr. λουτήρα „baie, spălător”. Baia rituală prin care se ajunge la starea de purificare necesară contactului cu divinitatea; MS 4389 lighin, MS 45 medelniță [marg. leghin], PO spălătoriu, IER. labium.

[24] casie / iéros, ebr. *yiddā*, gr. ἱερώς, nume generic pentru anumite plante aromatice, din care face parte și scorțișoara, altfel greu de identificat; MS 4389 casie, MS 45 iris, PO cajie. cf. Heliade, *Biblicele* p. 137. hin / in redau gr. εἷν, cf. 29, 40.

[25] mir redă gr. μύρον, ce traduce ebr. *schemen hammischhā* sau *schemen mischhā qodesch*. În textele istorice vechi, ungerea era rezervată regilor, ca la hitiți și canaaniti. Prin ungere, se realiza legătura regelui cu divinitatea și se acorda monarhului un caracter sacru. În ceea ce privește clerul, textele sacerdotale vechi amintesc numai ungerea marelui preot (Ieș. 29, 7, 29, LV. 4, 3, 5, 16; 8, 12). Ulterior ea s-a extins asupra tuturor preoților. Denumirea „unsul lui Dumnezeu” (gr. *χριστός*), frecventă în Psalmi pentru David și dinastia sa, devine ulterior, în iudaismul tirziu, atributul prin excelență al mult așteptatului rege sfînt, *messias*.

[27] BB și toate vasele ei, FRANKF. καὶ πάντα τὰ σκεύη αὐτῆς; MS 45 și toate vasele ei. odoarele / vasele redau gr. τὰ σκεύη, cf. Fac. 24, 53.

[34] smîrnă aleasă / zmirnă aleasă redau gr. στακτὴν; cf. v. 9; MS 4389 stacte, MS 45 zmirnă aleasă, PO zmirne, IER. (aromata) stacten, GN. Stakte, BJ storax. onîha / onîha redau gr. ὄνυχα, cf. v. 9; MS 4389 onîhas, MS 45 onîha, IER. onycha. HELIADE: „Stactea zic că este ceea ce se scurge din smîrnă” - *Biblicele*, p. 137). Halban / halban redau gr. χαλβάνη, cf. v. 9; MS 4389 halban, MS 45 halban, IER. galbanen, BJ galbanum.

[35] amestec de tămîiat / den tocmirii făcătorului de mir, LXX μυρεψοῦ, μεμυμένον, FRANKF. μυρεψικοῦ συνθέσεως; MS 4389 lucrul mestecării, MS 45 a tocmirii lucrului de mir, PO făpturi de bună miroseală, IER. thymiana compositum.

[38] să se afume / să să miroască redau gr. ὀσφρίζομαι a miroși; MS 4389 ca să miroască, MS 45 ca să miroască, PO cum să miroască IER. perfuatur.

XXXI

[2] Beſateel / Veseleil, ebr. *b. šal'el*, gr. βεσελεήλ; MS 4389 Veseliil, MS 45 Veseleil, PO Veateel, IER. Beſelehel. Uri / Uri, ebr. *urî*, gr. Οὐρίος; MS 4389 Uri, MS 45 Uri, PO Uri, IER. Uri.

[4] să plăsmuiască / să cugete redau gr. διανοεῖσθαι „a cugeta, a concepe”. BB interpretează cuvîntul în legătură cu ultima parte a versetului anterior. MS 4389 lipsește, MS 45 să cugete (v. 4), PO lipsește, IER. ad excogilandum.

BB să fie mare preste meșteri redau gr. ἀρχιτεκτονεῖν „a construi”. MS 4389 să fie mai mare preste meșteri, MS 45 să fie mai mare preste meșteri. mătase... / vinățul, mohoritul și roșul răscuit și mătasea... cf. 25, 4.

FRANKF. aparține versetului 5. MS 4389, MS 45 corespund BB; GN, PDS, BJ lipsește.

[6] Oholîab / Elielav, ebr. *’Ohôll’ab*, gr. *’Ελιάβ*, MS 4389 Eliav, MS 45 Eliav, PO Ahaliav, IER. Hooliab. Ahisamac / Arisamah, gr. *’Αχισαμάχ*, MS 4389 Ahisamah, MS 45 Ahisamah, IER. Achisamech.

BB vor osteni, FRANKF. πονήσουσι..., MS 4389 să lucreze, MS 45 vor face.

[8] odoarele / vasele redau gr. τὰ σκεύη, cf. Fac. 25, 53.

[11] BB împreunărit redă gr. σύνθεσις „a așeza împreună, a compune”, MS 4389 împreunărit, MS 45 a împreunărit.

[13] Legea odihnei sabatice, fără legătură cu episodul precedent, a fost probabil inserată aici pentru a i se accentua semnificația cultică (BJ).

[18] Acest verset se alătură fragmentului din 24, 12-15 și reia, după marele episod de sorginte sacerdotală, tradiția mai veche. Tablele conțineau Decalogul, clauzele alianței între Iahve și poporul ales. În general, tratatele orientale erau înscrise pe tăblițe sau stele de piatră și păstrate într-un sanctuar (BJ). Neconcordanța versetelor se datorează comprimării FRANKF. a versetelor 10 și 11 într-unul singur.

XXXII

[1] BB pămîntul, FRANKF. ἐκ γῆς. MS 4389 țara, MS 45 pămîntul. BB aparține capitolului anterior, deși FRANKF. corespunde LXX; MS 4389 este primul verset al cap. 32, MS 45 prima parte a versetului (coruptă) aparține capitolului anterior, partea a doua a versetului 2’ din cap. 32. Capitolele 32-34 constituie o combinare a tradițiilor iehovistă și elohistă, ale căror contribuții particulare sînt greu de distins. Este prezentată alianța iehovistă (Ieș. 34) ca o reînnoire a celei elohiste, din Ieș. 24, încălcată de Israel prin adorarea vișelului de aur. Este posibil ca plasarea acestui episod aici să fie artificială avînd rolul de a separa cele două variante ale alianței dintre Iahve și israeliții (BJ).

[3] BB muierilor, FRANKF. τῶν γυναικῶν; MS 4389 muierilor lor și den urechile fetelor lor, MS 45 muierilor.

[4] vișel turnat, gr. μόσχον χωνευτόν; χωνευτόν; MS 4389 vișel vîrsat, MS 45 vișel vîrsat, PO slei vișel, IER. vitulus conflatus. Vișelul de aur, denumire depreciativă a uneia dintre imaginile taurului, ipostază a divinității ctoniene în mitologia orientală. Cultul unei astfel de divinități a fertilității s-a răspîndit apoi și în întreg spațiul mediteranean. Gîndit de Aaron ca postament al nevăzutului Iahve, reprezintă încercarea de instaurarea a unui nou cult dedicat acestuia, în care nucleul îl constituie rituri specifice divinităților ctoniene. Vișelul de aur devine simbolul tentației mereu renașcute de a adora bunurile materiale, fie ele bogăție, plăcere sexuală sau putere. Vișelul de aur este simbolul încercării de substituție a Dumnezeului spiritual prin una dintre imaginile lui Baal, împotriva căruia se vor revolta profeții pe tot parcursul istoriei lui Israel (BJ, LThK).

I. HELIADE RĂDULESCU consideră acest cult foarte popular la vechii evrei: „noi creдем că Aaron înadins alese forma cea mai populară și mai venerată la evrei, între cari cei mai mulți nu cunoștea divinitate mai augustă decît cea reprezentată sub forma Boului” (*Biblicele*, p. 139).

[9] BB numerotarea normală a versetelor. LXX lipsește versetul 9 al capitolului. FRANKF. nu ține seama de această omisiune și numerotează versetele așa cum apar ele în traducerea greacă.

[12] HELIADE îl elogiază pe Moise, care intervine în favoarea poporului „amăgit”, cerînd îndurare lui Dumnezeu, pentru a-i putea condamna pe amăgitori: „Pentru aceia altă lege are, altă carte, altă inimă Moise” (*Biblicele*, p. 139). Aluziile poetului vizează evenimente din timpul revoluției de la 1848.

[18] biruitori / începătorilor de vîrte redau sintagma gr. ἐξ ἀρχόντων κατ’ ἄρχην; ἐξ ἀρχόντων < ἐξ ἀρχῆν începe „a fi pe punctul”; ἄρχος „putere, forță”. MS 4389 celor ce încep cu putere, MS 45 începătorilor după vîrte, PO răzbitori, IER. adhortantium ad pugnam. Biruiți, puși pe fugă / începători de fugă redau sintagma gr. ἐξ ἀρχόντων τροπῆς; τροπή „întoarcere, întoarcere din fața dușmanului”; MS 4389 oameni biruiți, MS 45 începător de fugă, PO răzbiți, IER. conpellentium ad fugam.

[19] GALA GALACTION se dovedește preocupat, în partea a III-a a romanului *La răspîntie de veacuri*, cap. XII, să precizeze momentul în care este surprins Moise de Michelangelo pentru a-l imortaliza în celebra sa statuie: „Moise pogoară din munte cu cele zece porunci scrise pe două plăci de piatră. Iată, astea pe care le ține sub brațul drept... El vede deodată urgia din tabăra lui Izrael. Poporul, beat de veselia apostaziei, dănuiește în jurul vișelului de aur. — Așa e! Asta e momentul! Cîteva momente după aceea, trăsnetul cade... Moise izbucnește și sfărîmă tablele legii!...” (*Opere alese*, IV, Editura pentru Literatură, 1965, p. 294).

[20] Apa devine astfel anticipare a pedepsei, însemn al blestemului, cf. Nm. 5, 17–28.

[22] BB și MS 45: începutul versetului aparține versetului anterior, deși FRANKF. corespunde LXX.

[23] *Egipt / pămîntul Egiptului*, FRANKF. ἐκ γῆς MS 4389 *țara*, MS 45 *pămîntul*, PO *Egiptet*, IER. *de terra Aegypti*.

[25] *smintise / se-au risipit* redau gr. διασχεδάννυμι „a se risipi”, a se rătăci la minte”; MS 4389 *se-au împărțit*, MS 45 *s-au răscîhrat* PO *fu prădat*, IER. *quod nudatus esset*.

[28] FRANKF. include în acest verset începutul versetului următor. Tradiția primitivă lăsa probabil pe seama lui Dumnezeu pedeapsa, pe care o împlinesc aici leviții (BJ).

[29] *sfinșiți / umpleți* redau gr. πληροῦν, cf. 28, 41.

[32] *ierți / lași* redau gr. ἀφίημι „a elibera, a achita, a ierta” MS 4389 *sa ierți*, MS 45 *să li laș*, PO *tarță*, IER. *dimitte eis hanc noxam* artea lui Dumnezeu care cuprinde faptele oamenilor și destinul lor (CBJ).

[33] FRANKF. partea a doua a versetului aparține versetului următor.

[34] *înaintea ta / înaintea feții tale* redau sintagma gr. πρὸ προσώπου σου. BB *ce voui socoti* redau gr. ἐπισχεπτομαι, utilizat ca viitor al lui ἐπισχωρεῖν, cf. Fac. 21, 1, Ieș. 23, 16. FRANKF. întreg versetul face parte din versetul anterior. BB, MS (35) este un adaos, care nu apare în FRANKF.

[35] I. HELIADE RĂDULESCU descrie pe larg, cu resentimente persoanele impotriva represiei, pedepsirea idolatriilor păcătoși: „Măcelul fu mare, oribil, asiatic în toată furorea fanatismului; nimic nu e mai teribil și mai neuman decît a se da sabia în mîna Levitului” (*Biblicele*, p. 140). Împrejurările politice ale anului 1848 influențează profund comentariul lui HELIADE, polemic, întocmai ca în altele alte exemple, în mare măsură (pp. 141–142).

XXXIII

[1] Capitolul acesta combină elemente care nu au comun decît preocuparea existenței prezenței lui Iahve în mijlocul poporului său (BJ).

[2] *înaintea ta / înaintea feții tale* redau sintagma gr. πρὸ προσώπου σου des folosită.

[3] Actualizind din nou, HELIADE identifică pentru români „țara promisă” cu țara unită: „pînă există nația română, uniunea ci se va face mai curînd sau mai tîrziu”, asigurîndu-se, pe altă cale, accesul „la țara promisă, la marelă și naționalul ideal” al românilor (*Biblicele*, p. 143).

[5] *cele mîndre / mîririlor* redau gr. τῶν δοξῶν, δοξᾶ, cf. 28, 2.

[6] Versetele 1–6 nu sînt unificate, Iahve poruncește poporului ceva ce acesta săvîrșește de la sine (BJ).

[7] Aici este unul dintre rarele texte vechi în care este amintit cortul adunării, locul de întîlnire a lui Iahve cu Moise și poporul, cf. Ieș. 29, 42–43, Lv. 1, 1, Nm. 11, 16^a; 12, 4–10.

și / lui redau gr. αὐτοῦ. Acest pronume se poate referi la Moise, la Iahve sau la chivot, care în ebr. este de genul masculin. Este probabil că cortul din deșert să fie sanctuarul chivotului, căruia i-a fost reparatizat Iosua, cf. v. 11 (BJ).

căutau / cerea redau gr. ζητεῖν „a căuta, a întreba”, de fapt a întreba un oracol prin intermediul lui Moise, care se întreține singur cu Iahve. Acest rol al lui Moise este amintit și în 18, 15. Ulterior, divinitatea era consultată fie prin profeți, fie prin intermediul sorților sfinți (BJ).

[11] Un acces de mîndrie hipertrofică îl face pe I. HELIADE RĂDULESCU să se creadă un fel de Moise al neamului românesc: „Către voi mă adres, filii mei de predilecție, junilor al României, căroră le-am consacrat toate vegherile mele de mai mult de treizeci

de ani. Nu vă depărtați de tabernaculul protestațiunii; de voi fi a ajunge la țara promisă, protestați cu mine dimpreună în contra oricărui act v-a violat drepturile naționalității” (*Biblicele*, p. 143).

13] *mare / ...*, LXX τὸ μέγα, IER. *lipsește*.

popor / limbă redau gr. τὸ ἔθνος, cf. Fac. 10, 5.

[14] BB *te voui odihni* redau gr. καταπαύσειν, a (se) odihni”; MS 4389 *te voui odihni*, MS 45 *te voi odihni*, PO *te voi purta*. Temă deuteronomică (Dt. 3, 10; 12, 10; 25, 19), reprezintă împlinirea făcăduinței (BJ).

HELIADE recomandă să fie urmată „versiunea celor șaptezeci”, pe care o consideră superioară *Vulgatei Biblicele* (p. 144). La fel procedează și în comentarea altor versete, urmîrind tradiția grecească și ortodoxă: „Nici o versiune nu se exprimă așa de grecește, pentru că se exprimă mai omenește decît toate, ca versiunea celor Șaptezeci” (*Biblicele*, p. 147).

[18] Cf. 24, 16.

[19] Rostindu-și numele, Iahve îi dezvăluie lui Moise o parte a misterului său. Este o favoare deosebită pe care divinitatea o face numai aleșilor săi (BJ).

XXXIV

[1] Acest capitol conține relatarea ichovistă a alianței din muntele Sinai (BJ).

[2] Într-un decor stincos („Nămesții de țancuri se sprijineau pe vînt, / încît muntele ținea mai mult de cer decît de pămînt”, V. VOICULESCU se imaginează asemenea lui Moise: „Ca Moisi descult călcăm cu evlavie pietrele cerești” (*Destin*, 1933, *La schil în munte, Poezii*, I, 1968, p. 260).

[6] *Iahve, Domnul Dumnezeu / Domnul, Domnul Dumnezeu*, LXX κύριος ὁ θεός, FRANKF. κύριος, κύριος ὁ θεός; MS 4389 *Domnul, „Domnul Dumnezeu”*. MS 45 *Domnul, Domnul Dumnezeu*, PO *domnitoriu, Domn Domnedzu*, IER. *Domine, Domine Deus*.

Iahve își împlinește promisiunea (33, 19–23), revînd atribuțiile divine, mai cu seamă îndurarea.

îndurător / îndurătoriu redau gr. οἰκτιρῶν, ebr. rāhāmîn, utilizat mai cu seamă pentru a defini trecerea lui Iahve de la pedeapsă la iertarea viniei și accentuează iubirea divinității ca unică sursă a îndurării, de obicei nemeritată; MS 4389 *îndurătoriu*, MS 45 *îndurător* PO *milosîrd*, IER. *misericos*.

milostiv / milostiv redau gr. ἐλεῶν, ebr. hesed, unul din conceptele centrale ale terminologiei alianței dintre Iahve și Israel. El exprimă legătura eternă și solidaritatea lui Iahve cu poporul ales, presupunînd totodată iubire și fidelitate; MS 4389 *milostiv*, MS 45 *milostiv*, PO *milostivnic*, IER. *clemens*.

multrăbdător / mult îngăduitoriu redau gr. μακροθύμος, ebr. 'orek'-appajim exprimă voința divinității, în calitatea sa de stăpîn absolut, de a renunța la pedeapsă. MS 4389 *răbdător*, MS 45 *multu îngăduitor* PO *răbdătoriu*, IER. *patiens*.

îngăduitor / multîngăduitoriu redau gr. πολυέλεος „preamilostiv”; MS 4389 *lipsește*, MS 45 *multu milostiv*, PO *mare milostiv*, IER. *multae miserationis*.

drept / adevărat redau gr. ἀληθινός, „cel care respectă adevărul, cinstit”. În legătură cu acest concept al dreptății divine, cf. Fac. 15, 6. MS 4389 *adevărat*, MS 45 *adevărat*, PO *derept*, IER. *verus*. FRANKF. aparține versetului următor. Versetele 6–7 aparțin uneia dintre tradițiile fundamentale, foarte vechi, în care Iahve este numit Dumnezeu al îndurării. „Domnul este un Dumnezeu milostiv” este cea mai importantă și mereu prezentă calitate a ființei divine (L.ThK).

[13] *dumbrăvile sfinte / desișurile* redau gr. τὸ ἄλσος „dumbravă, dumbravă sfîntă”; MS 4389 *sădirile*, MS 45 *desișurile*, PO *berceirele*, IER. *lucos*.

dumnezeii lor cei ciopliți / cioplitile dumnezeilor lor redau gr. τὰ γλυπτὰ „statui”, care traduce aici, probabil, *ashera*, emblema zeiței orientale a fecundității, Astartea (BJ). MS 4389 *ciopliturile dumnezeilor lor*, MS 45 *ciopliteli bodzilor lor*, PO *bozii*, IER. *statuas*.

[14] BB *rișnit, rișnitoriu* redau gr. ζηλωτής, cf. 20, 5. Versetele 14–26 sînt numite uneori și *Decalogul cultic* sau *Codul iehovit al alianței*, căreia îi fixează condițiile. Cu excepția prescripțiilor privind idolatria și sabbatul, se întîlnesc aici mai cu seamă indicații privind sărbătorile și sacrificiile (BJ).

[15] *plîngări / curvi* redau gr. ἐκπορνεῖν „a precurvi”. În opoziție cu cultul lui Iahve, comparat cu o căsătorie, cultul zeilor străini este asimilat prostituției (BJ). MS 4389 *să se întoarcă*, MS 45 *vor curvi*, PO *a curvi*, IER. *fornicati fuerint*.

[18] *sărbătoarea azimelor / praznicul azimelor* cf. 12, 15; 23, 15.
luna Aviv / luna celor noao cf. 12, 2; 23, 15.

[19] cf. 13, 2, 12.

[20] cf. 13, 13.

[22] *sărbătoarea săptămîniilor / praznicul săptămîniilor* cf. 23, 16.
sărbătoarea culesului / praznicul adunării, cf. 23, 16.

[23] cf. 23, 17.

[24] cf. 23, 18.

[25] cf. 12, 10.

[26] cf. 23, 19.

[28] cf. 24, 18.

a^ozeris—Molse cf. 27 sau Iahve, cf. 34, 1; Dt. 10, 4.

cele zece porunci / cele zece cuvinte redau gr. τοὺς δέκα λόγους, cf. 20, 1; MS 4389 *cuvintele a zece porunci*, MS 45 *cēli 10 cuvinte*, PO *ceale dzeace besedzt*, IER. *verba foederis decem*. Aici probabil o glosă (BJ).

[29] *fașa / chitput feții obrazului lui* redau sintagma gr. ὁ ὄψις τοῦ χρώματος τοῦ προσώπου. BB, MS 4389, MS 45 operează aici o traducere literală. Versetele 29—35 sînt de proveniență nesigură. Ele se raportează la o tradiție în care apare iluminarea feții lui Moise (ebr. *qaran* < *qeren* „corn”; etimologia l-a făcut pe Ieronim să traducă *cornula esset facies sua* „fașa sa avea coarne”, gr. δοξάειν < δόξα, cf. 24, 16). Versetele 29—33 folosesc această tradiție în descrierea revenirii lui Moise din muntele Sinai, versetele 34—35 o pun în legătură cu cortul înălțării (BJ).

XXXV

[1] Capitolele 35—39 reprezintă împlinirea poruncilor din capitolele 25—35. Ele sînt o reluare aproape identică a acestora din urmă.

[2] cf. 12, 16; 20, 9, 10; 23, 12; 34, 21 etc.

[5] cf. 25 2—3.

[6] cf. 25, 4.

[7] cf. 25, 5.

[9] BB (8), LXX numerotarea versetelor pînă la sfîrșitul capitolului este uncori diferită de FRANKF., cf. 25, 7.

[10] cf. 28, 3.

[11] cf. 26.

[12] BB (11) *capacul / oltarul* cf. 25, 8.
perdea / calapetasma, gr. τὸ καταπέτασμα, cf. 26, 31.

[13] BB, FRANKF. adaugă: καὶ τὰ θυμιάματα, καὶ τὸ ἔλαιον τοῦ χρίσματος, καὶ ἔλαιον εἰς τὸ φῶς, καὶ ἀρώματα εἰς τὸ ἔλαιον τῆς χρίσεως, καὶ εἰς τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως.

[13] BB (14) cf. 25, 23—30.

[14] BB (15) cf. 25, 31—39.

BB (16) FRANKF. καὶ τὸ ἔλαιον τῆς χρίσεως, καὶ τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως... LXX lipsește.

[16] cf. 30, 1-10. BB *jerfelniul*, FRANKF. τὸ θυσοτήριον.

[22] BB, FRANKF. sfîrșitul versetului aparține versetului următor.

[24] BB (23) *de trebuință / gălirii* redau gr. κατασκευῆ „construcție”; MS 4389 *lucrul*, MS 45 *gălirii*, PO *pre slujba*, IER. în rarios usus.

[26] BB (24) FRANKF. face parte din versetul anterior.

[30] BB (28) cf. 31, 2.

[31] BB (29) cf. 31, 3.

[32] BB (30) cf. 31, 4. FRANKF. în acest verset este inclus și începutul versetului următor.

[33] BB (30) cf. 31, 5.

[34] *a învâșa / BB (31) a adaoge înainte* redau gr. προσῆζεν „a conduce, a duce mai departe”; MS 4389 *adaugere de minte*, MS 45 *a adaoge înainte*, PO *au învâșat*, IER. *quicquid fabre adveniri potest*. *Oholiab / BB (32) Eliáv* cf. 31, 6.

XXXVI

[1] Lecția acestui capitol diferă de la o variantă la alta, fi în ceea ce privește textul grec, datorită unor izvoare ebraice deosebite fie transmiterii corupte a textelor grecești propriu-zise (BJ, FRANKF).

[2] Sintagma „știință în inimă” (BB) îi prilejuieste lui I. HELIADE RĂDULESCU un comentariu despre omul capabil de creație într-un domeniu sau altul: „Scopul nostru fu spre a defini pe omul cu știința în inimă; ne încercăm a da o definiție, și dînd de pedice, alergăm la istorie. Din exemplele acestea își face cineva o idee de ceea ce a vrut să zică Moise de artiști ca Bețeleel” (*Biblicele*, p. 149).

[3] FRANKF. prima parte a versetului face parte din versetul anterior.

[8] Secțiunea următoare, inclusiv cap. 37—39, sînt o reluare aproape literală a poruncilor divine din cap. 25—31, relatînd executarea lor.

XXXVII

[2] *împrejur* — FRANKF. καὶ ἐποθέσεν αὐτῇ κυμάντιον στρεπτὸν, χερσὶν καὶ πόδι, LXX lipsește.

[8] Deosebirea dintre LXX și FRANKF. devine tot mai accentuată și tot mai dificil un comentariu detaliat. FRANKF. încearcă să refacă o variantă cit mai apropiată de un text ebraic, altul decît acela pe care-l traduce LXX.

[24] *talant* cf. 25, 39.

[25] și urm.: pasajul referitor la construcția altarului tămlierii reia cap. 30, 1—5.

XXXVIII

[9] reia cap. 27, 9 urm.

[2] vv. 21—31 reprezintă un adaos redacțional, deoarece presupune existența leviților și recesămîntul populației (cf. Nm. 1 și 3).

[28] BB lipsește.

[33] BB *perdea*... lipsește.

[34] cf. 13, 21.

[35] Apariția maiestății divine este descrisă ca o lumină strălucitoare. Muritorii, dacă o privesc, pier. Ea apare și în viziunile profetice, ca de ex. Is. 6 și Iez. 1-3.